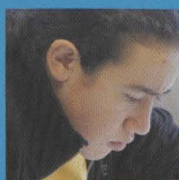

KLEIO

NR 6 | SEPTEMBER 2007 | JAARGANG 48

Interview

met

Geert Mak

Tips voor

les over

oriëntatiekennis

Vmbo-examen

op de

schop

Algemeen Bestuur VGN

Jan-Maarten de Wit
voorzitter (Cevo en Cito/
tweede fase, Kleio)
Van den Berghweg 13
6942 ZL Didam
Tel. 0316 - 226 568
jm.dewit@liemerscollege.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris (commissie VAVO,
Commissie havo/vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Maud Knook
penningmeester
(commissie Didactiek en
activiteiten)
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
piketknook@planet.nl

Marjan de Groot-Reuvekamp
vice-voorzitter
(commissie PABO; SLO)
Rompertdreef 26
5233 EK Den Bosch
Tel. 073 - 64a2 06 92
p.m.degroot@home.nl

Wim Duyff
(commissie vmbo, nieuwe
onderbouw)
Karnstraat 6
1445 KT Purmerend
Tel. 0299 - 649 870
w.duyff@planet.nl

Maas van Egdome
(redactie website)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@wanadoo.nl

Berichten voor de VGN
Bestuur kunt u mailen of
opsturen aan de secretaris,
Wendy Hinke. Kleio is het
blad van de Vereniging van
docenten in geschiedenis en
staatsinrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen het
gratis. Wilt u lid worden?
Aanmelding is mogelijk via
de VGN-site.

VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens
E-mail: vgn-kleio@orange.nl
Website: www.vgnkleio.nl

Redactie Kleio

Jan van Oudheusden
hoofdredacteur
Massenetstraat 21
5144 WP Waalwijk
Tel. 0416 - 33 74 30
jan.oudheusden@home.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 150
2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Joke Noordstrand
bladmanager
Lorentzplein 18
2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Martijn Strobos
redacteur Kleiokrant
Splinterlaan 12
2352 SJ Leiderdorp
Tel. 071 - 589 40 20
mstr@davinci-leiden.nl

Carla van Boxtel
Langemeijerstraat 13
5473 GS Heeswijk-Dinther
Tel. 0413 - 29 29 96
c.vanboxtel@planet.nl

Stefan Boom
Graaf Janlaan 46
1412 GH Naarden
Tel. 035 - 694 87 42
s.boom@hccnet.nl

Ger van der Drift
Bouwlust 193
3162 SB Rhoon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Erik Joosse
Hooglandse
Kerkgracht 30
2312 HV Leiden
Tel. 071 - 512 81 31
ejoosse@yahoo.com

Juul Lelieveld
eindredacteur
Kastanjelaan 4
6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@juul.nl

Uitgever: SchoolBV
Opmaak: Fizz reclame com-
municatie

Fotografie: Saskia Lelieveld
Met dank aan de leerlingen
en docenten van het Liemers
College, Zevenaar

Druk: Drukkerij Giethoorn Ten
Brink, Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt
u sturen naar Martijn Strobos.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met Joke Noordstrand.

COLOFON

Contributies 2007

• Salaris t/m LB6	€ 60,-
• Salaris vanaf LB7	€ 70,-
• Docent met drie of meer vakken	€ 45,-
• Baan van minder dan 0,6 fte	€ 50,-
• Kennismakingslid (alleen voor studenten)	€ 35,-
• Buitengewone leden, pensioen, VUT	€ 55,-
• Partnerlidmaatschap	€ 80,-
Abonnement:	
• Binnenland	€ 71,-
• Buitenland, Europa	€ 75,-
• Buitenland, overig	€ 85,-
• Losse nummers	€ 18,-
incl. verzendkosten	

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50
9051 DH Stiens

Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

VAN DE REDACTIE

Geschiedenis is het enige schoolvak met een eigen muze, zo vertel ik mijn collega's wel eens met trots. Kleio (bij de Romeinen: Clio), de muze der geschiedschrijving, was een van de negen muzen. Zij waren helpsters van Apollo, de god der kunsten. Je kon de muze aanroepen om inspiratie, zoals Homerus deed aan het begin van zijn Odyssee: 'Muze, vertel mij van de man, de listige...' Als het met je lessen eens niet wil vloten, kan Kleio je troost schenken: al 25 eeuwen staat zij ons, historici, immers bij. Kees Bogaerts, erelid van de VGN, zag onze Clio(n) op een Romeins mozaïek, en stuurde ons de foto die de omslag van dit nummer siert.

Maar in alle jaren dat ik onze verheven Kleio dien, had ik haar naam nog nooit geassocieerd met de plakkerige Hollandse grondsoort klei. De VGN-didactiekcommissie kennelijk

wel. De didactiekconferentie van 8-9-10 november heet: 'Uit de Kleio getrokken': brrr...!! Laat dit motto u echter niet verhinderen deze altijd inspirerende conferentie te bezoeken. Tot ziens in Vught!

In dit nummer veel variatie: zo geeft Geert Mak wijze hints over benaderingswijzen van WO I, en trekt Jan de Vries leerzame conclusies uit de recente pilotexamens.

De redactie heeft afscheid genomen van dr. Carla van Boxtel, redacteur sinds 1994. Naast het normale redactiewerk schreef Carla artikelen over onder meer begripsontwikkeling, historisch redeneren en de implementatie van 'De Rooy'. Zij was ook actief betrokken bij de nieuwe Kleio-look. We zijn dankbaar voor haar vele werk. We zullen haar kennis en kunde node missen.

Jan van Oudheusden

► Foto cover: Fragment van een Romeins mozaïek, Palazzo Massimo Museum, Rome.

INTERVIEW MET GEERT MAK

'Bijpraten in de geschiedenis. Blijkbaar was dat nodig.'

JAN VAN OUDHEUSDEN

EEN BOEK MET EEN MISSIE

Histoire / Geschichte

JOKE VAN DER LEEUW-ROORD

WAARHEEN LEIDT ONS HET KOMPAS?

De pilotexamens over oriëntatiekennis

JAN DE VRIES

HOE LEEFDEN GEWONE AMSTERDAMMERS?

Kleigesprek met Erika Kuijpers

JAN VAN OUDHEUSDEN

GESCHIEDENIS: OOK ALS VOORBEREIDING OP BURGERSCHAP

Het vmbo-examen 2007

HUUB KURSTJENS

EN VERDER

20

VGN-reis naar Albanië

28

Het beurtbalkje van Van Oostrom

38

Boek van de maand

40

Boeken

41

Recensies

46

Kleiokrant

'Bijpraten in de geschiedenis. Blijkbaar was dat nodig.'

INTERVIEW MET GEERT MAK

Wat heeft successchrijver Geert Mak de geschiedenisdocenten te vertellen? En heeft hij nog een boodschap voor onze aanstaande examenlessen over WO I? Binnenkort is de documentaire *In Europa* wekelijks op tv te zien, zodat de interesse in de twintigste-eeuwse geschiedenis van ons continent vast en zeker weer zal stijgen. Een gesprek met dé geschiedenisleraar van Nederland.

Een zonnige lenteochtend, een stijlvol grachtenpand van de uitgever in hartje Amsterdam en Geert Mak die je vriendelijk ontvangt en alle tijd voor je neemt. Een prima ambiance voor een tweegesprek. Al is Mak dan van huis uit geen historicus, zijn boeken *Hoe God verdween uit Jorwerd*, *De Eeuw van mijn vader*, en *In Europa* hebben inmiddels status verworven. Ze beant-

'IK HAD LIEVER 20.000 EXEMPLAREN VAN MIJN BOEK VERKOCHT DAN DIE 400.000.'

woordden aan een kennelijke vraag van het lezerspubliek naar overzichtswerken die het recente verleden persoonlijk en aanschouwelijk maken. 'Zo bijzonder is het nou ook weer niet wat ik geschreven heb,' merkt Mak bescheiden op. 'Bijpraten in de geschiedenis. Blijkbaar was dat nodig.'

Wat vindt u van het examenonderwerp 'Ten Oorlog'?

'Ik vind het een uitstekend thema, zeker voor Nederland, omdat de Eerste Wereldoorlog bij ons altijd een

beetje is weggemoffeld. Nederland heeft het grote geluk gehad de Eerste Wereldoorlog niet te hoeven meemaken. Nederland was het kind van de familie dat toevallig uit logeren was op het moment dat het huis in brand vloog. Het heeft daarmee een essentiële Europese ervaring gemist. De naïviteit, de afstand die Nederland hield tot het Europese gebeuren, totdat het daar op 10 mei 1940 met geweld in geslingerd werd! Ook het niet doorvoelen van de gevaren die die oorlog in de omliggende landen teweeg heeft gebracht.'

Toch heeft Mak kritiek op de opzet van het nieuwe CSE-onderwerp:

'Ik vind het historisch een beetje raar. Zo langzamerhand zien veel historici – onder wie ikzelf – de Eerste en de Tweede Wereldoorlog als één complex, met een soort twintigjarige wapenstilstand ertussen. Een complex van oorlogen dat draaide om een machtig Duitsland dat instabiel was en zijn plaats binnen Europa niet kon vinden. De aanzet tot de Tweede Wereldoorlog had zeker onderdeel van de opzet moeten zijn. Door alleen de Eerste Wereldoorlog eruit te lichten, denk ik dat je het niet in de goede context zet.'

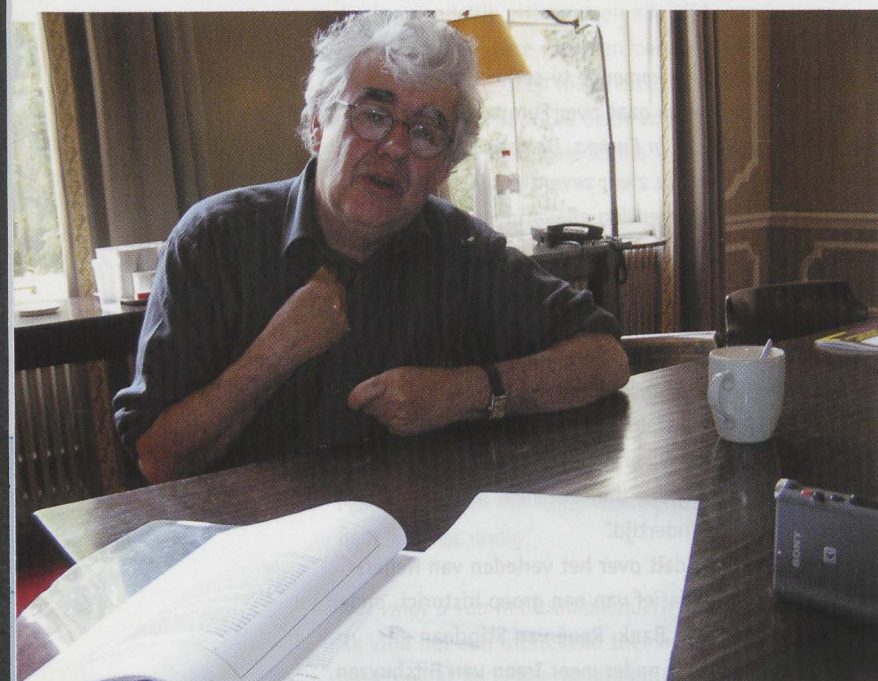
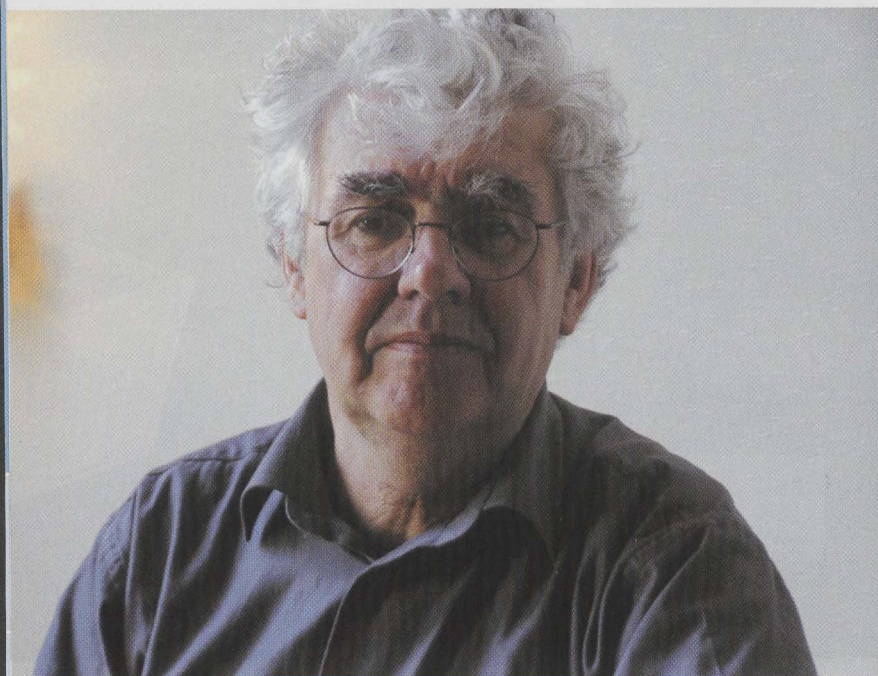

Mak heeft ook grote bezwaren tegen de thematische aanpak van het geschiedenisonderwijs. De algemene kennis wordt onvoldoende aangebracht. 'Bij lezingen merk ik een schreeuwende behoefte aan overzichten. Aan de ene kant vind ik het fantastisch dat er bijna 400.000 mensen mijn boek *In Europa* hebben gekocht. Tegelijk zegt het iets over het geschiedenisonderwijs. Ik had er liever maar 20.000 van verkocht. En dat dan de hele Nederlandse bevolking had gezegd: ja hoor, dat weten we allemaal al wel. Maar ik kom te veel mensen tegen die alles weten van de industriële ontwikkelingen in Lancashire en geen sodemieter van het Nederland van eind negentiende eeuw met de industrialisatie en het ontstaan van het moderne burgerschap. Lancashire. Ik ben helemaal niet nationalistisch, maar waarom niet Enschede, Eindhoven of Maastricht? Er is iets uit balans tussen algemene ondergrond en specialisatie. Ik ga steigeren als ik het woord 'thema' hoor. Timmer die basis er eerst in!'

Twee tv-series

Mak vertelt over twee komende tv-series waarbij hij betrokken is. De eerste gaat over Europa en is een verfilming van zijn boek *In Europa*. De serie is vanaf begin november bij de vpro te zien; zeventien delen tot maart 2008, en eveneens zeventien afleveringen in het najaar 2008-2009. De serie volgt het boek chronologisch, maar gaat in sommige opzichten verder. Zelfs de kleinzoon van Gravilo Princip komt aan het woord over zijn grootvader, de moordenaar van Franz Ferdinand. Of neem de Belgische mijnopruimingsdienst die nog elke dag mijnen uit 1914-1918 laat ontploffen. 'Als het goed gaat wordt de tv-serie soms nog rijker dan het boek. Ik ben zeer jaloers op de researchers, die veel meer mensen hebben opgespoord dan ik indertijd.'

De tweede serie handelt over het verleden van Nederland. Het is een initiatief van een groep historici, onder wie Piet de Rooy, Jan Bank, René van Stipriaan en wordt uitgevoerd door onder meer Ireen van Ditschuyzen,

Ad van Liempt en Aukje Holtrop. Een collectief product, vanaf najaar 2008, acht grote delen. Mak: 'Het is bedoeld om jonge Nederlanders, nieuwe Nederlanders en Nederlanders in het algemeen helemaal bij te spijkeren. Er zitten lokale werkgroepen in en er komt een enorme spin-off naar het onderwijs. Per provincie wordt het verbreed. Het wordt een hele grote toestand!'

Daar zit vast en zeker de canon van Nederland in verwerkt.

'We werken nauw samen met Frits van Oostrom. Maar ik moet zeggen: wij waren eerder! Er waren natuurlijk allang allerlei commissies bezig, maar wij waren de eersten die een canon publiceerden, in het najaar van 2004. Voor ons was het eigenlijk alleen maar een *outline*, een eerste opzet voor die serie. Jan (Bank) en Piet (de Rooy) hebben met dat doel voor ogen redelijk voor de vuist weg - maar goed doordacht! - een canon geschreven. En *NRC Handelsblad* vond het interessant om die outline te publiceren als proefballonnetje. Nou, dat gaf me een discussie! Heel goed.'

'Al die canons, dat zijn pizzabodems. Elke leraar en publicist moet daar zijn eigen ding mee doen. Die discussie daarna is zeker zo interessant. Ook alle fouten die ontdekt worden, leemtes zoals Anthonie van Leeuwenhoek: iedereen wordt erop geattendeerd. Dat hele circus is zeer verrijkend. Ik vind wel dat een canon na tien jaar weggesmeten moet worden.'

'Er wordt nu door meerdere mensen hard gewerkt en geschreven aan die serie, maar één uitgangspunt is wel duidelijk: het wordt niet een geschiedenis van de grote massa en een paar helden. Daar doen we niet aan. Er zitten wel hoofdpersonen in, maar dat kunnen soms ook heel gewone mensen zijn. Het is een Nederlandse geschiedenis, maar tegelijk bekijken we Nederland als de noord-westhoek van Europa. Voortdurend wordt getoond hoe bijvoorbeeld de slag in het Teutoburger Woud van essentiële invloed is geweest. Het houdt niet op bij Lobith. En dat Nederland niet door Willem van Oranje bijeen is geveegd, maar dat het heel goed mogelijk was geweest dat het Bourgondische rijk was blijven bestaan, en dat het van toevallige huwelijken of sterfgevallen afhing dat het anders is gelopen. Heel wat mythes gaan aan flarden: het verhaal van de Bataven, de Tachtigjarige Oorlog als vrijheidstrijd, noem maar op.'

Oercatastrofe WO I

Ik breng het gesprek op de Eerste Wereldoorlog. Hoe ziet hij die? Als de oercatastrofe, waar alle andere twintigste-eeuwse ellende uit voortkwam?

'Ik denk er anders over. Die oorlog hing in de lucht.

Van alle kanten - behalve van de paar staatslieden, generaals en intellectuelen die er verstand van hadden - werd gedacht dat het een korte oorlog zou zijn, met Kerstmis gepiept. Onder historici is *if-history* streng verboden, maar: stel dat in 1912-13 het plan-Rathenau, een soort ontwapeningsprogramma, was aangenomen dan was alles misschien anders gelopen. Ik denk bijvoorbeeld dat de grote massa minder geneigd zou zijn tot extremiteiten, dat bijvoorbeeld de Russische Revolutie zich veel gematigder, sociaal-democratischer zou hebben ontwikkeld. De ontwikkeling van het continent zou veel geleidelijker zijn verlopen. Misschien - het is roeren in koffiedik - zou een aantal heel negatieve ontwikkelingen voorkomen zijn. Al die bewegingen (fascisme, nazisme, communisme, JvO) hadden een koortsig nationalistisch karakter, en ook sterke trekken van zuivering, van maakbaarheid, van het ordenen van de chaos. Dat soort idealen komt bijna altijd voort uit grote angst en onzekerheid. De bron van die angst en onzekerheid is de Eerste Wereldoorlog. Grote delen van de bevolking zijn toen zwaar geradicaliseerd.

De stofomschrijving spreekt over soldaten in WO I als daders van misdrijven; u schrijft zelf in navolging van Sassoon over de 'lust tot kill'. Bestond die echt?

'Je moet onderscheid maken. Aan de ene kant is er het fenomeen van het heldendom, de opoffering, de romantiek. Aan de andere kant is er wat uit verhalen van getuigen naar voren komt, de veteranen die in de jaren zeventig en tachtig door Lyn Macdonald zijn geboekstaafd. Zij heeft honderden mannen geïnterviewd. De *lust to kill* speelde wel degelijk een rol. Maar daarnaast was er ook altijd de angst te doden, vooral de eerste keer. Het zijn die 'hij-of-ik'-verhalen. Die bepalen veel van de naoorlogse trauma's. Na een lezing in Duitsland vertelde een oudere dame me dat haar schoonvader tijdens een schermutseling in een loopgraaf een Franse leeftijdgenoot met zijn bajonet had doodgestoken, anders was hijzelf gedood. Even later trof hij in de portefeuille van die dode Fransman familiekiekjes aan, van zijn ouders, van zijn liefje. En zijn naam: laten we hem Pierre Blanchard noemen. Wel, deze Duitse soldaat is pas ergens in de jaren tachtig op hoge leeftijd overleden. Maar heel zijn leven, op alle belangrijke momenten - toen hij trouwde, toen zijn eerste kind geboren werd - voelde hij deze Pierre Blanchard naast zich staan; dit is wat jij had moeten meemaken, Pierre! Ik moest jou eerst doden, opdat ik dit moment beleef. Tot in zijn stervensuur bleef Pierre zo aan zijn zijde staan.' 'Wat vaak onderbelicht blijft is de *live and let live*-strategie. In alle delen van het front lagen de soldaten op

korte afstand van de vijand. Vaak vermeden ze juist vuurcontact, om zelf niet geraakt te worden. Dat is gedocumenteerd. Als er een officier in de buurt was, schoten ze voor de vorm, maar vaak over de hoofden van de vijand heen, die bij hen hetzelfde deed. Opzettelijk probeerden ze elkaars veldkeukens te ontzien. Want je wist zeker: als wij die van hen aan flarden schieten, dan is die van ons er binnen vijf minuten ook geweest. Wat je ook niet moet onderschatten in de geest van muiterij en opstandigheid, bijvoorbeeld in 1917 onder de Franse soldaten aan het westfront. De soldaten zongen de Internationale. Lees er Louis Barthes maar op na. Ook Robert Graves schrijft erover. Onderschat het revolutionaire idealisme niet.'

Misleide generatie

De sociaal-democratie heeft in 1914 voor de oorlogsbegrotingen gestemd. Hoe is het te verklaren dat hun internationalisme toen plots verdween?

'De sociaal-democratische beweging toonde voor 1914 twee gezichten. Aan de ene kant was er het revolutionaire idealisme. Aan de andere kant was er ook een geweldig verlangen van de leiders om erbij te horen, bij de machthebbers. Macht was nu eenmaal nationaal verpakt. Wilde men er deel aan hebben, moest men deel van het systeem willen worden. De oorlog heeft het idealisme enerzijds dus onderdrukt. Maar later in de oorlog toch ook weer aangejaagd. Soldaten in de loopgraven zie je radicaliseren. Lees maar het boek van Haffner over de Duitse revolutie van 1918-1919. De jonge mannen pikten de oude orde niet langer. Er is een cynische naoorlogse generatie ontstaan. Die zei: weg met de bombast, weg met de schone schijn! Ze eisten waarach-

'AL DIE CANONS, DAT ZIJN PIZZABODEMS.'

tigheid. Je ziet het niet alleen in de literatuur. Ook in de bouwkunst, zie bijvoorbeeld Bauhaus, de nieuwe zakelijkheid. Alle vormen waren immers bedrog. Weg met de franje! We laten ons niet meer belazeren: dat was de toon. Een misleide generatie verhef haar stem.'

'In 1914 had men een oorlogsconcept voor ogen uit 1870. Ondertussen waren er enorme technische ontwikkelingen geweest, de mitrailleur, het gas, veel zwaardere artillerie, de spoorlijnen, het vliegtuig. Dat maakte de oorlog compleet anders. Dat hadden die generaals in de gaten, maar de burgers totaal niet.'

Mak ziet een duidelijke een parallel met het heden: 'Op dit moment hebben we een fase in de eenentwintigste eeuw waarin een heel ander concept van oorlog is

ontstaan. Oorlog tussen staten maakt plaats voor een veel chaotischer fenomeen. Irak is een schrikbarend voorbeeld van hoe het uit de klauwen kan lopen. In de Kosovo-oorlog ging het nog om gestuurde militie met wie je een deal kon sluiten. In Irak zijn geen deals te sluiten. Als we niet uitkijken wordt het Iraakse model dat van de toekomst.'

'WE ZITTEN ERMEE DAT HET MACHTIGSTE LAND OP DIT MOMENT DRAAIT MET EEN VOLSTREKT INCOMPETENTE REGERING.'

'Ik praat met Amerikaanse diplomaten: die worden helemaal gek van ellende. Ze hebben een voortreffelijke diplomatieke dienst, maar op dit moment tellen ze de dagen dat Bush er nog zit af en hopen dat er geen grote rampen gebeuren. We zitten ermee dat het machtigste land op dit moment wordt geleid door een gecorrumpeerde en volstrekt incompetente regering. In de twintigste eeuw zag je hoe de Verenigde Staten een stabiliserende rol speelden, ze hebben ons uit de prut van de Eerste Wereldoorlog geholpen, en uit de Tweede Wereldoorlog, tussendoor hebben ze de schulden verlicht, het Marshallplan ontworpen, de Russen getemd, Kosovo opgelost. Amerika is altijd een stabiliserende factor geweest, maar nu is het een destabiliserende factor.

Terug naar 1914. Kunnen we wat leren van de Donaumonarchie, die multinationale staat?

'Ik voel warme genegenheid voor de Donaumonarchie, als voor een oud, verrot huis. Toch kijk ik daar nog wel eens met een half oog naar: als model voor de toekomst van de EU. Het idee van een federatieve staat, lijkend op de VS, is definitief voorbij. De oude nationale identiteiten kun je niet opheffen. De EU is een volstrekt uniek historisch fenomeen, zoals de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden dat ook was. Nergens was zoiets eerder ontstaan, en toch hield die Republiek tweehonderd jaar stand. Ook de EU is iets totaal nieuws, supranationaal.'

Mak staat dan ook uiterst kritisch tegenover de huidige Nederlandse houding ten aanzien van Europa. 'Het is allemaal nogal laf, angstig, provinciaal. Onze problemen voor de eenentwintigste eeuw zijn voor een belangrijk deel supranationaal. Natuurlijk moet je zorgen dat wat je nationaal kunt regelen, nationaal geregeld moet worden, daarin hebben ze wel gelijk. Maar tegelijkertijd moeten we die Europese Unie op onze blote knietjes bedanken voor alle vrede, welvaart en stabiliteit die we eraan te danken hebben. Dat is allerm minst een vanzelf-

sprekendheid.'

Later voegt Mak hier nog aan toe: 'Eind juni is het Europese proces ternauwernood aan een debacle ontsnapt. dat was historische belang van die top, niet die paar concessies om dwarsliggers als ons tevreden te stellen. Nederland gold in dergelijke situaties ooit als een belangrijke *honest broker*. Nu speelde het hierin geen enkele rol.'

'Die Donaumonarchie had een balans gevonden tussen eenheid en verscheidenheid, waar de EU best eens naar mag kijken, aldus Mak. 'De landsdelen hadden een mate van zelfstandigheid, maar toch was er een gemeenschappelijke cultuur. Het leger was een belangrijke bindende factor. Zie hoe Joseph Roth in *Radetskymars* die maatschappij beschrijft: hoe het garnizoen in elk stadje een rol speelde, en al die nationaliteiten in het leger zaten. De hoofdstad Wenen speelde een grote rol, een multi-etnische stad. Er was een bestuurscultuur die, met al zijn corruptie en autoritaire trekken, toch ook een interessante mengeling vormde. Elk van die volkeren speelde wel een rolletje. Het was een geestige mengcultuur. Bij de bovenlaag, maar ook de hogere burgerij. In Europa zie ik, los van al het geroep over instituties en constituties, een zelfde niveau van Europa-in-de-praktijk. Dat zie je op wetenschappelijk niveau, heel sterk op handels- en bedrijfsniveau, toerisme. Het bedrijfsleven kakelt niet, maar dóet. Die Europese eenwording op bedrijfsniveau is spectaculair. Iedere fietsfabrikant heeft al lang een compagnon in Slowakije of waar dan ook. Een enorme verwevenheid. Die is nu al zo sterk dat de EU niet meer is weg te denken!'

Is Nederland kortzichtig als het om Europa gaat?

'We zijn bang. Nederland is binnen de Europese verhoudingen momenteel malle jantje. Ik praat vrij veel met Europese diplomaten. Die vragen na een kwartiertje vaak voorzichtig hoe het in Nederland nu gaat, alsof ze informeren naar een ziek familielid. En dan zuchten ze, en ze zeggen: "Nederland was altijd zo'n interessant land, altijd voortrekker. En nu..." Ik denk dat dat eens zou moeten doordringen. Voor Nederland als centraal doorgangsland is afzijdigheid zoals van Zwitserland of Noorwegen geen optie. Je moet je politiek verbinden met andere kleine landen, zeker in Benelux-verband: je hebt geen macht, maar je hebt wel de mogelijkheid slimme plannen te bedenken, wat anderen niet durven omdat ze vastgekluisd zitten in hun machtsverhoudingen. Neem Claude Juncker van Luxemburg, die heeft een waanzinnig gezag, premier van een landje van niks. Er komt veel creativiteit van onze zuiderburen. Nederland laat het volstrekt afweten. Leiderschap is

niet alleen volgelijng zijn, maar ook: durven regisseren, en tegen de mensen zeggen: sorry, wat jullie willen kan nu even niet.'

Nog eenmaal WO I: was generaal Haig in uw ogen een 'butcher' of paste die man gewoon in zijn tijd?

'De klassieke opvatting is: Haig was een butcher. Die huldig ik in mijn boek ook. Anderen zeggen: hij leverde toch maar een fenomenale prestatie. Het Britse leger was in de kern een klein, koloniaal leger. In korte tijd heeft hij het omgetimmerd tot een miljoenenleger, een volksleger. Een gigantische prestatie, dat moet ik hem nageven. En wát je ook over rangen en standen kunt zeggen, het dodenpercentage onder officieren was in het Britse leger stukken hoger dan onder de manschappen. Wat Haig parten speelde was: hij organiseerde een democratisch leger, zonder het bijbehorende democratische theater. Hij had een aristocratische inslag. De enige manier om de verantwoordelijkheid te dragen was: de feiten niet onder ogen te zien. Hij zou gek geworden zijn, en hij wist dat hij niet gek mocht worden. Hij bleef op afstand, dat was puur een kwestie van zelfbehoud: een houding die, als ik heel diep doordenk, liet dat zien dat hij ergens juist wél gevoelens had.'

Grote omdraaiing

'Er is wel iets anders: de Eerste Wereldoorlog is een grote omdraaiing. Er is door de hogere standen in de Eerste Wereldoorlog enorm geleden, Churchill ging zelf persoonlijk ten oorlog. Een groot verschil met de huidige oorlogen is dat die allemaal worden uitgevochten door schlemielen, en kinderen van schlemielen. Er is geen enkele Amerikaanse senator die een zoon of dochter in het

leger heeft! Terwijl dat in de vroegere oorlogen als plicht werd beschouwd: jij neemt een gruwelijke beslissing, maar je onttrekt je persoonlijk niet aan de consequenties. Tegenwoordig is er een politiek leiderschap waarbij mensen op geen enkele manier bereid zijn consequenties te nemen voor eigen beslissingen. Dat geldt niet alleen voor leiders, maar voor hele bevolkingen. Wij willen wel oorlogen in Irak en Afghanistan, maar eigenlijk vinden we het onbehoorlijk als onder onze soldaten ook slachtoffers vallen. We willen dolgraag in dat soort landen bombarderen, maar wel via drones (pilootloze vliegtuigen JvO), bestuurd vanuit Arizona. We willen wel vechten, maar laten het vuile werk maar al te vaak uitvoeren door Mexicaanse jongens en meisjes.'

'ER IS DOOR DE HOGERE STANDEN IN DE EERSTE WERELDOORLOG ENORM GELEDEN.'

'De Eerste Wereldoorlog wordt een symbool. Op een goede manier zoals dat in Ieper in het Museum 'In Flanders Fields' gebeurt, een echt antioorlogsmuseum. Toen de oorlog in Irak begon, was daar een spontane demonstratie van een heleboel mensen tegen die oorlog, en waar gingen ze heen? Naar de Menenpoort. Dat vind ik mooi, het staat symbool voor wat je tot alle prijs wilt voorkomen. De geest moet in de fles blijven. Maar je ziet steeds meer musea met kanongeknal, en effecten, het is ook divertissement, omdat de slachtoffers bijna allemaal verdwenen zijn.'

Op de valreep merkt Mak nog op: 'Er waren daar in Ieper veel jongeren. Je ziet dan wat goed geschiedenisonderwijs kan doen!'

De Menenpoort te Ieper. Erop staan de namen van de bijna 55.000 vermiste Britse soldaten. Sinds 1928 wordt daar elke avond de 'Last Post' geblazen.

1 G. le Quintrec en P. Geiss, *Geschichte - Europa und die Welt nach 1945* (2006).

2 Voor meer informatie zie <http://www.klett.de>

3 In Duitsland is het onderwijs decentraal geregeld door de zestien *Bundesländer*, waardoor het initiatief voor dit project bij de Minister van Buitenlandse Zaken lag in plaats van bij de federale Minister voor Cultuur.

4 Introductie, pagina 6

Histoire/Geschichte

EEN BOEK MET EEN MISSIE

Een goed vergelijkend, multinationalaal schoolboek is een must in onze grensoverschrijdende samenleving. Frankrijk en Duitsland deden een poging. EUROCLIO juicht het initiatief toe, maar is minder enthousiast over de uitwerking.

In 2006 publiceerden de Duitse uitgeverij Klett en de Franse uitgeverij Nathan het gezamenlijke Frans/Duits geschiedenisschoolboek *Europe and the World since 1945*.¹ Het boek is het eerste deel uit een serie van drie, bestemd voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs in Frankrijk en Duitsland. Het tweede deel (1815 – 1945) wordt verwacht in 2008 en het derde (prehistorie tot 1815) verschijnt waarschijnlijk weer een jaar later. De publicatie wil zowel het gecentraliseerde Franse curriculum als de zestien verschillende Duitse gymnasiumcurricula bedienen. Hoewel het in 2006 te laat op de markt kwam voor het schooljaar 2006-2007, zijn er toch al 30.000 exemplaren van verkocht.²

Ontstaansgeschiedenis

In 2003 vroeg een gecombineerd Duits-Frans jongerenparlement om een gezamenlijk geschiedenisschoolboek, om het wederzijdse begrip te bevorderen. De Franse minister van Onderwijs en de Duitse minister van Buitenlandse Zaken besloten de ontwikkeling van een dergelijk boek te stimuleren.³ Zij opperden de publicatie als een volwaardige serie geschiedenisboeken te laten verschijnen, geschikt voor de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs. Zowel in Duitsland als Frankrijk is geschiedenis verplicht voor alle (gymnasium/ baccalaureat)-leerlingen. Hoewel het om een politiek initiatief gaat, moet het een echt schoolboek zijn, geschreven door historici en zonder politieke interventie. Uitgeverijen Nathan / Klett wonnen de aanbesteding en stelden nationale auteursteams samen uit hun eigen netwerken. De volledige productie van het boek duurde minder dan twee jaar. Het boek verscheen in juni 2006. Het boek beslaat meer dan 300 bladzijden, plus een cd voor de Franse markt.

Een boek met een missie

Het auteursteam ambieert het recente verleden van beide landen te verhelderen in wereldwijd perspectief. De auteurs willen de claims en beperkingen van het historisch ambt aan leerlingen duidelijk maken: het uitleggen van het heden in relatie tot het verleden. Maar het boek moet ook gezien worden als stap in de richting van een gezamenlijk Europees schoolboek.⁴ Daarom gebruikte het Duitse voorzitterschap van de Europese Unie dit boek als voorbeeld om collega's elders over te halen een gemeenschappelijke Europees schoolboek te ontwikkelen. Sommige ministers hebben zich daar al positief over uitgelaten; Nederland was gereserveerd over het welslagen van een dergelijke onderneming.

Inhoud

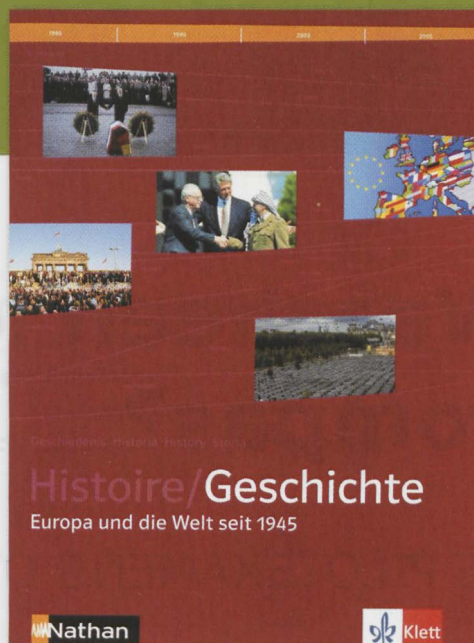
In dertien hoofdstukken komen algemene thema's aan bod zoals 'Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog', 'Het oost-west conflict', 'De wereldbevolking' en 'Wereldwijde culturele veranderingen sinds 1945'. Dan volgen vier hoofdstukken die aandacht besteden aan verschillen en overeenkomsten. Ook is er een hoofdstuk dat methoden aanbiedt om statistieken en spotprenten te analyseren, een tekst te interpreteren en een essay te schrijven. Ten slotte zijn er 49 biografieën opgenomen van politieke wereldleiders. In zeventien inhoudelijke hoofdstukken komen onderwerpen aan bod aan de hand van vragen als: 'Met welke problemen werd Frankrijk geconfronteerd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog?' of: 'Welke verschillen zijn er tussen westerse en socialistische economische systemen?' De eerste indruk: een visueel aantrekkelijk schoolboek, waarin alle mogelijke thema's worden aangestipt die van belang zijn voor het begrip van ontwikkelingen in de wereld na 1945: dekolonisatie, verzorgingsstaat, demo-

grafische ontwikkelingen en sport. Er is gebruik gemaakt van veel geschreven en fotografische bronnen. De publicatie lijkt op het eerste gezicht alles te bieden waar het hedendaagse geschiedenisonderwijs om vraagt: een wereldwijde benadering, een behandeling vanuit meerdere perspectieven, activerende vragen en suggesties voor de methodologie.

Zwaar

Wie verder kijkt, krijgt echter bedenkingen. De tekst is erg zwaar maar blijft oppervlakkig: een subonderwerp is doorgaans niet meer dan twee pagina's waard. Hierop moet de tekst van de auteur de strijd aangaan met een verscheidenheid aan bronnen. Het resultaat is een boek met (over)volle bladzijden, gedrukt in kleine letters en voorzien van minieme marges. Ikzelf vond het moeilijk om na een aantal pagina's geconcentreerd te blijven lezen. Hoe moet de jonge generatie, die niet bekend staat om de liefde voor het lezen, het ervan afbrengen?

De vragen moeten het begrip van bronnen en teksten toetsen. Sommige zijn extreem lang. Wat zou een leerling antwoorden op: 'Welke consequenties hebben het proces van urbanisatie en de vorming van grote metropolen voor de inwoners van de steden?' of: 'Beargumenteer in hoeverre de definitie van Ulrich Beck over individualisatie een goede analyse is van een moderne urbane samenleving?' Andere vragen zijn kort, maar verwachten ook een lang antwoord. Zo wordt er gevraagd of men kan spreken van een Europese democratie. De antwoorden moeten gebaseerd worden op twee pagina's uit het tekstboek. Dit leidt gemakkelijk tot het simpelweg overschrijven van de informatie, die niet zelden onsamenhangend overkomt. In het dossier over de vrouwenbewegingen in Duitsland en Frankrijk zit bijvoorbeeld een korte introductie die suggereert dat de vrouwenbeweging is gebaseerd op de tradities van de Franse Revolutie en de revoluties van 1848/49. Ook wordt er beweerd dat het recht op zelfbeschikking met betrekking tot abortus polariserend werkte en ethische vragen opriep. Als bron is een kaart van Europa bijgevoegd met daarin de jaartallen waarin vrouwenkiesrecht werd ingevoerd. Verder is er een overzicht met maatregelen voor de positie van vrouwen in Frankrijk en Duitsland, en een toespraak van Simone Veil over het legaliseren van abortus in Frankrijk; plus een foto van een demonstratie voor de anticonceptiepil voor de ambassade van het Vaticaan in Den Haag. Als laatste is er een statistiek over arbeidsparticipatie van mannen en vrouwen in verschillende landen. Al deze zaken raken weliswaar de hoofdvraag over gelijke rechten, maar samenhang ontbreekt. Het hoofdstuk toont de toegenomen wettelijke rechten voor vrouwen, maar geeft weinig opstapjes

om leerlingen begrip bij te brengen. Er wordt een grote hoeveelheid informatie aangeboden, maar ik vraag me af of dit werkelijk bijdraagt aan een coherent en verdiept historisch inzicht.

In verschillende presentaties van *Histoire/Geschichte* werd de multiperspectieve benaderingswijze geprezen.⁵ Het boek zou een verscheidenheid aan standpunten bieden. In enkele hoofdstukken zien we daarvan een glimp, bijvoorbeeld in het hoofdstuk over de Koude Oorlog als oorlog tegen ideologie, en in het hoofdstuk over het Europese Idee. Toch bieden de hoofdstukken zelden een echte confrontatie van verschillende ideeën en opinies. Het feit dat bijna alle bronteksten officiële politieke verklaringen - ego-documenten of fragmenten van *oral history* ontbreken vrijwel - staat op gespannen voet met de gepredikte multiperspectiviteit. Een evaluatie van de rol en de consequenties van het Franse en Duitse verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog is niet mogelijk, omdat het onderwerp in beide landen niet in hetzelfde schooljaar wordt behandeld. Het Franse verzet wordt wel aan bod, maar voor het Duitse verzet moeten we wachten op het tweede deel.

Er blijft nog veel te wensen voordat er sprake is van een goed en vergelijkend schoolboek. Toch juicht EUROCLIO het initiatief toe. Geschiedenis op school in Europa heeft in de meeste Europese landen een onmiskenbaar nationaal uitgangspunt en uit de jaarlijkse internationale EUROCLIO-enquêtes blijkt dat sinds 2000 de politieke druk om nationale geschiedenis te versterken allen maar is toegenomen. EUROCLIO zou daarom graag de Duitse uitdaging aannemen, een gemeenschappelijk boek voor geschiedenisonderwijs in Europa. Dit zou dan echter een veelzijdig multimediaal instrument moeten zijn, gericht op aansprekende thema's uit het (recente) Europese verleden. Het zou tevens ruimte moeten bieden aan de multiperspectiviteit van de Europese diversiteit. *Histoire/Geschichte* kan in een dergelijk project zeker gebruikt worden als ijkpunt en als inspiratiebron.

Eerste Conferentie
van de Swiss Society
for History 15-17
maart, Bern, Zwitser-
land en Brussel 3 mei
2007.

► Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (2001), *Verleden, Heden en Toekomst*, Enschede: SLO.

► Boom, S. (2006), p. 29.

Waarheen leidt ons het kompas?

DE PILOTEXAMENS OVER ORIËNTATIEKENNIS

In 2007 zijn op acht pilotscholen havo-examens over het nieuwe examenprogramma afgenomen. Met de pilotexamens van 2006 zijn nu vier voorbeelden voor het nieuwe examenprogramma beschikbaar. Vakdidacticus Jan de Vries analyseerde deze examens en komt met aanbevelingen voor de lespraktijk.

In het nieuwe examenprogramma nemen de tien tijdvakken een belangrijke plaats in. In artikel 2 van Domein A staat: 'De kandidaat kan de volgende tijdvakken met bijbehorende tijdsgrenzen in chronologische volgorde noemen en als referentiekader gebruiken.'

Maar dit wordt net zomin als in 2006 in de pilotexamens van 2007 getoetst. Zelfs naar het woord 'tijdvak' moet men tevergeefs zoeken. Het gezichtsbepalende element van het Rapport van de Commissie De Rooy¹ en het nieuwe examenprogramma is blijkbaar definitief naar de prullenmand verwezen.

Als gevolg van deze keuze vervalt ook de eis uit het examenprogramma dat leerlingen de tijdvakken kunnen plaatsen in de periodes prehistorie, oudheid, middeleeuwen, vroegmoderne tijd en moderne tijd (artikel 3 domein A). Is daarmee ook te verwachten dat voor toekomstige vwo-examens de niveaudifferentiatie voor vwo-leerlingen ten aanzien van de tijdvakken niet in de examens aan bod zal komen? Een mogelijke pilotperiode voor de vwo-examens zal dit uitwijzen. Dat zo'n vwo-pilot gewenst is, moge op basis van dit ene punt al duidelijk zijn.

Niet de tijdvakken, maar de - in het examenprogramma genoemde - periodes, zijn de leidraad bij de examens. De vragen worden onder die titels aan de examenkandidaten gepresenteerd. Het is dus van belang dat leerlingen de namen en de tijdsaanduidingen van de periodes kennen. In de examens van 2007 is een nieuwe categorie toege-

voegd onder het kopje 'Door de tijd heen'. In tijdvak 1 van 2007 moeten leerlingen in vraag 5 enkele historische gebeurtenissen van Romeinse tijd tot en met de achttiende eeuw in de juiste volgorde plaatsen. In het tweede tijdvak van 2007 moeten leerlingen gebeurtenissen/uitspraken over de wetenschap vanaf Socrates tot en met Darwin in de goede chronologie zetten. Beide vragen zijn dus tijdvak- en periode-overstijgend.

Periodes en kenmerkende aspecten

In het examenprogramma heeft niet elk tijdvak, en dus ook niet elke periode, een gelijk aantal kenmerkende aspecten. Over het totaal van de vier pilotexamens wijkt de verdeling van de te behalen scorepunten over de verschillende historische periodes niet af van de richtlijnen van het CEVO.² Deze algemene richtlijnen vinden in de afzonderlijke examens wel een uiteenlopende invulling, zoals figuur 1 laat zien.

Behalve voor de prehistorie en oudheid zijn voor de andere periodes in een examen 8 tot 10% meer scorepunten te behalen dan in een ander examen. Met vragen over de middeleeuwen was in tijdvak 2 van 2006 18% van de totale score te behalen, maar in tijdvak 2 van 2007 komen de middeleeuwen er met slechts 10% van de scorepunten bekaaid vanaf. De score voor de moderne tijd in 2006 tijdvak 1 blijft 10% achter bij de te behalen punten voor

Jan de Vries is vakdidacticus geschiedenis aan de universitaire lerarenopleiding van de Radboud Universiteit Nijmegen. In dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van de opmerkingen van Arnoud Aardema, Harry Havekes, Koen Henskens en Bas van Rooijen, kernleden van het vakdidactisch netwerk 'Actief Historisch Denken' in Nijmegen.

Scorepunten naar periode in de afzonderlijke pilotexamens

Periode	Afgeronde percentageverdeling				Totaal
	Scorepunten 2006 Tijdvak 1	Scorepunten 2006 Tijdvak 2	Scorepunten 2007 Tijdvak 1	Scorepunten 2007 Tijdvak 2	
prehistorie en oudheid	13%	16%	17%	14%	15%
middeleeuwen	12%	18%	11%	10%	13%
vroegmoderne tijd	33%	26%	24%	28%	28%
moderne tijd	34%	38%	44%	42%	40%
tijdvak/periode overstijgend	8%	3%	5%	5%	5%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

deze periode in 2007 tijdvak 1. In de komende examens zou gestreefd kunnen worden naar een afwijking van niet meer dan 3% tot 5% ten opzichte van de richtlijnen.

Kenmerken top-10

Het is onmogelijk om in één examen alle 49 kenmerkende aspecten te toetsen. Daarom komen in sommige examenvragen verschillende kenmerkende aspecten in één opgave langs (bijvoorbeeld het plaatsen van gebeurtenissen in chronologische volgorde). Maar sommige kenmerkende aspecten blijken echter meer in de gratie te zijn van de examenmakers dan andere. De volgende zes kenmerkende aspecten werden in alle examens expliciet bevraagd:

4. de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.
24. de bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.
30. de democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.
31. de industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving.
38. het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaal-socialisme.
45. de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.

Over het laatste kenmerkende aspect werden in de vier examens in totaal zeven vragen gesteld. Daarmee is dit kenmerkende aspect niet de lijstaanvoerder. Dat is met acht vragen in drie examens kenmerkend aspect nr. 27: rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toege-

past op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen. Achttien kenmerkende aspecten kwamen slechts op één

Boom, S. (2006),
m.n. pp. 31-33.

examen aan bod. Nog triester verging het de volgende kenmerkende aspecten die geen enkele vraag kregen toebedeeld:

- 5. de klassieke vormtaal van de Grieks-Romeinse cultuur.
- 20. de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke oudheid.
- 39. de crisis van het wereldkapitalisme.

Kenmerkende aspecten toetsen

In het examenprogramma (Domein B, artikel 8) staat dat leerlingen alle kenmerkende aspecten moeten kunnen noemen en dat ze bij elk kenmerkend aspect een passend voorbeeld moeten kunnen geven van een gebeurtenis, ontwikkeling, verschijnsel of handeling dan wel gedachtegang van een persoon. Ten slotte moeten ze één van deze voorbeelden kunnen gebruiken om het betreffende aspect te verduidelijken. In het examen zien we dit in enkele vraagtypen terug.³

In de examens van 2006 wordt af en toe in een vraag een kenmerkende aspect, al dan niet met toelichting, genoemd en wordt de leerling gevraagd daarvan een voorbeeld te geven. Deze vraagvorm komt in de examens van 2007 niet meer voor. Examentraining met behulp van oude examens is dus niet alleenzigmakend als een goede voorbereiding op het nieuwe examen.

Het meest gebruikte vraagtype is dat leerlingen uit een bron een kenmerkend aspect of een voorbeeld van een kenmerkend aspect moeten kunnen destilleren.

Een variant op bovenstaande vraagtype is dat in de bron of de vraagintroduktie een kenmerkend aspect wordt gegeven waarbij leerlingen als voorbeeld een ander kenmerkend aspect moeten noemen. Met deze vraagvorm wordt naar de samenhang van de kenmerkende aspecten gevraagd. Daar moeten de leerlingen in de voorbereiding op het examen wel op gewezen worden.

In de examenvragen worden leerlingen tevens bevraagd over relaties binnen één kenmerkend aspect (bijvoorbeeld de relatie tussen modern imperialisme en industrialisatie). De examens gaan daarnaast nog een stapje verder. Regelmatig moet een element van een kenmerkend aspect gekoppeld worden aan een ander kenmerkend aspect. Dit tweede kenmerkende aspect komt soms uit een ander(e) tijdvak of periode. Het opvallendste voorbeeld (ook in vakinhoudelijk opzicht) hiervan is dat leerlingen, zowel in 2006 (tijdvak 1 vraag 11) als in 2007 (tijdvak 1 vraag 14) moeten beschrijven dat de Nederlandse Opstand als een voorloper kan worden gezien van de democratische revoluties van de achttiende eeuw.

Meer in de lijn van de letter van het examenprogramma zijn vragen over een bepaald begrip dat in verschillende

kenmerkende aspecten terugkomt. Leerlingen moeten zo uitspraken of gebeurtenissen ten aanzien van wetenschappelijk denken, slavernij, democratie, godsdienst of in de juiste chronologische volgorde zetten of beargumenteerd met elkaar in verbinding brengen.

Deze voorbeelden laten zien dat de kenmerkende aspecten niet geïsoleerd geleerd moeten worden. Lastig hierbij is dat die samenhangen niet in Domein B van het examenprogramma geëxpliciteerd worden. Leerlingen kunnen zich alleen voorbereiden op deze vragen door alle mogelijke relaties tussen de verschillende kenmerkende aspecten te leren.

Kenmerken van de kenmerkende aspecten

De grootste uitdaging van het nieuwe examen in toets-technisch en inhoudelijk opzicht ligt in het bevragen van de kenmerkende aspecten. Immers: in het examenprogramma wordt van geen enkel kenmerkend aspect een inhoudelijke invulling gegeven. Kortom, de kenmerken van de kenmerkende aspecten worden niet aangegeven. Hierboven hebben we gezien dat leerlingen wel verschillende concrete gebeurtenissen, uitspraken en personen in de juiste chronologische volgorde moeten zetten. De gebeurtenissen en personen zelf worden niet bevraagd. Een voorbeeld hiervan is vraag 5 uit tijdvak 1 van 2007. Waarschijnlijk is het met deze vraag de bedoeling dat de leerlingen aan elk item een kenmerkende aspect weten te verbinden. Vervolgens kan daaraan (als ze weten in welk tijdvak dat kenmerkende aspect geplaatst moet worden) de juiste tijdsaanduiding worden gekoppeld. Gebeurtenis 1 moet verbonden worden met het begin van de overzeese Europese expansie (tijdvak 5) en gebeurtenis 2 met horigheid (tijdvak 3).

Leerlingen komen in de problemen bij item 3 en 6. Katoen en textielfabrieken verwijzen naar de industriële revolutie (tijdvak 8), maar de plantageslavernij verwijst naar tijdvak 7 (plantagekoloniën en transatlantische slavenhandel). Afhankelijk waar leerlingen het accent leggen, komt dit item dus voor of na item 6, dat verwijst naar de discussies over grondrechten (ook tijdvak 7). Lastig hierbij is dat leerlingen goed moeten lezen dat het gaat om een eerste discussie over de slavernij (achttiende eeuw) en niet over de *afschaffing* van de slavernij (negentiende eeuw).

Deze vraagvorm zien we ook in vraag 19 (over liberalisme) van tijdvak 1 van 2007 en vraag 9 (over wetenschappelijk denken) van tijdvak 2 van dat jaar terug. Het vraagtype doet recht aan de eigenlijke bedoeling van het examenprogramma en het fenomeen oriëntatiekennis. Een concrete gebeurtenis herkennen als een voorbeeld van een kenmerkend aspect en met dat aspect

de gebeurtenis vervolgens chronologisch plaatsen. Dit vraagt van de examenmakers wel dat ze eenduidige items formuleren. Leerlingen moeten eraan wennen dat ze niet in paniek raken als ze een, in eerste instantie, onbekende persoon of gebeurtenis voorgeschoteld krijgen. Ze moeten bij dit vraagtype vooral letten op het herkennen van de kenmerkende aspecten.

Vervlakking

Wat een kenmerkend aspect nu precies inhoudt, kan dus niet direct gevraagd worden. De examens dreigen daarmee inhoudelijk te vervlakken tot een kunstje van het noemen of herkennen van een voorbeeld bij een kenmerkend aspect, waarvoor vraag 26 uit tijdvak 1 van 2007 over de multiculturele samenleving als voorbeeld kan dienen. Leerlingen wordt in de vier pilotexamens niets inhoudelijks gevraagd over de multiculturele samenleving. In de pilotexamens geldt dit ook voor de andere kenmerkende aspecten. Toch vinden leerlingen de pilotexamens niet makkelijk.⁴ Maar dit komt vooral door de veelheid van kenmerkende aspecten en begrippen die ze moeten kennen, niet door de intellectuele diepgang.

De examenmakers hebben zichtbaar met dit knelpunt geworsteld en hebben het examenprogramma vrijelijk geïnterpreteerd om een oplossing te vinden. Zo moeten leerlingen in vraag 2 van tijdvak 1 van 2007 in economisch en sociaal opzicht aangeven waarom een plaats een stedelijke gemeenschap is. In vraag 17 van datzelfde examen moeten leerlingen niet alleen voor het ontstaan van de industriële revolutie een land als voorbeeld noemen. Zij moeten ook de rol beschrijven van de afzetmarkt, grondstoffen, arbeid en kapitaal. Op deze manier creëert het examen zijn eigen kenmerken van de kenmerkende aspecten. Maar als docent, en zeker als examenleerling(e), sta je toch vreemd te kijken als je in de les net wat andere kenmerken van de kenmerkende aspecten hebt besproken dan op de examens terugkomen.

Oplossing: examensyllabus?

Met behulp van de vragen en het correctiemodel van de vier examens is een voorlopige lijst op te stellen van 'kenmerken van de kenmerkende aspecten'. De examens van 2007 zouden daarmee nog eens de publicatie van een CEVO-examensyllabus met een inhoudelijke invulling van de kenmerkende aspecten rechtvaardigen.⁵ Met zo'n uitgave krijgen examenmakers en leerlingen meer houvast in de voorbereiding op het examen. De examensyllabus herbergt ook een gevaar. Het examenprogramma en de pilotexamens nodigen nu leerlingen al uit tot reproduceerbaar 'stampwerk': de leerling moet de tijdsaanduidingen van de periodes kennen, de 49 kenmerkende aspecten

uit het hoofd weten, bij elk aspect een voorbeeld kunnen noemen en van elk begrip in een kenmerkend aspect de definitie kunnen noemen. Als leerlingen nu ook nog eens de examensyllabus moeten leren, dan worden de examens heel taai leerwerk. Om nog maar te zwijgen over de havo-leerlingen die dit alles in één schooljaar tot zich moeten nemen.

Een succesvolle mislukking

Het examenprogramma met oriëntatiekennis is een uitvloeisel van het rapport van de commissie De Rooy (2001). De commissie legde haar eigenlijke opdracht om een historische canon uit te werken, conform de aanbevelingen van de commissie De Wit (1998), naast zich neer. De tien tijdvakken en de kenmerkende aspecten zouden een basis zijn om concrete kennis (de voorbeelden van gebeurtenissen, personen, verschijnselen en ontwikkelingen) niet alleen eigen te kunnen maken, maar vooral ook te kunnen duiden. Zo zou het einddoel, het verwerven van historisch besef, gerealiseerd kunnen worden. Met het kompas van de oriëntatiekennis, om een eerdere gehanteerde metafoor te gebruiken, zou het verleden beter gekend en begrepen kunnen worden.⁶

Hierboven is geconstateerd dat de pilotexamens dit niet waar maken. Het kompas van oriëntatiekennis en tien tijdvakken wordt uitgebreid geleerd, maar tijdens de ultieme reis (het eindexamen) nauwelijks en gebrekkig gebruikt. Verder leidt de uitvoerige bestudering van het oriëntatiekenniskompas ertoe dat het reistraject (het verleden) en het reisdoel (historisch besef) uit beeld zijn geraakt. Door het open karakter, de veelheid en de veelomvattendheid ('het voeren van twee wereldoorlogen') van de kenmerkende aspecten is ook het verwerven en toetsen van chronologische basiskennis (de canon) een illusie. Er mag en kan niet getoetst worden of leerlingen weten dat in 1848 de grondwetsherziening van Thorbecke was of dat Willem van Oranje tussen 1566 en 1584 de 'leider' was van de Nederlandse Opstand. Als het nieuwe examenprogramma 'chronologische basiskennis' terug wil brengen in het geschiedenisonderwijs, dan is tijdvak 2 van 2007 een voorbeeld dat dit niet is gelukt. In dat examen worden geen vragen gesteld over de democratie in de Griekse stadstaten, Karel de Grote, het feodalisme of het hofstelsel, de steden en burgerij in de middeleeuwen, Willem van Oranje of de Nederlandse Opstand, de grondwet van 1848, de verzuiling of het nationalisme in de negentiende eeuw, de Eerste Wereldoorlog, het Verdrag van Versailles, nazi-Duitsland, de Duitse bezetting van Nederland in de Tweede Wereldoorlog, de Europese eenwording en de multiculturele samenleving.

Baas, M. (2007).

Oriëntatiekennis in de praktijk. Een rondgang in de didactische keuken van een pilotschool. In: Kleio, jrg. 48, nr. 4, pp. 25-29; Wilschut, A.H.J., e.a. (2006), pp. 38-39, 42, 55 en Boxtel, C. van en Drie, J. van (2007), p. 42.

De geringe houvast

die de kenmerkende aspecten bieden voor inhoudelijke toetsing werd bij de examens van 2006 ook al gesignaleerd. In de aanbevelingen van het onderzoeksrapportrapport werd om een nadere uitwerking gevraagd. Wilschut, A.H.J., e.a. (2006), p.

Wilschut, A. (2006).

Op zeeën van tijd verdwaal je voor je het weet. Een referentiekader van oriëntatiekennis. In: Kleio, jrg. 47, nr. 3, pp. 22-28, 55; Boxtel, C. van en Drie, J. van (2007), p. 42.

Knelpunten en aanbevelingen

Aan de goede bedoelingen van de opstellers van het examenprogramma en de examenmakers ligt het niet. De pilotexamens laten echter zien dat het middel (voorbeelden koppelen aan kenmerkende aspecten) tot doel is verworden. Dat brengt een inhoudelijke verschraling met zich mee die onaanvaardbaar is voor eenieder die het geschiedenisonderwijs een warm hart toedraagt. De pluspunten van de nieuwe examens zijn er ook. Leerlingen moeten meer dan voorheen historische lijnen trekken en verschillende historische contexten met elkaar verbinden. Kennis en begrip van een historische context worden echter niet getoetst. Een ander knelpunt is dat leerlingen zich op het verbinden van die historische contexten nauwelijks kunnen voorbereiden, omdat ze alle tijd nodig hebben om de 49 kenmerkende aspecten op zich te leren.

Oplossingen zijn genoeg voor handen. Een CEVO-examensyllabus kan de kenmerkende aspecten meer inhoud geven. Hierdoor wordt de stofinhoudelijke niveauverlaging tegengegaan. Waarschijnlijk wegen de nadelen van zo'n examenuitgave (nog meer stampwerk) niet op tegen de voordelen.

De canonvensters van de Commissie Van Oostrom zouden als inhoud voor de kenmerkende aspecten kunnen gaan dienen. De huidige vijftig vensters bestrijken echter niet alle kenmerkende aspecten. Er zouden ongeveer tien vensters bij moeten komen. Daarnaast is 'de canon' vooral een brede cultuurcanon en geen vakcanon voor het geschiedeniscurriculum. Een aantal literaire en kunsthistorische vensters zouden beter bij andere vakken een onderdak kunnen vinden. Ten derde is de canon primair geschreven voor het basisonderwijs. Het zou toch zeer bijzonder zijn als deze vervolgens ongewijzigd gebruikt gaat worden voor het havo- en vwo-eindexamen. Ten slotte is het examenprogramma, in vergelijking met de vorige eindtermen, al erg op Nederland gericht. In een globaliserende wereld zou dit een stap terug zijn.

Radicale oplossing

Een radicale mogelijkheid is er ook. Als we werkelijk willen dat leerlingen meer chronologische overzichtskennis moeten kunnen reproduceren dan moeten we daar echt voor kiezen. Het centrale examen kan dan uit twee onderdelen bestaan:

- Een onderdeel dat voor 30% (of een ander percentage) telt: reproduceren van overzichtskennis door de eeuwen heen. Hiertoe zou een 'aangekleed' jaartallenboekje dienst kunnen doen.
- Een onderdeel dat voor ongeveer 70% telt en leerlingen aan de hand een diachronisch thema (inclusief beknopte stofomschrijving) toetst op historische structuurbegrippen en hen relaties laat leggen met hedendaagse verschijnselen en ontwikkelingen.

Een praktische oplossing is om de oriëntatiekennis alleen in het schoolexamen te toetsen, zoals de komende schooljaren op de meeste scholen gaat gebeuren. Iedere school kan dan vanuit, in de eigen lessen, behandelde voorbeelden inhoudelijke vragen stellen. De vrees voor 'staatspedagogiek' wordt zo ook uitgebannen. Het centrale eindexamen zou dan uit twee (diachronische) thema's kunnen blijven bestaan. Het grote voordeel van deze aanpak is dat er niet veel veranderd hoeft te worden. Er hoeven niet voor de zoveelste keer allerlei werkgroepen of commissies in het leven worden geroepen die zich nog eens buigen over het geschiedenisonderwijs. Alleen de aansturing, de samenstelling en de werkwijze van de stofomschrijvingscommissies zou tegen het licht gehouden kunnen worden.

Samenvattend: de pilot is gelukt. We weten nu dat deze pilotexamens over dit examenprogramma niet landelijk als centrale eindexamens ingevoerd moeten worden.

De pilotexamens geschiedenis nieuwe stijl

NEGEN AANBEVELINGEN VOOR DE LESPRAKTIJK

1. Besteed geen overdreven aandacht aan het leren van de tien tijdvakken, deze worden niet getoetst.

2. Zorg dat leerlingen de tijdsindeling van de periodes kennen.

De vijf 'klassieke' periodes dienen als indeling voor de vragen op het examen.

- Enkele vragen onder het kopje van een bepaalde periode beslaan ook andere periodes of zijn periode-overstijgend. Maak leerlingen er attent op dat de periode-indeling op de examens slechts een algemene leidraad is. Zie hieronder bij 5.
- De vroegmoderne tijd wordt gerekend van ca 1500 tot ca 1800; moderne tijd gaat van 1800 tot na 1950 (tijdvak 8, 9 en 10).
- De industriële revolutie valt volgens examenprogramma onder tijdvak 8 (moderne tijd). De industriële revolutie wordt onder dat kopje moderne tijd bevraagd, maar een enkele keer ook onder vroegmoderne tijd (vergelijking agrarische en industriële maatschappij).

3. Besteed in lestijd de meeste aandacht aan vroegmoderne en moderne tijd.

Over deze twee periodes zijn de meeste scorepunten te behalen.

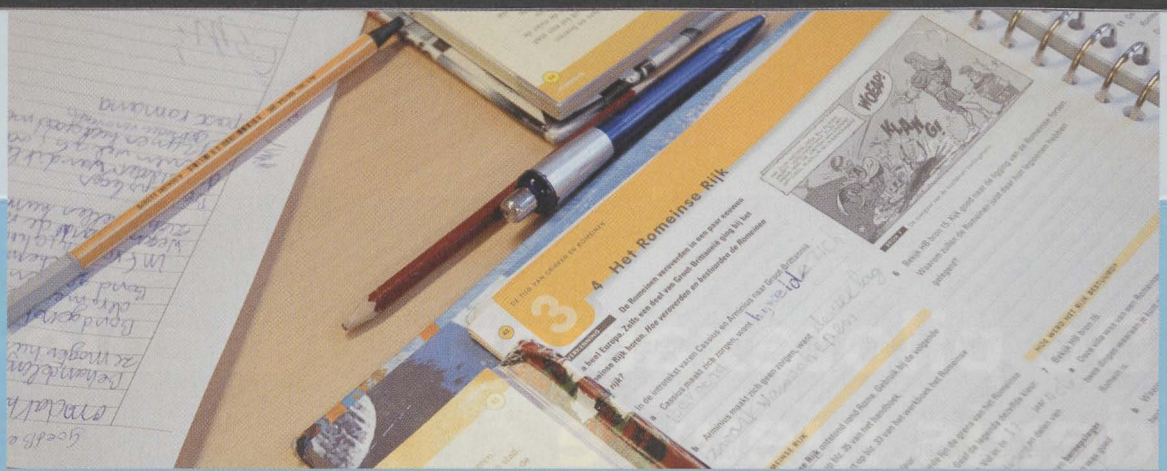
4. Zorg dat leerlingen alle 49 kenmerkende aspecten kennen en begrijpen.

- Leerlingen moeten een voorbeeld bij elk kenmerkend aspect kunnen noemen.
- Leerlingen moeten een kenmerkend aspect kunnen herkennen in de introtekst bij vraag of in een bron (tekst, beeld of statistiek).
- Leerlingen moeten kunnen uitleggen waarom een voorbeeld bij het kenmerkend aspect hoort.
- Leerlingen moet geleerd worden dat ze bij 'onbekende' voorbeelden niet in verwarring raken, maar aanknopingspunten moeten zoeken voor het achterliggende kenmerkende aspect en daarmee het onbekende voorbeeld in de tijd moeten plaatsen.
- Leerlingen moeten een omschrijving/definitie paraat

hebben van de (begrippen) in de kenmerkende aspecten. Van een aantal begrippen uit de kenmerkende aspecten moeten ze ook de veranderende betekenis weten in verschillende tijdvakken/periodes (zie hieronder bij 6).

- Op basis van huidige pilots is niet te voorspellen welke kenmerkende aspecten wel en welke niet ge-

vraagd zullen worden.

- Ten aanzien van periodes met weinig kenmerkende aspecten (prehistorie, oudheid, middeleeuwen) worden (in varianten) steeds dezelfde zaken getoetst. Respectievelijk: bronnen, steden, wetenschappelijk denken, overgang Romeinse Rijk – middeleeuwen, feodalisme, invloed kerk.
- Leerlingen moet gewezen worden op de samenhang tussen de afzonderlijke kenmerkende aspecten. Ze moeten afzonderlijke kenmerkende aspecten beargumenteerd met elkaar in verband kunnen brengen.
- Leerlingen moeten kunnen aangeven dat enkele kenmerkende aspecten voorbeelden/uitwerkingen zijn van andere kenmerkende aspecten.

5. Zorg dat leerlingen de kenmerken van de kenmerkende aspecten kennen.

- Leerlingen moeten van elk kenmerkend aspect de oorzaken en gevolgen kennen, conform domein A van het examenprogramma.
- Veel examenvragen vragen een inhoudelijke invulling van kenmerkende aspecten die verder gaat dan de algemene beschrijving in het examenprogramma.
- Uit de correctievoorschriften bij de examens maken de vragenstellers duidelijk hoe een bepaald begrip of verschijnsel uit een kenmerkend aspect gedefinieerd moet worden en welke specifieke kenmerken bij een begrip horen.

6. Leer leerlingen 'historische overeenkomsten en verschillen' door de eeuwen heen.

- Binnen een periode worden regelmatig tijdvakoverstijgende vragen gesteld.
- Een aantal vragen worden 'periode-overstijgend' gepresenteerd. In havo-2007 staan deze vragen onder het kopje 'Door de eeuwen heen'. Maar onder de periodekopjes komen ook 'tijdvak- en periode-overstijgende' vragen voor.
- Soms zijn deze vragen direct ontleend aan de (begrippen binnen de) kenmerkende aspecten van het examenprogramma (slavernij oudheid, transatlantische slavenhandel).
- Soms zijn deze vragen niet direct ontleend aan het examenprogramma, maar worden verschillende kenmerkende aspecten met elkaar in verbinding gebracht

(scheiding kerk en staat in de middeleeuwen en in de moderne tijd, denken in renaissance koppelen aan denken in de verlichting, Nederlandse Opstand als voorloper van de achttiende eeuwse democratische revoluties).

7. Leer leerlingen dat ze de bronnen goed moeten lezen.

- Met de vragen over de bronnen zijn veel scorepunten te behalen.
- De tekstbronnen moeten vooral goed gelezen worden. De vragen bij de bronnen zijn namelijk meer tekstverklaring dan de toetsing van historische kennis of structuurbegrippen.
- Nog sterker dan in de reguliere examens zijn de titels, bijschriften en toelichtingen bij de beeldbronnen bepalend voor het beantwoorden van de vraag.

8. Minder aandacht voor structuurbegrippen en historische vaardigheden

- Er zijn relatief weinig vragen over de historische structuurbegrippen. Dit is conform de verschillen tussen het oude en het nieuwe examenprogramma: in het nieuwe examenprogramma nemen de structuurbegrippen naar kwantiteit en kwaliteit een mindere plaats in.
- De chronologie-opdrachten in de examens toetsen vooral of leerlingen bepaalde verschijnselen op de juiste chronologische volgorde kunnen plaatsen. Het goed lezen van de gegeven verschijnselen geeft leerlingen dan aanwijzingen voor het goede antwoord. De vragen toetsen niet de kennis van (dis)continuïteit en verandering of dat leerlingen bepaalde ontwikkelingen kunnen uitleggen.

9. Relatie van het verleden met heden behoeft weinig aandacht.

In Domein A (artikel 4) en Domein B (artikel 8) staat dat leerlingen de relatie tussen verleden en heden moeten kunnen aangeven.

In de examens zien we daar niets tot weinig van terug. Als er al een vraag is, dan wordt niet de kennis van causale verbanden tussen verleden en heden getoetst. Veelal gaat het om een kwestie in algemene zin (scheiding kerk en staat) of vragen aan de hand van bronnen.

Uit de Kleio getrokken

Geschiedenisdidactiekdagen 2007

Op donderdag 8 november, vrijdag 9 november en zaterdag 10 november houden we de Geschiedenisdidactiekdagen. Deze omvatten de vanouds bekende Didactiekconferentie (voor hen die al enige jaren geschiedenisles geven en de Startersconferentie (voor hen die hun eerste of tweede jaar als docent geschiedenis werkzaam zijn).

De bijeenkomst voor startende collega's, op donderdag 8 november en vrijdag 9 november

In totaal worden er 5 workshops gehouden. Onderwerpen daarbinnen zijn o.a.: Dutchbatters en Sebrenica, Romeinen, Industrialisatie, kerken in Vught. Donderdagavond sluiten we de eerste dag af met "Ouders uit de Hel". De vrijdag aan het einde van de middag is er zoals gewoonlijk de leermiddelenmarkt.

Op vrijdagavond en zaterdag kunnen de starters, die willen doorstarten zich aansluiten bij hun oudere collega's (zie hieronder).

De bijeenkomst voor ervaren collega's, op vrijdag 9 november en zaterdag 10 november

De openingslezing wordt verzorgd door Frans Groot, docent geschiedenis, verbonden aan de Hoge School van Rotterdam. Zijn onderwerp is: relatie oriëntatiekennis en de canon. Op vrijdagmiddag hebben we elk wat wils: voor collega's werkzaam in het vmbo en in bovenbouw havo/vwo hebben we speciale workshops georganiseerd (o.a. teletop, bronnen

en oorlogen, oriëntatiekennis, jeugdliteratuur, film in de klas).

Deze middag sluiten we af met de leermiddelenmarkt.

Het avondprogramma wordt verzorgd door Prof. H. Pleij, verbonden aan de UVA met als onderwerp: literatuur en de tien tijdvakken. De workshops op zaterdagmorgen zijn wederom voor elk wat wils. De slotlezing wordt verzorgd door Irene van Ditshuizen, n.a.v. t.v. – geschiedenisserie (die in het najaar aanvangt)

Aanmelding, deelname, kosten, aanvullende informatie.

Op de site van de VGN komt na 26 augustus de volledige tekst van de folder., kijkt u dan op de site. U kunt de tekst downloaden, inclusief het aanmeldings- en machtigingsformulier. We hebben een beperkte hoeveelheid plaatsen beschikbaar. In volgorde van aanmelding handelen wij uw aanmelding af. Dus: heeft u warme belangstelling, meldt u zich dan snel.

De startersconferentie kost € 195,- voor leden van de VGN en voor niet-leden € 245,-. Doorstarters € 345. De conferentie voor ervaren docenten kost € 295,- voor leden van de VGN en voor niet-leden € 345,-. Bij beide bijeenkomsten geldt: wie zich tijdens de conferentie meldt als lid van de VGN krijgt ter plekke € 50,- terug.

Voor de genoemde bedragen wordt

u voorzien van logies, maaltijden, koffie/thee en (voor de ervaren collega's) een conferentiemap.

Opgave bij Jan Richard van Houten (jr. vanHouten@veluwscollege.nl) nadere informatie over de inhoud van de starters conferenties kunt u vragen eveneens bij Jan Richard van Houten. Nadere informatie over de ervaren conferentie bij de gehele didactiekcommissie o.a. Marcel Nonhebel (m.nonhebel@casema.nl), na 20.00 uur tel. 070-3603205

De Geschiedenisdidactiekdagen worden georganiseerd door de Didactiek- en activiteitencommissie van de VGN.

IN DE VOETSPOREN VAN TESSA DE LOO, A.
DEN DOOLAARD, LORD BYRON EN KOLONEL
THOMSON

De VGN-reis naar Albanië

Albanië, het land van Skanderbeg, Alie Pasha en Enver Hoxha. Een prachtig land, met een schitterende kustlijn, ruige binnenlanden en een gastvrije bevolking. Logisch dat men graag van het negatieve imago af wil. Dit verslag van deze bijzondere reis kan daar hopelijk een bijdrage aan leveren.

Albanië werd overheerst door de Romeinen en was onderdeel van het Byzantijnse Rijk. Tussen de elfde en veertiende eeuw bestond het land uit een aantal koninkrijkes met Krujë als hoofdstad, totdat het gebied onder de voet gelopen werd door de Turken. Dit gebeurde niet zonder slag of stoot: de opmars van de Turken werd onder leiding van de Janitsaar Georg Kastrioti zo'n vijftig jaar opgehouden. Hij is dan ook de nationale held van Albanië. De vlag van zijn familie is daarom de vlag van Albanië geworden: een rood veld met daarop een zwarte, tweekoppige adelaar. De ene kop kijkt naar het westen (Rome), de andere naar het oosten (Byzantium), een verwijzing naar de twee godsdiensten die vroeger het land beheersten, het rooms katholicisme en de Griekse orthodoxie. Tijdens de Turkse overheersing werd de bevolking in de zeventiende eeuw geïslamiseerd, waarbij de tolerante Bektashi-stroming vrij populair werd.

Nep-prins

Toen eind 19de eeuw de Turkse macht taande, dreigde Albanië door Europese grootmachten te worden opgedeeld op basis van religieuze afkomst: moslims waren Turken, orthodoxe christenen waren Grieken en katholieken waren Italianen. Mede hierdoor ontstond een nationalistische stroming, die in 1912 na een algemene opstand tegen de Turken resulteerde in het uitroepen van de onafhankelijkheid op 28 november in dat jaar. In de jaren '20 greep grootgrondbezitter generaal Zog

de macht en riep zichzelf uit tot koning. Tijdens ons bezoek aan het Skanderbeg Museum in Krujë liepen we zijn kleinzoon 'prins' Leg II tegen het lijf. Een groepsfoto en een vriendelijk gesprek met hem waren het resultaat van de inzet van onze gids.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Albanië achtereenvolgens bezet door Italië en Duitsland. Verschillende verzetsgroepen (royalistische, nationalistische en communistische) bestreden de bezetters, maar ook elkaar. Na de oorlog kregen uiteindelijk de communisten onder leiding van Enver Hoxha de macht. Deze periode waarbij vriendschapsbanden bestonden met Joegoslavië, de USSR en China liep uit op isolement en grote armoede. Onder Hoxha werkt het land aan volledige zelfvoorziening, waarbij de bevolking verplicht werd tot het in cultuur brengen van de vlaktes en berghellingen. Er werden moerassen drooggelegd en terrassen aangelegd voor olijfbomen en andere gewassen. Dit is nog steeds overduidelijk in het landschap te zien.

Mercedessen

Zeven jaar na Hoxha's dood kwam in 1992 de grote omwenteling. De Albanezen hadden genoeg van het communisme en een grote uittocht kwam op gang. Wie herinnert zich niet de grote aantallen mensen die zich verdrongen bij de schepen om de overtocht naar Zuid-Italië te maken, een gebied waar zich eeuwen eerder ook al Albanezen hadden gevestigd.

Tegenwoordig woont meer dan de helft van de mensen

De kust bij Spiaggia.

met Albanese achtergrond in het buitenland. De huidige bevolking is druk bezig met het maken van een inhaal-slag. Overal in dit land zie je staketsels van nieuwbouw staan. Veel gebouwen zijn onaf, sommige worden niet afgebouwd door geldgebrek en andere beginnen zelfs al in te storten. Aan de kust en in de steden verrijzen hotels en appartementencomplexen. Er is een enorme toename van het aantal luxe auto's, vooral Mercedesen. Echter van georganiseerde planning is (nog) niet veel waar te nemen: aan- en afvoerwegen zijn slecht en smal, ook al is men bezig met verbeteringen (gesteund door de EU).

Tirana

De reis begon in Tirana: een stad met een klein centrum, waar de architectonische invloed van de Italianen goed zichtbaar is. Voorbeeld hiervan is de brede laan die het station verbindt met de universiteit via het grote, centrale Skanderbegplein met zijn nationaal historisch museum, cultuurpaleis en regeringsgebouwen. In het museum wordt de geschiedenis van Albanië in al zijn facetten belicht. Opvallend daarbij was dat er veel aandacht is ingeruimd voor de oudheid. Het standbeeld van Enver Hoxha bij de ingang is verdwenen, evenals politiek gekleurde bijschriften uit de communistische periode. Daarvoor in de plaats foto's uit die periode van onderdrukking en een uitgebreide lijst met namen van slachtoffers van het communistische bewind. Apart was dat in dit verband zelfs van 'genocide' wordt gesproken. Tijdens onze uitstekende diners in Tirana werden we geïnformeerd door de Nederlandse ambassadeur en door dhr. Bedri Kola, medewerker van het ministerie van onderwijs. Hij vertelde dat het geschiedenisonderwijs in Albanië met behulp van Euroclio opnieuw wordt opgezet. Ook wilde hij graag helpen met het opzetten van een e-mailcontract tussen Nederlandse leerlingen en leerlingen van een school in Tirana. Onder de huidige burgemeester is Tirana van een grauwe stad veranderd in een verzameling kleurige gebouwen: veel inwoners hebben met van overheidswege verstrekte verf en kwasten hun woning verfraaid.

Mozaïeken in plastic

Twintig kilometer ten zuiden van Krujë liggen de fraaie opgravingen van Butrint, die op de Unesco-lijst geplaatst zijn. De mozaïeken zijn door geldgebrek niet verplaatst naar een museum, maar liggen afgedekt

onder een plasticfolie met daarop zand. Op deze simpele maar doeltreffende manier worden de mozaïeken behouden.

Onze tocht terug naar het noorden verliep langzaam over slechte wegen, maar door een indrukwekkend kustgebergte met in de diepte de blauwe zee met witte stranden, bezaaid met schuttersputjes, overblijfselen uit de Hoxha-tijd.

Onze laatste pleisterplaats was Shkodër, een grote, wat armoedige maar levendige stad aan het gelijknamige meer. Ook hier viel ons op dat het land nog arm is, er heerst een grote werkloosheid en de lonen liggen laag. Veel mensen zijn daardoor genoodzaakt er, indien mogelijk, een tweede baan op na te houden. De informele sector is sterk vertegenwoordigd. Er staan veel kraampjes langs de weg en kinderen verkopen bijvoorbeeld losse sigaretten.

Biggen in de achterbak

Op weg naar het vliegveld in Montenegro passeerden we toevallig een veemarkt waar de levende have zoals biggen, schapen, geiten en kalveren op een paardenkar werd geladen of verhandeld vanuit de achterbak van een dikke Mercedes. We namen afscheid van Albanië even voorbij de middeleeuwse Byzantijnse brug Ura e Mesit en namen de vlucht terug naar Nederland vanaf het vliegveld van Podgorica, de hoofdstad van Montenegro. Een land in versnelde ontwikkeling, waarvan de gemiddeld zeer jonge bevolking gericht is op aansluiting bij West-Europa. Een indrukwekkende reis door een bijzonder land!

Het standbeeld van Skanderbeg in Tirana. Skanderbeg werd door zijn strijd tegen de Ottomanen de nationale held van Albanië.

columbus

ontdek het verleden

Nieuwe
onderbouw
methode!

epn

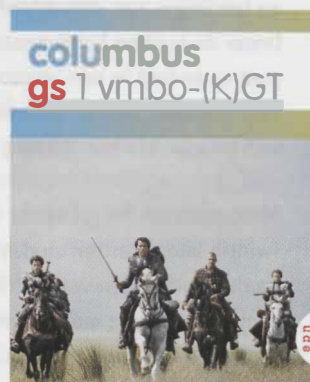
Columbus laat uw leerlingen met gemak het verleden ontdekken. Door de heldere structuur en spannende weetjes wordt geschiedenis een eitje.

Uw voordelen:

- Spannende en boeiende onderwerpen
- Veel variatie in werkvormen, o.a. projectopdrachten
- De duidelijke structuur stimuleert zelfstandig werken
- Elke leerling krijgt les op zijn eigen niveau, vmbo t/m vwo

Vraag uw proefexemplaar alvast aan op de volgende nascholingsbijeenkomsten:

- 21 september in Berg en Dal • 5 oktober in Leiden • 12 oktober in Rotterdam
- Neem meteen een gratis poster mee!**

Meer weten? www.columbus.epn.nl

Hoe leefden gewone Amsterdammers?

KLEIOGESPREK MET ERIKA KUIJPERS

Op 8 juni j.l. ontving historica Erika Kuijpers voor haar proefschrift *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in zeventiende-eeuws Amsterdam* de Keetje Hodhsonprijs, een aanmoedigingsprijs ter bekroning van oorspronkelijk onderzoek op het gebied van geesteswetenschappen. Ze werd bekroond voor het zichtbaar maken van een groep die uitermate moeilijk te traceren was en omdat de dissertatie aanknopingspunten biedt de huidige discussie over migranten te verdiepen. *Migrantenstad* is een uitstekend leesbare studie. Voor Kleio voldoende aanleiding voor een gesprek met de gelauwerde historica.

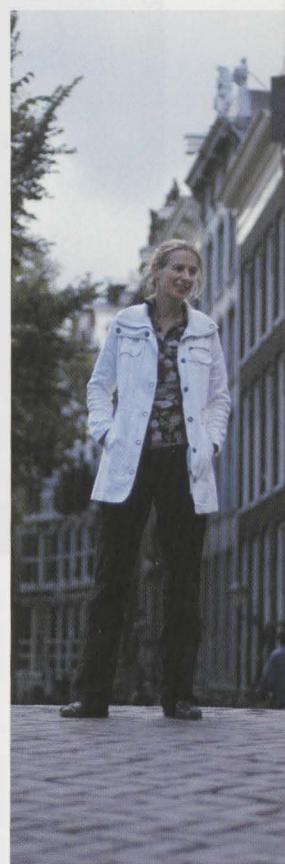
Wat was je drijfveer voor dit onderzoek?

'Amsterdam groeide eind zestiende en begin zeventiende eeuw in hoog tempo van een provinciestad uit tot de derde stad van Europa na Londen en Parijs. Deze groei, van ongeveer 30.000 inwoners naar 200.000 was volledig te danken aan immigratie. Enkele honderdduizenden migranten uit het oosten en zuiden van de Nederlanden, uit het Duitse Rijk en de kustgebieden van Scandinavië vestigden zich in de stad. In de eerste helft van de zeventiende eeuw was naar schatting de helft van alle inwoners van Amsterdam geboren in het buitenland. Tegenwoordig is dat maar dertig procent. De bejaarden in 1650 leefden in een metropool die in niets meer leek op de provincieplaats waar ze in opgroeiden.

Ik wilde graag weten hoe het was, het leven van gewone Amsterdammers, en dat van die duizenden en duizenden migranten die er hun geluk kwamen beproeven. Hoe komt het dat we in de bronnen zo weinig vinden over maatschappelijke conflicten? Waarom leverde de vestiging en integratie van al die mensen kennelijk zo weinig problemen op?

Was het thema 'immigranten in Amsterdam' nog niet voldoende uitputtend onderzocht?

'Eerdere studies naar migranten in Amsterdam gingen over specifieke beroepsgroepen of geloofsgemeenschappen. Er zijn studies over de Portugees-Joodse gemeenschap en de Franse Hugenoten, over Antwerpse kooplieden, over de Vlaamse textielarbeiders die

Erika Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuw Amsterdam* (uitg. Verloren, Hilversum 2005), 447 blz., € 29,-.

Voor informatie over de Keetje Hodhsonprijs en de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen: www.hollmij.nl/prijzen.php

naar het Noorden trokken ten tijde van de Opstand, enzovoort. Dit zijn ook de groepen die ons het meest hebben nagelaten: beroemde namen, synagogen en Waalse instituties, culturele monumenten, maar ook testamenten en familiearchieven, geschilderde portretten en egodocumenten. Descartes was zo'n immigrant, net als Spinoza en Vondel.

Maar tegenover één zo'n beroemdheid waren er duizend, misschien wel tienduizend anonieme sjouwers, havenarbeiders, dienstmeisjes en zeelieden. Van de migranten van buiten de Republiek kwam het grootste deel (50 tot 60 procent) uit het Noordwesten van het Duitse Rijk. In de jaren 1630-1640 kwam ook de migratie uit de Scandinavische kustgebieden op gang. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was 20 procent tot een kwart van de buitenlandse migranten afkomstig uit Noorwegen, Zweden en Denemarken. Deze mensen waren de gastarbeiders van de zeventiende eeuw. Het economisch succes van de stad was ook aan hen te danken. Maar in de geschiedschrijving was aan hen nog vrijwel geen aandacht besteed.

Daar heb ik dus wat aan gedaan. Maar wat mijn boek ook onderscheidt van veel migratiestudies is: ik wilde geen statisch groepsportret van die migranten maken, maar vooral beschrijven wat die massale immigratie betekende voor de sociale verhoudingen in Amsterdam. Het is een boek over schaalvergroting, over de opkomst van het kapitalisme en over groeiende sociale ongelijkheid.

Hoe belangrijk zijn die ondertrouwgegevens die je gebruikt, en hoe lastig zijn dit soort bronnen te interpreteren?

'Er was in de zeventiende eeuw geen burgerlijke stand. Er waren doop- en begraafregisters, maar het komen en gaan van mensen werd op geen enkele manier geregistreerd. De Amsterdamse ondertrouwakten zijn uniek omdat ze vrijwel compleet zijn van 1578 tot 1815 en van iedere bruid en bruidegom vermelden waar ze zijn geboren. Je moet je alleen wel realiseren dat de mensen die trouwen niet helemaal representatief zijn voor de bevolking als geheel. Uit mijn onderzoek blijkt dat bepaalde migrantengroepen minder trouwden dan de geboren Amsterdammers en mensen uit Holland. Ik heb geprobeerd lidmaten van de lutherse kerk in Amsterdam, grotendeels van Duitse en Scandinavische herkomst, terug te vinden in de ondertrouwakten, maar de overlap tussen die twee registers is klein. Er was natuurlijk een deel dat al gehuwd was op het moment van vestiging en er waren migranten die slechts een aantal jaar in de stad verbleven en terugkeerden naar

het land van herkomst om daar een gezin te stichten. Maar het had ook te maken met hun kansen op de huwelijksmarkt. Dat gold met name voor Duitse en Scandinavische vrouwen. Er leefden in Amsterdam veel meer vrouwen dan mannen, een groot deel van de vrouwen bleef daarom alleenstaand of weduwe. Amsterdamse burgerdochters waren een aantrekkelijke partner voor immigranten omdat wie met hen trouwde vanzelf en gratis burger werd van de stad.'

Indisch lek

Vanwaar dat vrouwenoverschot?

'In vroegmoderne steden leefden altijd meer vrouwen dan mannen omdat het werk van veel mannen fysiek zwaar, ongezond of gevaarlijk was. Met name het overlijdensrisico van zeelieden was nogal groot. Van de mannen die gingen varen met de VOC kwam maar een derde terug. In de historische demografie wordt dat ook wel eens het 'Indisch lek' genoemd.'

'Appel en perenverkoopster' van Caspar Luyken uit een serie tekeningen van straatventers. Collectie Amsterdams Historisch Museum.

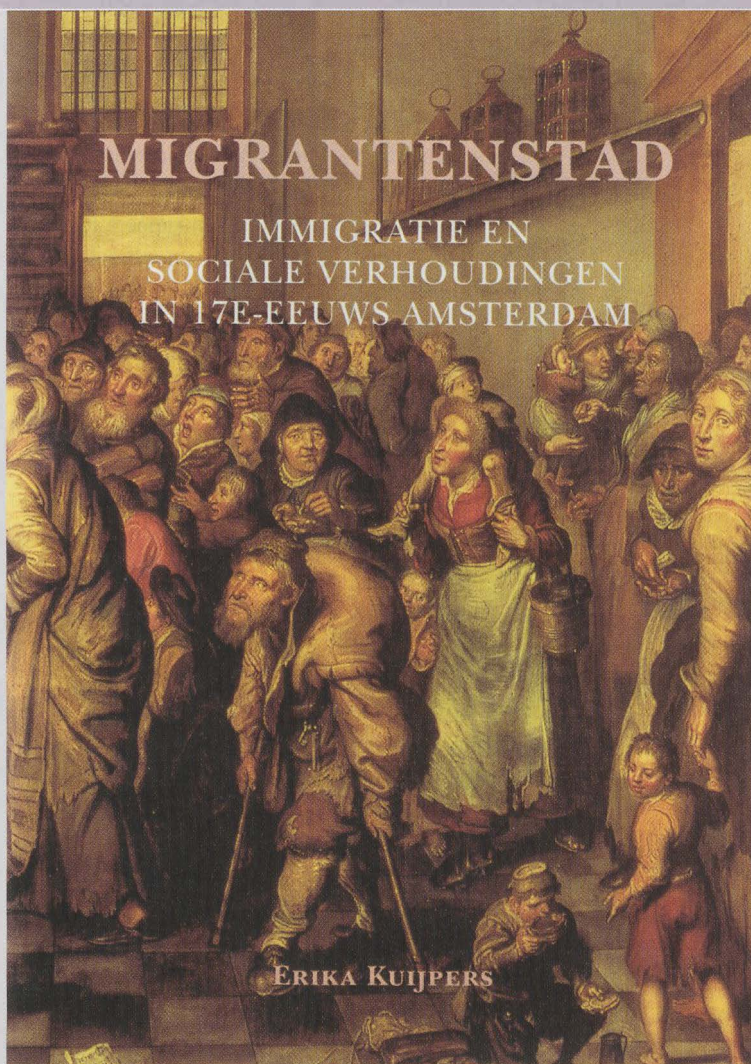

Het poorterschap verleende voorrechten, zoals recht op bedeling; leidde dit niet tot grootschalige misbruiken?
 'Het burgerschap was ook een voorwaarde om lid te kunnen worden van een gilde. En gildenlidmaatschap was weer verplicht als je zelfstandig een ambacht wilde uitoefenen. Je kreeg het burgerschap als je vader burger was, als je trouwde met een burger of je kon het kopen. De prijs steeg in de eerste helft van de zeventiende eeuw. In 1650 kostte het inmiddels vijftig gulden. Eenvoudige arbeiders of ambachtslieden in loondienst verdienden maar 200 gulden, maximaal 300 gulden per jaar. Voor hen was dat een smak geld. Het deel van de stadsbevolking dat het burgerschap bezat nam daarom af door de omvangrijke migratie. Toch wilden ook arme migranten het wel heel graag hebben en als het binnen hun bereik lag hadden ze het geld er ook voor over. Ik ontdekte dat in de latere zeventiende eeuw steeds meer zeelieden het burgerschap kochten. Zeelieden hoefden geen lid te worden van een gilde. Blijkbaar ging het hun om de sociale zekerheid die er aan burgers werd geboden. Met name de zorg voor burgerwezen was goed geregeld. De regenten van het burgerweeshuis klaagden dan ook dat veel vreemdelingen burger werden 'om des buiks wille'.

Hoe vonden die migranten hun huwelijkspartners?
 'Duitse mannen en vrouwen trouwden vaak met Nederlanders. Taal vormde nauwelijks een barrière. Veel migranten spraken een Nederduits dialect dat sterk verwant was aan het Nederlands. Alleen Scandinavische migranten verkozen vaak een partner uit het land van herkomst. Ik denk dat de taal een barrière zal zijn geweest, daarbij waren ze overwegend luthers, maar de belangrijkste reden is misschien wel de zeer zwakke maatschappelijke status van deze mensen. Ze waren ongeletterd, bezitloos en slaagde er nauwelijks in door te dringen tot de middengroepen. Meer dan 80 procent van de Noorse mannen die trouwden was varensgezel. Tja, wie in Amsterdam wilde daar nou mee trouwen? De migratie uit het Duitse Rijk was veel heterogener. Ambachtslieden en kooplieden die een goed bestaan opbouwden in Amsterdam zullen ook in sociaal opzicht beter zijn geïntegreerd.'

Waarom deed je juist veldonderzoek naar migranten uit Nord-Friesland?

'Nord-Friesland, het westelijk kustgebied van Sleeswijk-Holstein, was één van die regio's waar heel veel migranten vandaan kwamen. Mannen, vrouwen, rijk en arm, geschoold en totaal ongeletterd. De archieven zijn

daar redelijk goed georganiseerd en net zoals bij ons zijn de Friezen er trots op de eigen geschiedenis. Er is een bloeiende lokale geschiedschrijving, er zijn lange reeksen publicaties en tijdschriften over de Nordfrieze geschiedenis, je hebt het Nordfriisk Instituut in Bredstedt met een uitgebreide bibliotheek. Dat is heel praktisch als je snel wilt inwerken.'

Demografisch afvoerputje

Hoe kon je hun spoor tot in Amsterdam volgen?

'Ik heb geprobeerd Nordfrieze lidmaten van de lutherse kerk in Amsterdam daar in de doopregisters en andere bronnen terug te vinden. Ik wilde graag weten wat hun sociale achtergrond was, en hun mogelijke motieven voor migratie. Maar het bleek te moeilijk om mensen te identificeren. Dat komt vooral door de namen. Gewone mensen hadden nog geen familienamen, maar alleen patroniemen, de voornaam van hun vader als achternaam: Corneliszoon, Dirkszoon, enzovoort. Het gevolg is dat er teveel mensen met dezelfde naam rondliepen. Als je met heel veel moeite iemand had opgespoord, wist je eigenlijk nog niets. De naam van de vader, met heel veel geluk diens beroep... De meeste migranten

waren arm, en arme mensen laten weinig sporen na in de geschiedenis. Maar ik heb door me grondig te verdiepen in de geschiedenis van een kleinere regio wel veel meer kunnen vertellen over algemene sociaal-economische achtergronden van die emigratie. Er was oorlog, er waren grote overstromingen, het ging slecht met de economie, de armoede was groot. Het armenkantoor in het stadje Husum verstrekke reisgeld aan de bedeeiden om de boot naar Holland te kunnen nemen. In de Hollandse steden was werk. Heel cynisch zou je kunnen zeggen dat Amsterdam, met name de haven en de VOC, het demografisch afvoerputje van Noordwest Europa was.'

Was Amsterdam tolerant en toegankelijk voor vreemdelingen?

'Het antwoord is: ja en nee. Voor wie het nodige kapitaal had en wat kon, bood Amsterdam de kans om een goed bestaan op te bouwen. Maar veel migranten waren bezitloos en vertrokken om te overleven. In Amsterdam was er werk, onderdak en in uiterste nood een aalmoes. Maar overleven is nog lang geen inburgering. De meeste migranten hadden niet de mogelijkheid om burger te worden, een goede baan te vinden of zich zelfstandig te vestigen. Zij deden loonarbeid in de grotendeels niet in gilden georganiseerde nijverheid, diensten- en transportsector. In Amsterdam sterk groeiende sectoren. Zij waren zeelieden, sjouwers, havenarbeiders en dienstmeisjes, of ze werkten in de textiel, suiker of tabaksindustrie, in brouwerijen en op de lijnbanen. Daarnaast waren migranten te vinden in gildenberoepen met een laag aanzien en slechte verdiensten, zoals schoenlappen en kleermaken. Ten slotte zijn ze te vinden in betere ambachten zoals de bakkers en de droogscheerders, maar dan blijken ze vooral als knecht in loondienst te werken. Het ideale traject van leerling naar gezel tot meester werd vaak niet afgelegd. Zij bleven definitief loonafhankelijk.'

Twee Amsterdammen

'Op de Amsterdamse arbeidsmarkt was aan het eind van de zeventiende eeuw een tweedeling te zien tussen de betere, geschoolde banen die waren ingebed in een stelsel dat sociale zekerheid bood, en het losvaste werk dat misschien wel goed betaald werd, maar wel ten prooi was aan de grillen van de markt. Dat had zijn weerslag in de hele samenleving. Ik probeer in mijn boek te laten zien dat er eigenlijk twee Amsterdammen waren. Een Amsterdam dat we kennen uit de bronnen waarin de elite en middengroepen van gevestigde burgers het hoogste woord hebben. En een Amsterdam van

een groeiende onderklasse die daarin eigenlijk helemaal niet voorkomt.'

Was Amsterdam uniek, of had je studie net zo goed over Delft of Haarlem kunnen gaan?

'Amsterdam was de enige echt grote stad in Nederland. Op de tweede plaats kwam Leiden, dat had op het hoogtepunt 80.000 inwoners maar liep in de tweede helft van de zeventiende eeuw weer leeg door de crisis in de textiel. En dan kwam er weer een hele tijd niets en dan had je Haarlem en Delft enzo. De migratiestromen die Amsterdam kreeg te verwerken waren navenant groot. Bijzonder aan Amsterdam was de grote vraag naar arbeid en het veranderende karakter van die arbeidsmarkt. Ook in andere Hollandse steden was vergeleken met de rest van Europa heel veel werkgelegenheid in loondienst in de textiel, brouwerijen en andere nijverheden. Maar Amsterdam had ook nog eens die haven met alles wat daar bij kwam: het sjouwen en slepen, de logistiek van een gigantische stapelmarkt, de lijnbanen, kuiperijen, pek en teerketels, scheepsbeschuithakkerijen, en de zeevaart zelf natuurlijk. Er was ook een heel grote dienstensector waar vrouwen in werkten. In kleinere steden liep er toch minder van dat losse volk rond. Daar waren meer mensen lid van een gilde of ze woonden bij hun meester. Ik denk daarom dat Amsterdam ook met andere, nieuwe problemen te kampen kreeg. Er was veel seizoenswerkloosheid, meer bedelarij en armoede, meer vondelingen en verlaten kinderen, overbevolking, grotere anonimiteit. Dit stelde de sociale instellingen wel voor problemen. In een stad als Delft kenden de diakenen hun armen misschien nog allemaal van gezicht en wie weet bij naam. In Amsterdam was dat onmogelijk. Geen wonder dat ze zich dan ook zo opwonden over allerlei vormen van fraude en misbruik, oneerlijkheid, moreel verval enzovoort.'

Bij de verschijning van het boek was er veel aandacht van de media. De burgemeester van Amsterdam kwam naar de boekpresentatie. 'Het onderwerp van mijn studie is dan ook actueel. Journalisten wilden steevast horen wat we uit het verleden kunnen leren voor nu.' Daar zijn de lezers van Kleio wellicht ook benieuwd naar. Erika Kuijpers:

'Ik doe mijn best mijn conclusies uit te leggen voor een groter publiek, maar ik denk dat het belang van mijn onderzoek groter is voor onze kennis van de zeventiende eeuw en de veranderingen die toen plaatsvonden, dan voor het begrip van migrantenvraagstukken nu. Mijn boek is de weerslag van ambachtelijk

bronnenonderzoek dat nieuwe gegevens probeert aan het licht te brengen en juist de geschiedenis probeert te nuanceren. Die nieuwe gegevens zijn voor de buitenwereld niet allemaal even spectaculair, en moeilijk op waarde te schatten. Ik heb bijvoorbeeld heel veel werk gestoken in het reconstrueren van de sociale positie van Duitse bakkersknechts en droogscheerders, maar de resultaten daarvan krijgen pas betekenis als je ze kunt plaatsen in een grote ontwikkeling van de opkomst van het kapitalisme en veranderende arbeidsrelaties. Dat grotere verband is weer niet meer zo eenvoudig in een paar sweeping statements uit te leggen voor een microfoon.'

Je wilt ervoor waken het verleden te zien door de bril van het heden?

'Ik zou zeventiende-eeuws Amsterdam in geen geval willen voorstellen als de ideale multiculturele samenleving. Amsterdam was voor die tijd een heel tolerante en vreedzame stad. Maar het was ook een samenleving met heel grote sociale ongelijkheid. De leefomstandigheden van een groot deel van de bevolking zouden voor ons onacceptabel zijn. In de zeventiende eeuw was de integratie van nieuwkomers in de samenleving geen onderwerp van politieke of maatschappelijke discussie. Armoede of werkloosheid werden niet als een maatschappelijk probleem beschouwd waar de overheid structureel wat aan moest doen. Hooguit deed de overheid wat aan de overlast door bedelarij, het achterlaten van vondelingen of een onrechtmatige verdeling van de aalmoezen. Woningnood was geen item, wel het ontstaan van nieuwe (sloppen)wijken buiten de muren, want dat maakte de stad slecht verdedigbaar ten tijde van oorlog. De maatschappelijk ongewenste effecten van massale immigratie werden waar nodig met repressieve methoden tegengegaan.

Een belangrijk verschil is ook dat wij tegenwoordig vinden dat iedereen gelijk is en gelijke rechten en kansen moet hebben. Dat zijn ideeën uit de Franse Revolutie. In de zeventiende eeuw was de grote sociale ongelijkheid een min of meer geaccepteerd gegeven. Ik vermoed ook bij de onderklasse zelf. Er was nog nauwelijks klassenbewustzijn, geen gevoel van onrechtvaardigheid. Men schikte zich in het lot en hoopte op een meer gelukkige bestemming in het hiernamaals.

Er zijn meer grote verschillen. Ook nu zie je dat migranten vaak zijn oververtegenwoordigd in werk dat laagdrempelig is omdat je er weinig scholing, of startkapitaal in de breedste zin van het woord voor nodig hebt. De groepen met de zwakste sociaal-economische positie integreren het langzaamst. Een belangrijk

verschil in de zeventiende eeuw was dat Amsterdam in die periode een veel grotere arbeidsmarkt had voor laaggeschoold werk. Een gezonde Westfaalse dienstmeid of boerenknecht, al wisten zij hun naam niet te spellen, ze konden in Amsterdam vrij snel aan het werk. De grachten werden met de hand gegraven. De stoepen moesten geschrobd, de pannen geschuurd. In de havens wemelde het van de sjouwers en slepers die je zo van de straat kon plukken. Tegenwoordig moeten mensen met een laag opleidingsniveau proberen te integreren in een kenniseconomie. Bijna voor al het werk moet je nu goed Nederlands spreken en diploma's hebben.'

Migratie: van alle tijden

'Maar als je thuis bent in de zeventiende eeuw, zie je ook hoe modern Amsterdam was, dat er ontwikkelingen in gang waren gezet die doorgaan tot vandaag. Wat mijn onderzoek ook laat zien is dat migratie van alle tijden is en hoort bij grote steden. Zonder migranten was er geen Amsterdam geweest. Soms wordt er in de media gedaan alsof we met volkomen nieuwe, moderne ontwikkelingen te maken hebben. Wie kijkt naar de geschiedenis kan dat onmiddellijk relativiseren. Migratie naar grote steden is normaal. Wat we tegenwoordig meemaken stelt eigenlijk niet zoveel voor.'

Bedelaar van Jan George van Vliet uit een serie prenten getiteld "by 't geeue bestaet ins leeue" 1632. Collectie Amsterdams Historisch Museum.

▶ Entoen.nu deel A,
www.entoen.nu/
informatie

▶ www.ivgd.nl

Het beurtbalkje van Van Oostrom

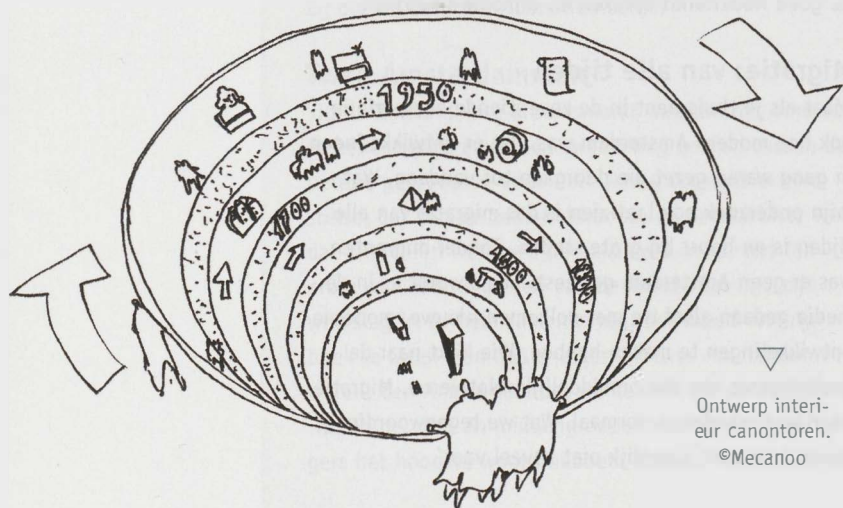
De canoncommissie heeft haar werkzaamheden afgerond. Met een presentatie van hun eindrapport (deel C) in de Ridderzaal in Den Haag reageerde de commissie op de kritiek op de voorstellen in deel A en B van hun canon. De boekdrukkunst is vervangen door Christiaan Huygens, Arnhem krijgt een Canontoren. Hoe gaat het nu verder?

Minister Plasterk is manhaftig ingegaan op de uitdaging van commissievoorzitter Frits van Oostrom die keer op keer het ministerie van Onderwijs opriep handelend op te treden. In de media is alle aandacht gegaan naar de keuze van Arnhem als plaats voor het Nationaal Geschiedenis Museum. Zeer tegen de zin van Den Haag, waar Wim Deetman nogal ontdaan reageerde op de keuze van de minister. In een vorig nummer van Kleio is al aangegeven dat de museale- en de erfgoedsectoren al direct overwegend enthousiast op de canonvoorstellen reageerden. Er komt dus een Canontoren in Arnhem, bij het Openluchtmuseum. Ook een andere Arnhemse instelling zoekt aansluiting bij de canon: het Cito ontwikkelt een digitale toets voor de brugklas om het beginniveau van de canonkennis in te schatten.

Een tweede belangrijk besluit van de minister is zijn voornemen de vijftig vensters van de canon tot verplichte lesstof te maken in het basisonderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Vanaf 2008 zal dit moeten leiden tot een aanpassing van de lesprogramma's.

De Canon en De Rooy

Voor het basisonderwijs zal het nog een hele klus worden om de stof van de canon in het lesprogramma op te nemen. Het ontbreekt veel leerkrachten aan tijd, mogelijkheden en vakkennis om dit goed aan te pakken. Maar ook in het voortgezet onderwijs zal invoering niet van een leien dakje gaan. Er is namelijk een enigszins paradoxale situatie ontstaan. Vanaf 2007 vormen de tien tijdvakken met hun kenmerkende aspecten en het begrip 'oriëntatiekennis' van de commissie-De Rooy de verplichte lesstof voor onderbouw en tweede fase. Die kenmerkende aspecten bevatten geen concrete namen, gebeurtenissen of jaartallen. Het principe van oriëntatiekennis gaat ervan uit dat leerlingen in het onderwijsproces die concrete voorbeelden zelf verzamelen en dat die niet 'van bovenaf', centraal worden voorgeschreven. De vijftig vensters van Van Oostrom (die overigens niet alleen de inhoud van het schoolvak geschiedenis bestrijken) noemen juist wél concrete namen van personen, gebeurtenissen, enzovoort. Uitgangspunt van de canon is het aanleggen van een maatstaf of richtsnoer voor 'het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen

Ontwerp interieur
canontoren.
©Mecanoo

▽
Impressie van het
Nieuwe Nationaal Historisch
Museum. ©Mecanoo

die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven.¹ De principiële kritiek van het Instituut voor Geschiedenisdidactiek (IVGD) op de canon is in een uitgebreid stuk op hun website te vinden.²

In het afrondende deel C van de canoncommissie gaat Van Oostom niet werkelijk in op deze kritiek. Hij stelt vast dat de canon geen volledig curriculum is, slechts over Nederland gaat en niet alleen is bedoeld voor het vak geschiedenis. Wel zijn de canonvensters geschikt als concrete invulling van de kenmerkende aspecten, iets waaraan met name voor leerlingen tot 14 jaar volgens de canoncommissie behoefte is. Dat daarmee het principe van de oriëntatiekennis wordt ondergraven, wordt niet duidelijk gemaakt. Wat docenten hiermee aanmoeten is ook niet erg helder: is de *inhoud* van de vensters nu wel of niet verplichte lesstof? Of concreter: moeten alle leerlingen nu wel of niet weten wie Michiel de Ruyter was en wanneer die leefde?

Van Oostrom wijst overigens op een opmerkelijk fenomeen. In tegenstelling tot wat de commissie-De Rooy veronderstelde, namelijk dat de canondiscussie zou verzanden in een improductieve bekvechterij over wat er wel of niet in moest, blijkt er toch een redelijke consensus over de inhoud van een Nederlandse canon te bestaan. Weliswaar is er de gebruikelijke kritiek op het ontbreken van bepaalde personen (Cruyff, Fortuin), invalshoeken (de christelijke canon) of het hollandocentrische karakter, maar uiteindelijk blijft het voorstel van de commissie min of meer ongewijzigd gehandhaafd. Met Christiaan Huygens als nieuw venster, maar met handhaving van Eise Eisinga, Srebrenica en Annie M.G. Schmidt.

Het onderwijs

Wat moet het onderwijs met dit alles? Er is al enthousiast gereageerd op Van Oostroms pleidooi voor verster-

king van de vakinhoud door lerarenopleiders op de pabo's. Op welke manier dat in de basisscholen terug zal komen, moet nog blijken. Ook hoe de canon geïmplementeerd zal worden in vakoverstijgende projecten in de onderbouw van het voortgezet onderwijs, moet nader worden uitgewerkt. Geschiedenis heeft een duidelijk primaat gekregen in deze ontwikkeling, het wordt steeds duidelijker dat vakinhoud niet ondergesneeuwd mag raken in onderwijsvernieuwing. Er kunnen interessante nieuwe combinaties van vakken ontstaan. Niet alleen met aardrijkskunde en maatschappijleer, maar ook met Nederlands, wiskunde en natuurkunde.

In de bovenbouw lijkt aansluiting niet zo makkelijk te realiseren. Het vmbo volgt een eigen koers, met een centraal geschiedenisexamen dat voor het eerst een overzicht van de twintigste eeuw toetst (in de theoretische leerweg). Het nieuwe examenprogramma in havo en vwo is opgezet volgens de ideeën van de commissie-De Rooy, en die staan op gespannen voet met de canon van Van Oostrom. Experimentele 'nieuwe stijl' examens voor de havo (in 2008 wordt het voor de derde keer afgenomen) volgens dit nieuwe programma worden vanaf 2010 ook afgenomen op het vwo; daar begint in augustus 2007 een soortgelijk pilotproject als op de havo.

De volgende klant

Op de achterpagina van *NRC Handelsblad* staan regelmatig observaties van lezers en lezeressen. In één van die stukjes werd een bekend fenomeen besproken: het voorwerp dat in de supermarkt op de band bij de kassa de boodschappen van de ene klant scheidt van de volgende. Hoe heet zo'n ding? Geen 'divider' zoals de winkelmanager het noemde, maar een 'beurtbalkje'. Dat wist de naamgeefster zeker, want zij had dat zelf geleerd op haar inburgeringscursus. Van Oostrom heeft het beurtbalkje van zijn commissie op de band gelegd. De volgende klant is nu het onderwijs, dat is aan de beurt wat te gaan maken van de canon van Nederland.

Geschiedenis: ook als voorbereiding

HET VMBO-EXAMEN 2007

Welke opvallende zaken speelden dit jaar een rol bij het examen vmbo? Wat waren de resultaten? Wat gaat er de komende jaren veranderen bij de centrale examens? Huub Kurstjens beantwoordt in de volgende bijdrage deze en andere vragen.

Een uitgebreidere versie van dit artikel, met bijlagen en verwijzingen naar relevante examenlinks, is te vinden op www.vgnkleio.nl.

Huub Kurstjens is toeloeskundige geschiedenis bij het Cito.

Het centraal examen van dit jaar bestond uit de onderwerpen 'Staatsinrichting' en 'De koloniale relatie Indonesië-Nederland'. Daarbij waren 'Nederland en Europa' en 'Het Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949' de verrijkingsdelen. Het meest in het oog lopend bij het centraal examen van dit jaar was dat op een paar scholen leerlingen een verkeerd examenonderwerp hadden bestudeerd... Hoe is zo iets mogelijk? Het was waarschijnlijk een mix van het doorgeven van verkeerde of verouderde informatie en het niet consequent volgen van ontwikkelingen rondom de eindexamens. Het onderwijs is in ontwikkeling, de eindexamens zijn dat ook. Zeker met het oog op de invoering van de gewijzigde examenprogramma's in het komende jaar is het zaak goed voorbereid te zijn. Verder in dit artikel vindt u daarom informatie over de examens van 2008.

Woordenboek

Nieuw dit jaar was de mogelijkheid om bij alle examens gebruik te maken van het woordenboek. Dat leidde her en der tot de nodige commotie. Niet alleen was er onduidelijkheid op scholen (mag het nu wel of niet?), ook waren er verschillende woordenboeken in omloop en leek het gebruik ervan fraudegevoelig. Voor geschiedenis leverde het enkele inhoudelijke problemen op bij vragen waarin woorden gebruikt werden als ombudsman, amendement, interpellatie, gouverneur-generaal en soevereiniteitsoverdracht. De discussie die in sommige gevallen bij de tweede correctie tussen docenten onderling gevoerd werd, ging over de vraag of de definitie in het woordenboek maatgevend was voor de beoordeling of niet. De toelichting op het gebruik van woordenboeken op www.examenblad.nl

op burgerschap

gaf uitsluitel: 'De kandidaat moet zich ervan bewust zijn dat als de woordenboekomschrijving afwijkt van de vakterm die in het examenprogramma en in het correctievoorschrift wordt gehanteerd, een beroep op het naslagwerk om dit antwoord toch goed te laten rekenen, zinloos is.'

Forum

Ook dit jaar konden docenten gebruik maken van de website van de VGN om met elkaar via een forum in discussie te gaan over het examen in het algemeen en de correctie in het bijzonder. Over het algemeen verloopt dat heel goed, men corrigeert en helpt elkaar. De VGN komt bij de centrale examenbespreking met opmerkingen en kanttekeningen die gelezen moeten worden als adviezen aan eerste en tweede correctoren. Het is goed dat de VGN deze service biedt, maar voor docenten moet het duidelijk zijn dat deze adviezen nooit in de plaats kunnen komen van het correctievoorschrift. Voor inhoudelijke klachten moet men zich altijd wenden tot de CEVO. Dit jaar zijn er voor het eerst in jaren geen inhoudelijke klachten bij de CEVO over het vmbo-examen geschiedenis binnengekomen. Dit kan een gevolg zijn van de onbekendheid van docenten met de examenregelgeving in het algemeen en de CEVO in het bijzonder. Veel docenten weten niet hoe een examen tot stand komt, ondanks regelmatige publicaties hierover in Kleio. Zo weten met name beginnende leerkrachten vaak niet wat de taak van CEVO en Cito is. Ook is er onbekendheid met de overlap van ongeveer 50% tussen de kb en gl/tl-examens. Ten slotte is er de onbekendheid met het examenprogramma als basis van het centrale examen en de wijze waarmee daarmee omgegaan moet worden. Een docent schreef letterlijk op het forum: 'Het is toch te gek dat de makers van het examen niet naar de inhoud van de diverse methoden kijken.'

Computerprogramma WOLF

Waardering en kritiek was er ook voor het computerprogramma WOLF. Met het programma WOLF sturen examinatoren de scores/antwoorden via het internet naar Cito. Elk jaar verzamelt Cito per examen een steekproef van de afnamegegevens van de centrale examens en analyseert deze. Deze procedure wordt ook wel aangeduid met de term versnelde correctie. Mede op basis van de analyses van deze gegevens bepaalt de

CEVO de definitieve normering. In de afgelopen jaren zijn er aan WOLF op verzoek van de gebruikers functies toegevoegd die de examiner werk uit handen nemen of het correctiewerk vergemakkelijken. Er kan een groepsrapportage aangevraagd en ontvangen worden. De examiner wiens groep het is, kan voor zijn groep de rapportage aanvragen. Hij kan dit doen bij het verzenden van de scores met WOLF. Daarbij kan hij een e-mailadres opgeven. Hij ontvangt ongeveer twee weken na het publiceren van de normeringsterm een e-mail met daarin een link naar zijn groepsrapportage waarmee hij deze kan downloaden.

Er waren dit jaar ook klachten over Wolf. Die betroffen vooral het tijdstip van het aanleveren van de gegevens. Het examen geschiedenis kb en gl/tl werd op vrijdag 25 mei afgenomen. De gegevens moesten uiterlijk op woensdag 30 mei worden ingevoerd in Wolf. Door Pinksteren zat er maar één werkdag (dinsdag) tussen. De correctietijd was dus erg kort.

Tevreden

Dat er over het vmbo-examen geen klachten bij de CEVO en de VGN zijn binnengekomen is grotendeels te verklaren uit het geringe aantal kandidaten dat het examen maakt. Bovendien maken bb en kb-leerlingen minder snel gebruik van de mogelijkheid om via het LAKS klachten in te dienen. Daar is slechts één klacht ingediend door een bb-leerling en één door een kb-leerling. Dat ligt anders bij gl/tl. Daar is de populatie groter (rond de 15.000 kandidaten), evenals het aantal klachten (429). Maar nog steeds zijn dat er relatief weinig. Ook de VGN en de vakleerkrachten hadden weinig klachten. Sommige vragen hadden iets beter of scherper geformuleerd kunnen worden, maar er zaten geen inhoudelijke onjuistheden in de examens en er was geen erratum nodig. Zowel de docenten, de leerlingen als de pers waren het erover eens dat het examen niet al te moeilijk was. Dat leidde voor gl/tl tot een forse aanpassing van de normering.

Tijdens de centrale bespreking van het examen door de VGN in Utrecht werd opgemerkt dat de 'historisch besef'-vragen goed vertegenwoordigd waren. Verder vonden de aanwezige docenten dat er voor vmbo-leerlingen veel maatschappelijk relevante vragen in het examen zaten die een goede dienst bewijzen bij de voorbereiding op een (toekomstig) burgerschap van

► De p'-waarde is een getal tussen 0 en 1 dat de moeilijkheidsgraad van een opgave weergeeft. De p'-waarde wordt berekend door de gemiddelde score op een opgave te delen door de maximaal haalbare score op die opgave. Een opgave met een p'-waarde van .10 is erg moeilijk; een opgave met een p'-waarde van .90 is erg gemakkelijk.

leerlingen. Ook waren de docenten blij dat er weer 'echte leervragen' in het examen zaten. Er was geen tijdnood, de omvang was goed en de bronnen waren helder. Jammer vond men dat hele moeilijke vragen afgewisseld werden door hele makkelijke vragen. Dat komt overigens in de gegevens die bij het Cito zijn binnengekomen niet tot uitdrukking: vier makkelijke vragen (boven P.85) en drie moeilijke vragen (onder P.35).¹ Er werd overigens door verschillende leerkrachten opgemerkt dat de gl/tl-examens in het algemeen te makkelijk zijn en de havo-examens te moeilijk. Hierdoor wordt de kloof tussen beide niveaus (te) groot. Een factor om rekening mee te houden bij de steeds groter wordende doorstroom van gl/tl-leerlingen naar de havo.

Eerste en laatste vragen

Geprobeerd wordt om de eerste en de laatste vragen van het examen wat makkelijker te laten zijn dan de andere vragen. Dat is niet altijd even eenvoudig. Het vorig jaar (en ook dit jaar) zijn we daar niet in geslaagd. Het probleem is dat de vragen ogenschijnlijk té gemakkelijk zijn, met als gevolg dat leerlingen heel anders antwoorden dan de vragenmakers verwachten. Een ander probleem is de plaats van de verrijksdelen. Omdat een examen chronologisch binnen elk onderwerp wordt samengesteld, kan het zwaartepunt van het verrijksdeel soms aan het eind van een examen komen te liggen. Dat was dit jaar het geval bij het onderwerp Indonesië. Het verrijksdeel 'Het Indonesisch-Nederlands conflict 1945-1949' komt dan als vanzelf na het kerndeel 'De koloniale relatie Indonesië-Nederland (1830-1945)'. De komende examenjaren zal dit laatste probleem zich niet meer voordoen. De drie verdiepingsthema's van het verrijksdeel 'Historisch Overzicht na 1900' zullen dan wel chronologisch, maar duidelijk herkenbaar als apart blokje, opgenomen zijn in het Historisch Overzicht.

Enkele vragen nader bekeken

Bij twee vragen raakten sommige leerlingen in de problemen door de dubbele tijdslaag die er in zat (vraag 37 en 42). Bij deze vragen werd het jaartal vermeld van de verschijning van een boek. De boeken werden gebruikt om terug te kijken op iets dat zich voorgedaan had ver vóór de verschijning van die boeken. De examenmakers hadden gedacht dat het vermelden van de jaartallen de leerlingen zou helpen bij de beantwoording van de vragen. Maar het tegendeel gebeurde: het jaartal van publicatie werd opgevat als een relevant jaartal waarmee bij het beantwoorden van de vraag iets gedaan moest worden. Het was dus beter geweest als er geen exact publicatietijdstip genoemd was. De vermelding dat dit bijvoorbeeld aan het eind van de 20e eeuw had plaatsgevonden, was afdoend geweest.

Vraag 14 (over de voor- en nadelen van het Poolse lidmaatschap van de Europese Unie voor de Nederlandse economie) was erg algemeen geformuleerd en had wat specifiekier gesteld kunnen worden, bijvoorbeeld alleen voor werkgevers of alleen voor werknemers.

Het opnemen van 'echte leervragen' in het examen (zoals vraag 16) of vaardigheidsvragen waarvoor kennis nodig was (zoals vraag 21), werd positief gewaardeerd. De docenten waren in het algemeen erg te spreken over een aantal bronnen waar leerlingen hun kennis en

vaardigheden op konden uitleven, zoals bron 13, 16 en 17.

Het examen was niet te lang en telde niet te veel woorden. Sommige docenten vonden enkele vragen moeilijk geformuleerd. Leerlingen begrepen niet precies wat ze moesten doen (vraag 32 en 40). Eén bron (bron 32) werd aan de lange kant gevonden. Voor taalzwakke en allochtone leerlingen zou dat een probleem zijn, vonden enkele docenten. Toch waren het juist deze (verrijkingsdeel)vragen die de goede en de slechte resultaten van elkaar scheidden en die bijdroegen aan een grotere differentiatie. Bovendien is het examen niet gericht op één specifieke doelgroep, maar op de vmbo-kandidaten 'in het algemeen'.

Dergelijke teksten zullen in de komende examenjaren blijven voorkomen.

Het correctievoorschrift

Ieder jaar ontstaat er discussie over de omschrijving van het juiste antwoord in het correctievoorschrift. Er is verschil tussen de formulering 'Uit het antwoord moet blijken dat' (de kern weergeven dus) en 'Voorbeeld van een juist antwoord is' (volgen enkele voorbeelden die niet uitputtend zijn). Sommige docenten zijn te strikt: als een leerling een juist voorbeeld geeft dat niet in het correctievoorschrift staat, rekenen ze dat fout. Sommige docenten vinden de huidige richtlijnen in het correctievoorschrift te vaag. Anderen kunnen

BELANGRIJKE MEDEDELINGEN EXAMEN 2008

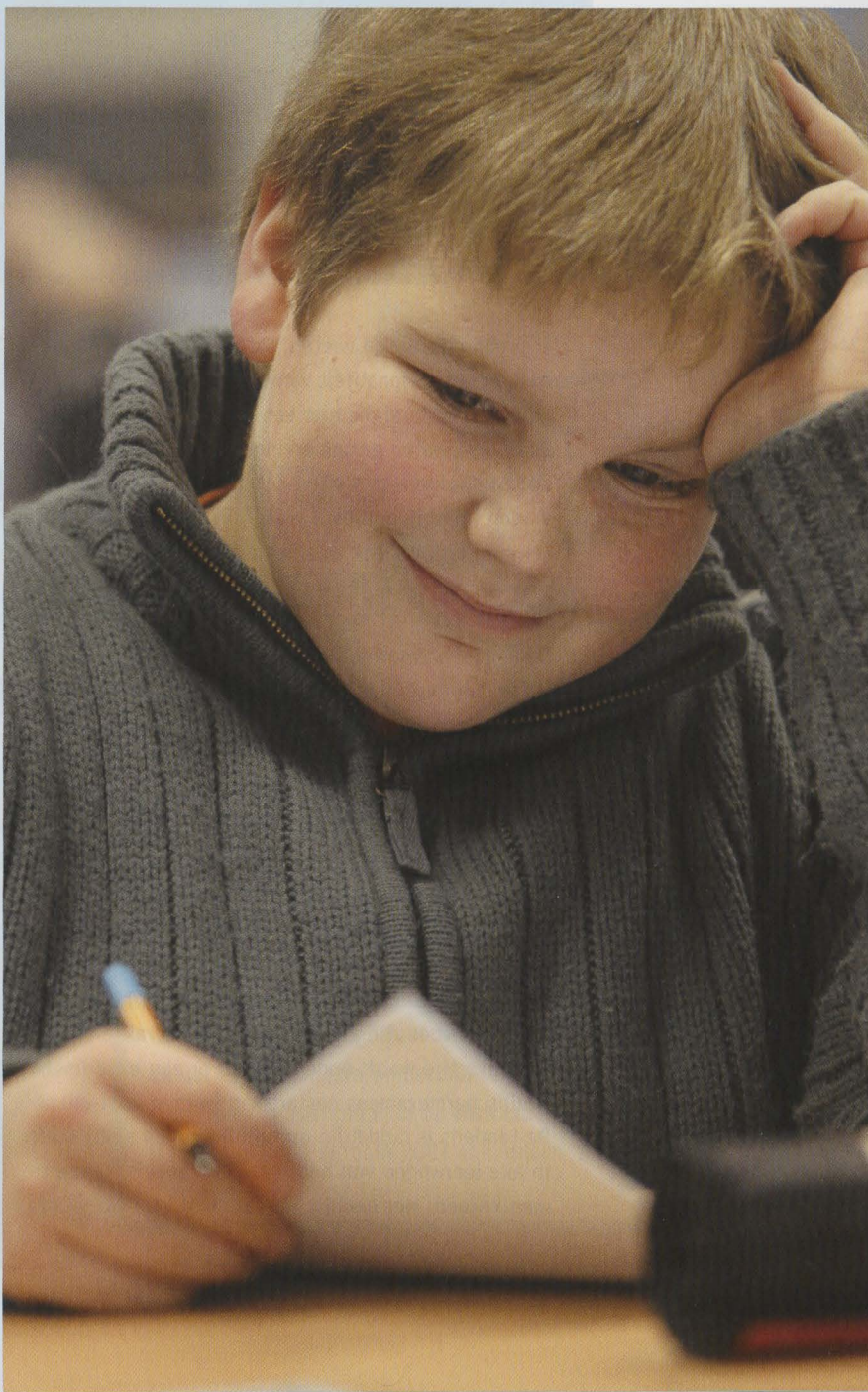
De officiële mededeling die het Ministerie van OCW zal doen over het gewijzigde examenprogramma, is te lezen in de zogenaamde septembermededelingen op www.examenblad.nl (voorheen www.eindexamen.nl).

De tekst daarvan heeft de volgende strekking:

Bij het centraal examen 2008 worden voor de leerwegen bb, kb en gl/tl de kerndelen K/5 Staatsinrichting van Nederland en K/9 Historisch Overzicht vanaf 1900 geëxamineerd. Voor de leerweg gl/tl komt daar nog bij: het verrijkingsdeel V/9 (drie verdiepingsthema's bij het Historisch Overzicht vanaf 1900). Bij de eindtermen van beide exameneenheden zijn uitwerkingen gemaakt.

Alle scholen hebben een syllabus toegestuurd gekregen met voorbeeldopgaven bij het nieuwe onderwerp Historisch Overzicht vanaf 1900 én een uitwerking van de examenstof. Deze uitwerking is voor het centraal examen van 2008 van toepassing en is op www.examenblad.nl te vinden via schooltype en vak.

De opzet van het centraal examen zal niet afwijken van het patroon van voorafgaande jaren. Binnen een kerndeel zijn de vragen chronologisch geordend, met uitzondering van vragen waar aan een bron de juiste periode moet worden verbonden. In de leerwegen bb en kb worden beide kerndelen evenwichtig bevraagd (ieder 50%). Dit geldt ook voor leerweg gl/tl, met dien verstande dat daarnaast het verrijkingsdeel wordt bevraagd in herkenbare blokjes binnen het historisch overzicht vanaf 1900. Hierdoor zal ongeveer 60% van de vragen in het examen over het Historisch Overzicht vanaf 1900 gaan (kern- én verrijkingsdeel) en de rest over het kerndeel staatsinrichting.

ONDERWERPEN CENTRAAL EXAMEN VMBO

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

2008 EN 2009

B = Basisberoepsgerichte leerweg

K = Kaderberoepsgerichte leerweg

T = Gemengde en Theoretische leerweg

		2008	2009
GS/K/3	Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting	B, K, T	B, K, T
GS/K/5	Staatsinrichting van Nederland	B, K, T	B, K, T
GS/K/10	Historisch Overzicht vanaf 1900	B, K, T	B, K, T
GS/V/8	Vaardigheden in samenhang	T	T
GS/V/9	Verrijkingsdeel bij Historisch Overzicht vanaf 1900	T	T

► www.cito.nl/vo/examenvoorbereiding > scholen

er prima mee uit de voeten. Het is toch voor een groot deel de professionaliteit van de vakleerkracht en het gezonde verstand die hier een uitweg moeten bieden. Daarnaast waren er opmerkingen over de verdeling van de scorepunten, met name bij de voorgestructureerde vragen (zie bijvoorbeeld vraag 34) waarbij de scoretoekenning onjuist leek te zijn toegepast.

Bb en kb

De aandacht voor de bb en kb-examens is gering. Dat is jammer en ook niet terecht. Weliswaar zijn er weinig kandidaten die het examen maken, maar de vergelijking van de verschillende niveaus binnen het vmbo en de afname van beeldschermexamens in bb verdienen meer aandacht. Vooral de laatste ontwikkeling zal de komende jaren versneld doorzetten. Dit jaar was het voorlaatste jaar dat het mogelijk was om als school te kiezen voor papieren examens óf beeldschermexamens. Met ingang van 2009 is het de bedoeling dat alle scholen de beeldschermexamens voor bb afnemen. Dat geldt voor alle algemeen vormende vakken in bb! Tegelijkertijd wordt onderzocht of er een experiment beeldschermexamens gestart kan worden voor kb. De tendens is duidelijk: op termijn zullen alle vakken in alle leerwegen van het vmbo een beeldschermexamen krijgen. Het beeldschermexamen voor bb zal in

het komende jaar voor het eerst filmfragmenten bevatten evenals enkele zogenaamde 'drag-and-drop'-vragen. Om een indruk te krijgen hoe dergelijke vragen eruit zien, is het handig om de pilotvragen voor de canon-toets te bekijken die het Cito gemaakt heeft.²

Het nieuwe examenprogramma: 2008 en verder

Tijdens diverse bijeenkomsten hebben vmbo-docenten geschiedenis de afgelopen jaren laten weten niet gelukkig te zijn met het examenprogramma dat van kracht is. In 2003 werden de eerste examens op basis van dit examenprogramma afgenomen. Normaliter is er na vijf jaar sprake van zogenaamd 'klein onderhoud'. Dat zou dus het examenjaar 2008 zijn. Maar klein onderhoud is iets anders dan groot onderhoud, waarbij het programma inhoudelijk ingrijpend gewijzigd wordt. De CEVO heeft daarop besloten het examenprogramma voor de *schoolexamens* ongewijzigd te laten. Dat wil zeggen dat de onderwerpen die in het schoolexamen aan bod *moeten* komen niet wijzigen. Het 'kleine' onderhoud zit in de toevoeging van een zevende kerndeel: 'het Historisch Overzicht vanaf 1900'. Deze toevoeging doet recht aan de discussie die gevoerd is naar aanleiding van de voorstellen van de commissie De Rooy, waarbij de chronologie weer een belangrijke

rol is gaan spelen. Die chronologie blijft voor het vmbo vooralsnog beperkt tot de periode vanaf 1900. Het 'Historisch Overzicht vanaf 1900' wordt samen met het kerndeel 'Staatsinrichting' vanaf 2008 voor meerdere jaren achtereen centraal getoetst (zie bijlage). Er zal dus geen wisseling van examenonderwerpen meer zijn de komende jaren! De uitbreiding van het aantal kerndelen van zes naar zeven betekent in de praktijk een toename van de leerstof. Daarom heeft de CEVO een compensatiemaatregel genomen om de invoering van het Historisch Overzicht mogelijk te maken en tegelijkertijd het examenprogramma in leerjaar 3 en 4 niet te zeer te belasten. De maatregel houdt in dat iedere school voor gl/tl slechts drie van de vijf kerndelen in het schoolexamen (dus voor leerjaar 3 én 4) hoeft te behandelen. Het zesde en zevende kerndeel worden immers centraal getoetst.

Ondanks de tijdige bekendmaking van deze maatregel, hebben uitgeverijen moeite op tijd het lesmateriaal voor het Historisch Overzicht gereed te hebben. Sommige uitgevers zijn pas na de zomervakantie zover dat ze deze katernen aan de scholen kunnen leveren. Het is om deze reden dat veel docenten opzien tegen het examen van het komende jaar. Zij ervaren de voorberei-

dingstijd als (te) kort, het examenprogramma als (te) omvangrijk en het verschijnen van de schoolboeken als (te) laat. De CEVO heeft daarom besloten tot de voornoemde compensatiemaatregel. Tegelijkertijd is aan alle scholen een syllabus ter beschikking gesteld waarin niet alleen de hele regeling beschreven is, maar ook een hele reeks voorbeeldvragen bij het nieuwe onderwerp 'Historisch Overzicht na 1900'. Die vragen kunnen dienen als hulpmiddel ter voorbereiding op het centraal examen van 2008.

Tot slot

Het onderwijs verandert in snel tempo. Datzelfde geldt, misschien nog wel meer en in het bijzonder, voor het geschiedenisonderwijs. Het is uitdrukkelijk de bedoeling van de minister om de canon van de Nederlandse geschiedenis en cultuur voor leerlingen tussen 8 en 14 jaar verplicht in te voeren, in theorie zou dat al met ingang van het schooljaar 2008-2009 kunnen. Voor de leerlingen die daarna nog geschiedenis als examen- vak in het vmbo hebben, zal het Historisch Overzicht vanaf 1900 een verplicht examenonderwerp worden. Geschiedenis wordt hiermee op het vmbo weer een vak dat inhoudelijk meetelt. En dat is pure winst.

Studiereis Yad Vashem, Jeruzalem:

'Lesgeven over WO II en de Holocaust'

28 december 2007 t/m 5 januari 2008

Centrum voor Holocaust-
en Genocidestudies

Graag maken wij u attent op de negendaagse, Engelstalige studiereis 'Lesgeven over WO II en de Holocaust' naar Yad Vashem, het Holocaustmuseum in Jeruzalem. Deze studiereis wordt door het CIDI en de Anne Frank Stichting in de laatste week van de kerstvakantie 2007/2008 voor circa 25 docenten en LIO-studenten georganiseerd. De reis wordt in Nederland voorbereid tijdens een tweedaags seminar op 18 en 19 november 2007.

Het doel van de reis is uitwisseling van ideeën en ervaringen, verdieping van historische kennis en het vertrouwd raken met nieuwe leermiddelen en methodes om verleden en heden op een aansprekende manier voor leerlingen aan elkaar te verbinden. De studiereis wordt financieel mogelijk gemaakt door het ministerie

van VWS en het Maror Fonds. Deelnemers hoeven daardoor slechts een klein deel van de kosten te betalen: 275,- euro en enkele maaltijden. Van deelnemers wordt verwacht dat zij zich langere tijd met het thema willen bezighouden en deel uit willen maken van een netwerk van docenten voor de Oorlogs- en Verzetsmusea in Nederland.

Heeft u belangstelling? Voor het volledige programma en het aanmeldingsformulier kunt u een e-mail sturen naar: m.villegas@cidi.nl of op www.cidi.nl terecht. U kunt zich tot 1 oktober 2007 aanmelden, inclusief motivatiebrief.

0412-481000
BEL EVEN VOOR ONZE REISGIDS!

*meer dan 35 jaar maatwerk
voor school- en studentengroepen*

PARIJS 3-daagse touringcarreis, heen en terug dagrit, hotel**/3-persoonskamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ **81,25** p.p.

BERLIJN 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, Jugendhotel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ **90,95** p.p.

SICILIË 5-daagse vliegreis, Weeze - Trapani vv (incl. verplichte taxen!),
hotel**, meerpersoonskamers, **halfpension**

vanaf
€ **333,00** p.p.

LONDEN 3-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, youth hostel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ **73,95** p.p.

BARCELONA 4-daagse vliegreis, Eindhoven of Weeze - Girona vv (incl. verplichte taxen!),
hotel**/3-4 persoonskamers, **halfpension**

vanaf
€ **189,00** p.p.

ROME 4-daagse vliegreis, Eindhoven of Weeze - Rome vv (incl. verplichte taxen!),
hotel** 4-6 p.kamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ **199,00** p.p.

FLORENCE 6-daagse touringcarreis, heen en terug nachtrit, hotel*** Montecatini,
meerpersoonskamers, **halfpension**

vanaf
€ **183,50** p.p.

PRAAG 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, hotel**/2-3 p.kamers douche/toilet, L+O

vanaf
€ **105,00** p.p.

IEPER 2-daagse touringcarreis, heen en terug dagrit, jeugdhotel, meerpersoonskamers, L+O,
incl. programma 'de Grote Oorlog'

vanaf
€ **95,00** p.p.

Genoemde tarieven bij 46-60 deelnemers bij touringcarreizen en vanaf 16 deelnemers bij vliegreis Rome, 26 deelnemers bij vliegreis Barcelona en bij vliegreis Sicilië. Periode november-februari.

Bij touringcarreizen: elke 16 deelnemer gratis en reisverzekering inbegrepen!

U kiest uw eigen vertrekdatum! Service waar u recht op heeft!

Minder deelnemers? Meer reisdagen? Andere periode? Of een ander reisdoel in Europa?
BEL ONS VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE OP MAAT!

EUROPA SPECIAAL REIZEN - HET WARGAREN 5 - 5397 GN LITH - TEL. 0412-481000
offerte@europaspeciaalreizen.nl

www.europaspeciaalreizen.nl

ZOJUIST VERSCHENEN

Uitspraken van de paus halen nog steeds de voorpagina's van de kranten. Tegelijk is Vaticaanstad omgeven door een bijna mythische aura. Over de rooms-katholieke kerk doen de wildste verhalen de ronde. Maar hoe zit het werkelijk? Ewout Kieckens, **Het Vaticaan in een notendop. (bijna) Alles wat je wilde weten.** Bert Bakker, € 9,95.

Een historische roman die speelt in het klassieke Rome; voor- en tegenspoed van twee Romeinse families zijn nauw verbonden met de geschiedenis van de stad. Steven Saylor, **Rome.** Meulenhoff Boekerij, € 19,95.

In dertig jaar groeide Gaius Julius Caesar uit van een obscure jongeman tot een van de rijkste en machtigste mannen op aarde. Op het moment van zijn spectaculaire dood regeerde hij als alleenheerser over het grootste deel van de toen bekende wereld. Adrian Goldsworthy, **Caesar.** Ambo/Anthos, € 29,95.

Tien jaar onderzoek, in 23 steden en in negen landen, ligt ten grondslag aan het verhaal van de jeugdjaren van de schoenmakerszoon die via het seminarie en communistische partij tot een van de machtigste en wreedste dictators van de twintigste eeuw bracht. Simon Sebag Montefiore, **Stalins jeugdjaren. Van rebel tot rode tsaar.** Nieuw Amsterdam/Manteau, € 19,95.

De Franse journalist André Fontaine heeft steeds bij het vuur van de Koude Oorlog gezeten, crises en ontspanning meegemaakt en hoofdrolspelers zien gaan en komen. Hij geldt als dé autoriteit op dit terrein van de naoorlogse

geschiedenis. Zijn laatste boek is te beschouwen als de synthese van zijn levenswerk. **Het Rode gevaar. De geschiedenis van de Koude Oorlog.** Mets & Schilt, € 49,90.

Bekende hedendaagse historici als Ian Kershaw en Alan Macfarlane wagen zich aan aan grote vragen uit de geschiedenis als: wat maakt iemand tot een groot leider? En: hoe worden oorlogen gewonnen? Hun antwoorden worden van commentaar voorzien door vooraanstaande journalisten. Harriet Swain (samenstelling), **Grote vragen uit de geschiedenis door 20 toonaangevende historici.** Inmerc, € 24,95.

Waarom is Hercules, niets anders dan een dronkelap, verkrachter en een moordenaar, in 's hemelsnaam een held geworden van de westerse cultuur en vanaf de tijd van Euripides tot die van Schwarzenegger bewonderd? Aan de hand van voorstellingen van de held in de kunst geeft de Britse oudheidkundige Alastair Blanshard antwoord op die vragen.

Hercules. Een heldenleven. Mets & Schilt, € 19,90.

Tony Blair was tien jaar premier van Groot-Brittannië. In zijn regeringsperiode transformeerde de Britse samenleving van archaisch tot dynamisch en verloor de sociaal-democratische beweging haar ideologie. Blair werd lange tijd bewonderd als degene die een nieuwe weg had gevonden voor progressieve politiek, maar uiteindelijk werd hij verguisd als het schoothondje van Bush die met gelikte presentaties overal mee weg leek te komen: 'Teflon Tony'. Peter de Waard, **Tony Blair.**

Opkomst en ondergang van een politieke held. Meulenhoff, € 22,50.

Hoe wisten de Friese Nassaus, nadat met het overlijden van Willem III de Oranjetak uitgestorven was, hun ambities als erfgenamen van de Oranjes waar te maken, is de vraag die Marijke Bruggeman probeert te beantwoorden in **Nassau en de macht van Oranje. De strijd van de Friese Nassaus voor erkenning van hun rechten 1702-1747.** Verloren, € 35,00.

Niet de SPD, maar de NSDAP realiseerde de door de socialistische beweging gewenste sociale veranderingen in Duitsland. Dat is de conclusie van J.A.A. van Doorn in zijn studie over het machteloze Duitse socialisme in het interbellum. **Duits socialisme. Het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme.** Mets & Schilt, € 29,90.

In de officiële Russische geschiedschrijving over de Grote Vaderlandse oorlog is het een en al heldenmoed en opoffering. Op grond van gesprekken met veteranen en uitgebreid archiefonderzoek toont de Britse historica Catherine Merridale aan dat binnen het Rode Leger een sfeer van terreur bestond, dat er aanvankelijk massaal werd gedeserteerd en dat verkrachting van Duitse vrouwen door de legerleiding werd aangemoedigd. **Ivans oorlog. Leven dood in het Rode Leger, 1939-1945.** Nieuw Amsterdam/Manteau, € 27,50.

GESCHIEDENIS VAN AMSTERDAM

(SUN: AMSTERDAM 2004-2007)

Deze zomer verscheen het laatste deel van *Geschiedenis van Amsterdam*. In de vier delen die vanaf mei 2004 zijn verschenen geven Nederlandse historici hun visie op het hoofdstedelijk verleden. Met lange lijnen en tijdgebonden zijsprongen weven de biografen het verhaal van de stad.

In zijn inleiding 'Op de schouders van reuzen' geeft E.O.G. Haitsma Mulier, die dit grote werk op poten zette, de voorgangers aan van de nieuwe biografen. Pontanus (1571-1639), die in begin zeventiende eeuw zijn lezers wilde overtuigen van de grootheid van zijn stad. In 1758 was het Jan Wagenaar (1709-1773), die als officieel stadshistoricus in drie dikke delen de geschiedenis van de stad tot 1740 beschreef. In de negentiende eeuw deed Jan ter Gouw (1814-1894) het Amsterdamse verleden herleven in een anti-katholieke sfeer, met de Opstand als een door God gezegende worsteling. Begin twintigste eeuw was er Hajo Brugmans, wiens werk in vijf delen in de jaren zeventig op economisch terrein nog is bijgewerkt. En nu dan deze nieuwste versie, waarin historici met de verworvenheden en wetenschappelijke normen van deze tijd zich op het Amsterdams

verleden gestort hebben.

Woord en beeld

Wat als eerste opvalt is de enorme hoeveelheid illustraties. Een concessie aan het grote publiek? Meer dan dat; de foto's vertellen hun eigen verhaal. De beelden zijn zorgvuldig geselecteerd door deskundigen.

'Het woord' heeft ook op andere manieren aan kracht gewonnen. Deze geschiedenis van Amsterdam is over het algemeen prima leesbaar. Het taalgebruik mist het wetenschappelijk jargon en je mag zelfs hier en daar lachen. De hoofdstukken hebben duidelijke koppen en de onderkopjes vergemakkelijken het zoeken.

De inhoud

Als centrale probleemstelling is gekozen voor een eigentijdse invalshoek: de stad als een gemeenschap van burgers die reageren

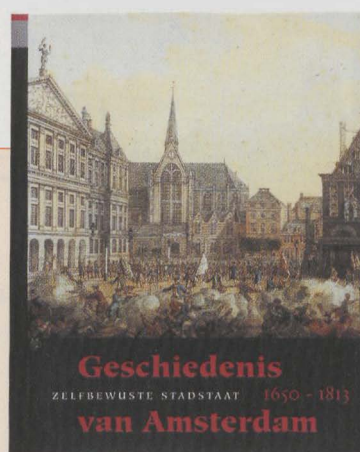
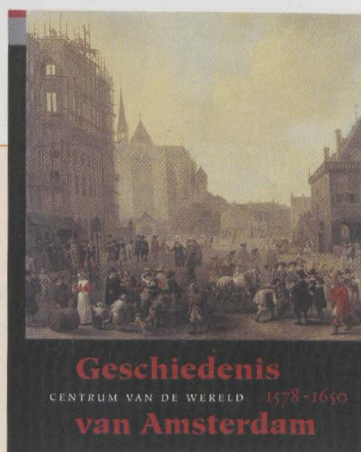
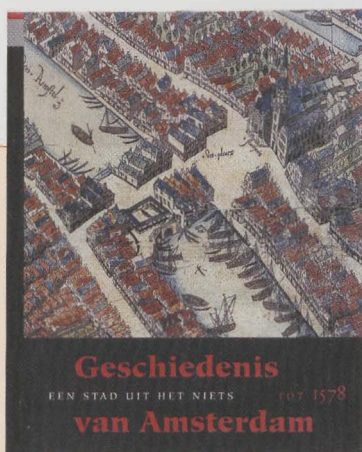
op veranderingen door interne en externe factoren die op hun buurt weer gevolgen hadden voor hun samenleving en het uiterlijk van hun stad. Consequent worden de Amsterdamse feiten geplaatst in de grote lijn van de Nederlandse en algemene geschiedenis. Enkele grote thema's komen in ieder boek terug: de thema's van de stedenlof, Pontanus had ze al, zegt Marijke Carasso-Kok, redacteur van het eerste deel en eindredacteur van alle overige boeken - de zichtbare stad, economie, activiteiten van burgers, bestuur, religie. En per deel komt daarbij wat in de betreffende periode belangrijk is. De hoofdstukken zijn door verschillende historici geschreven.

In zo'n omvangrijke publicatie met veel auteurs kan je niet vermijden dat bepaalde zaken meer dan eens voorkomen. Soms is dat herhalen irritant als het om kleinigheidjes gaat. Bij belangrijkere zaken wordt

- I: Marijke Carasso-Kok (red.), *Tot 1578 - Een stad uit het niets*, 542 blz.
II-1 en II-2: Willem Frijhoff en Maarten Prak (red.), *1578-1650 - Centrum van de wereld*, 534 blz., *1650-1813 - Zelfbewuste stadstaat*, 582 blz.
III: Remieg Aerts en Piet de Rooy (red.), *1813-1900 - Hoofdstad in aanbouw*, 638 blz.
IV: Piet de Rooy (red.), *1900-2000 Tweestrijd om de hoofdstad*, 656 blz.

Prijs per deel € 49,50.

in de kantlijn meestal verwezen naar de plaats waar iets al eerder is vermeld en dan blijkt het een goed op het ander te passen.

De delen IV en V wijken af van dit vaste stramen. Wel artikelen, maar niet meer de thema's van de eerdere delen. Na 1870 volgen de schrijvers de chronologie.

Een stad uit het niets - tot 1578

Door recent archeologisch onderzoek is de laatste jaren veel bekend geworden over de vroegste geschiedenis van Amsterdam. Resultaten zijn in dit eerste deel opgenomen, bijvoorbeeld over het kasteel van de Amstels. Kaarten verduidelijken het verhaal van ontginningen, de ontwikkeling van een stratenplan, de positie van de vele kloosters in de stad met hun omvangrijke grondbezit. Interessant is de economische ontwikkeling in de vijftiende eeuw: Amsterdam als hanzestad met haar handel in laken, haring, zout en wijn. Dan ook formeert zich de vorm van stadsbestuur die tot 1795 blijft bestaan, met vier jaarlijks wisselende burgemeesters, een schout en schepenen, de vroedschap. De inwoners zijn poorters geworden met hun rechten en plichten. De godsdienstige perikelen in de eerste helft van de zestiende eeuw verbreken de eenheid van de middeleeuwse stad. Het stadsbestuur durft lange tijd niet al te hard op te treden tegen de nieuwe ideeën, als rust en orde maar gehandhaafd blijven. Maar aan het Nieuwe Jeruzalem aan de

Amstel van de Wederdopers wordt krachtig een einde gemaakt. De stad bouwt haar politieke macht in de regio op. In de laat-Bourgondiscche staat gaat zij volledig voor haar eigenbelang, ook in de statenvergadering, bijvoorbeeld bij de bedes van keizer Maximiliaan. Daarna de Opstand, de keuze voor Spanje en relatief laat, in 1578, de Alteratie, de overgang van de stad naar het protestantse kamp en de afzetting van het katholieke stadsbestuur.

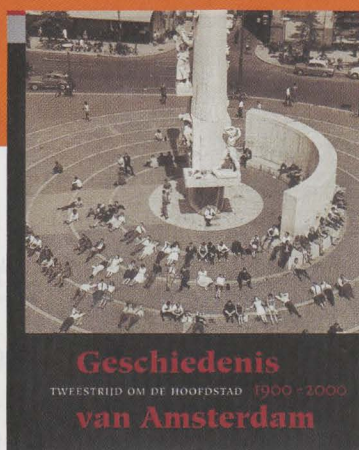
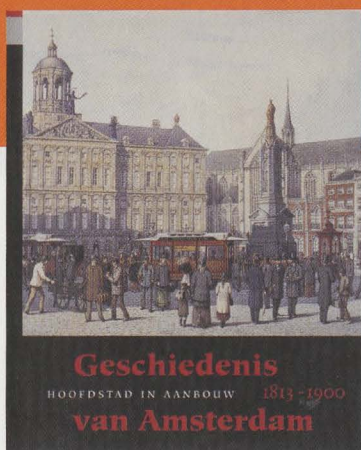
'Centrum van de wereld' en 'Zelfbewuste stadsstaat'

Na 1578 groeide Amsterdam uit tot de derde stad van Europa na Londen en Parijs. In het hoofdstuk 'De zichtbare stad' komen de verschillende stadsuitbreidingen, de uitleggen, aan de orde. Handel en nijverheid maakten een enorme groei door. De bevolking nam sterk toe. Amsterdam wordt een stad van immigranten. Heel lezenswaardig vond ik het hoofdstuk over gevestigden en de nieuwkomers, de grote verschillen tussen de soorten immigranten en hun mogelijkheden in Amsterdam daardoor.

De groei van de economie tot 1650, de ontwikkeling van een bijna erfelijk stadsbestuur, de politiek van de stad in de Republiek zijn de grote thema's van deel 1. Het algemene verhaal wordt aangevuld met illustraties, bronteksten en uitwijdingen over personen en zaken in de beschreven periode. Ruimte ook voor de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen al blijft dat

bij aanstippen. Wat het dagelijks leven betreft geven enkele auteurs aan dat daarover door gebrek aan bronnen niet veel te zeggen is.

Het nieuwe stadhuis op de Dam, het oude was afgebrand, wordt behandeld als hét toonbeeld van de zelfbewuste stadstaat. Het werd geopend in het midden van de zeventiende eeuw, voor tijdgenoten dé bloeitijd van de stad. Deel II-2 begint in 1650 met die opening en beschrijft de geleidelijke verflauwing van Amsterdams glorie daarna. Nieuwe concurrenten op handelsgebied doen zich gelden en er is sprake van vertraagde groei. Het stadsbestuur ging zich meer inzetten voor orde en regelmaat dan voor expansie en men stond minder open voor vreemdelingen. De tijd na dat hoogtepunt in 1650 moet niet gelijk als een periode van achteruitgang en stagnatie gezien worden, aldus meerdere auteurs. In de handel had Amsterdam nog zoveel troeven dat je zeker tot 1730 meer moet spreken van veranderingen in handelsstromen dan van achteruitgang. En hetzelfde wat de cultuur betreft: er ontstond een randstedelijk cultureel circuit met een eigen vaderlandse kleur, waarin Amsterdam stond voor de Republikeinse beschaving. Pas na 1730 is er sprake van stagnatie. Dan ook wordt duidelijk dat er grote tegenstellingen binnen de stad ontstaan: de bevolking verpaupert - een enkeling is duidelijk heel rijk geworden. Het deel sluit af met de Bataafs-Franse tijd, waarin de

stad 'derde hoofdstad' werd van Napoleon en het stadhuis op de Dam veranderde in een koninklijk paleis. De grote economische problemen leidden tot een flinke verarming.

De negentiende en twintigste eeuw

Na 1813 beperken de auteurs zich tot Amsterdam sec. De stad had geen eigen macht meer binnen het koninkrijk, voerde geen eigen politiek, was voor haar economische positie afhankelijk van landspolitiek.

De twee auteurs van deel III, Remieg Aerts en Piet de Rooy, relativiseren het beeld van sufheid en slaperigheid dat in de negentiende eeuwse literatuur over Amsterdam, en ook nog in Brugmans' geschiedenis van Amsterdam, wordt geschetst. De veranderingen na circa 1870 waren klaarblijkelijk dermate opvallend dat men alleen al daarvoor meewarig het hoofd schudde over de tijd ervoor denken ze.

Eerst het verval. Na de Franse tijd bood de stad een treurige aanblik. Hele straten verkrotten en het grootste deel van het jaar was het eens zo trotse en bewonderde stadhuis gesloten. Het Oost Indisch Zee magazijn stortte in door een overmaat aan graan! Er werd door tijdgenoten geklaagd dat niets meer zo was als vroeger. Toch was er wel wat beweging aldus Aerts en op allerlei terreinen toont hij die positieve krachten aan. Ook beschrijft hij het fijnmazige net van de negentiende eeuwse rangen en standen en de zo nu en dan

losbarstende volksoptstanden.

Piet de Rooy neemt de pen van hem over rond 1860. Hij ziet dan duidelijke tekenen van een echte kentering. Nijverheid en handel komen tot bloei en er is weer vraag naar werkrachten. De werkverschaffingseconomie is voorbij. Dit komt tot uiting komt in de verfraaiing van de stad. Het katern 'De gefotografeerde stad 1852-1900' geeft een indruk van het straatbeeld. En er wordt druk gebouwd en aangelegd. Arbeiders gaan zich emanciperen. Het rommelt op godsdienstig gebied: Abraham Kuyper en Alberdingk Thijm hervormen hun respectievelijke achterbannen.

Rond 1900 heeft Amsterdam weer positief zelfbeeld, de grootste stad, hoofdstad van het land, waar alle vernieuwingen het eerste plaats vinden. Men kijkt niet meer achterom maar vooruit. Het stadsbestuur probeert de tegenstellingen die er natuurlijk zijn te dempen door handige maatregelen, disciplineren van de baldadige jeugd, verbieden van al te groot openbaar kerkelijk vertoon, zorgen voor sociale woningbouw, openbaar vervoer. In plaats van de negentiende eeuwse 'herensociëteit' is er sprake van een actief sociaal voelend stadsbestuur aldus De Rooy. In 1921 worden de omliggende gemeentes geannexceerd. Het grondgebied van de stad wordt vier keer zo groot.

De crisis maakt een einde aan de groei, het Jordaanoproer breekt uit na verlaging van de steun.

Na een hoofdstuk over Amsterdam

in oorlogstijd van Guus Meershoek schrijft Docko Bosscher het vervolg over onder andere de wederopbouw, de jaren zestig, de woningnood van de jaren zeventig en tachtig, de verzelfstandiging van gemeentelijke diensten in de jaren negentig en de samenwerking met omliggende gemeenten en interne decentralisatie. De Rooy sluit af met de vraag hoe het de burgers zal vergaan, zullen ze zich stadsburger of staatsburger gaan voelen? Hij signaleert een voortgaand proces van verdwijning van een stedelijk ethos en twijfelt aan een tijdige inburgering van de immigranten van nu. De stad is veel groter, diffuser, het bestaan onzeker en de oude vangnetten zijn verdwenen.

Ten slotte

De *Geschiedenis van Amsterdam* is een prachtige uitgave, met veel interessante informatie die goed te vinden is door de duidelijke koppen. Sommige hoofdstukken lezen als een duidelijk afgerond artikel, sommige staan stijf van de feiten. Dat laatste vooral bij kunst en wetenschap in de Gouden Eeuw. Leuk is de historische invalshoek die dan gekozen wordt: de Nachtwacht niet als een uniek kunstwerk, maar als een van de 54 schutterijstukken besteld door burgers die zich fier lieten portretteren in hun dienst aan de stad en Rembrandt honderd gulden per persoon betaalden voor een goede weergave van hun persoonlijkheid. Een uitgebreide literatuurlijst achterin ieder deel biedt de mogelijkheid om verder te lezen. Want hoe dik de boeken ook zijn, het blijft een globaal overzicht van ruim duizend jaar. Maar dan wel met al die leuke uitwijdingen over Amsterdamse personen en zaken.

SIMON SEBAG MONTEFIORE, *STALINS JEUGDJAREN. VAN REBEL TOT RODE TSAAR*.

(NIEUW AMSTERDAM: AMSTERDAM 2007), 496 BLZ., PRIJS € 29,95.

In 2004 verscheen van de Britse historicus/journalist Simon Sebag Montefiore een lijvig boek over Stalin en zijn holhouding: *Stalin, aan het hof van de rode tsaar*. Voor de liefhebbers was dat smullen gebazen. Nu heeft de auteur dit werk aangevuld met een even omvangrijke biografie van de jonge Stalin. Hij volgt de latere dictator op de voet, vanaf diens geboorte (1878) in het armoedige Gori in Georgië, als zoon van een chronisch dronken schoenmaker, tot aan het moment dat Stalin na de Oktoberrevolutie van 1917 volkscommissaris (minister) van nationaliteiten wordt in Lenins kabinet. Sebag Montefiore baseerde zich op heel wat getuigenverklaringen en op veel onuitgegeven bronnen, zoals onlangs geopende archieven van de tsaristische geheime dienst Ochrana. Achtereenvolgens zien we de jonge Josef Wissarionovitsch Dzjoegasjvili - gemept door zijn ruwbetende vader, beschermd door zijn vrome moeder - als rebelse seminarist, als organisator van bankovervallen en aanslagen in de Kaukasus (ter financiering van de communistische krantjes), als Georgisch nationalist, als leider van arbeidersoproer in de oliestad Bakoe, en als eenzame jager in zijn Siberische ballingsoord, waarschijnlijk de plek waar zijn exotische Georgische aard is 'kapotgevroren'. Stalin bracht de waakzaamheid, kilte en eenzaamheid van Siberië later mee naar het Kremlin, aldus de auteur. Opvallend veel aandacht is er voor Stalins sterke punten, en dat zijn er heel wat meer dan zijn bekende waakzaamheid en overlevingsinstinct. Stalin was een liefhebber van Shakespeare, hij

verslond Victor Hugo. Hij was een man van brede ontwikkeling, met belangstelling voor poëzie: elk hoofdstuk in het boek begint dan ook met een gedicht van de hand van de meester. Stalins talenkennis en zijn vele amoreuze escapades komen eveneens aan bod. Telkens moest hij schuilen, steeds andere pseudoniemen aannemen, zoals die van zijn Georgische romanheld Koba. De naam Stalin - man van staal - dateert van 1912. Het rijmde op die van zijn idool, Lenin, die hij in 1905 in de tegenwoordige Finse stad Tampere voor het eerst ontmoette. Ook in gevangen- en ballingschap gedroeg Stalin zich rebels en heerszuchtig.

De auteur vond overigens geen overtuigend bewijs voor de veelvuldig geuite aantijging als zou Stalin dubbelagent voor de Ochrana zijn geweest - een verleidelijke theorie die het goed deed tijdens de Koude Oorlog. Uiteindelijk was Stalin niet alleen een amoreel figuur, maar ook een toegewijde marxist.

Evenals het vorige boek van Sebag Montefiore, munt ook *Stalins jeugdjaren* uit door een zeer levendige stijl. De auteur schrok er niet voor terug om conversaties woordelijk te reconstrueren. Daardoor leest het boek als een roman met een filmische verbeeldingskracht. Een voorbeeld. In januari 1913 loopt Soso (koosnaampje voor Josef) door het Wenen van keizer Franz Josef, wiens dagelijkse rit onder Hongaarse escorte van paleis Schönbrunn naar de Hofburg door honderden stadgenoten en bezoekers werd gadegeslagen. Op datzelfde moment vertoefde daar ook de 23-jarige mislukte kunstschilder Adolf Hitler. Soso en Adolf, de beide titanen van de twintigste eeuw: ze hebben elkaar nooit ontmoet, maar wie weet stonden ze hier in Wenen wel een moment schouder aan schouder te staren naar de vergane glorie van de negentiende eeuw! Wat een beeld!

Jan van Oudheusden

STALINS JEUGDJAREN

VAN REBEL TOT RODE TSAAR

SIMON SEBAG MONTEFIORE

De auteur van *Stalin. Het hof van de rode tsaar*

NIEUW AMSTERDAM | MANTEAU

HENK DONKERS, *VERDWENEN NEDERLAND. NEDERLAND IN OUDE SCHOOLWANDPLATEN*.

(WOLTERS-NOORDHOFF ATLASPRODUCTIES: GRONINGEN, 2006) 223 BLZ., PRIJS € 39,95.

Ruim honderd jaar geleden werd de didactiek van het 'aanschouwelijk onderwijs' ontwikkeld: Kinderen zouden de te kennen wereld beter begrijpen door haar ook te zien. Dus kwamen natuurkundige opstellingen, opgezette dieren en nuttige instrumenten de klas binnen. En natuurlijk de wandplaat, want alles wat in tijd of ruimte te ver van school was, moest toch zichtbaar voor de kinderen gemaakt worden. Uiteraard ontbrandde over deze manier van lesgeven en het gebruik van deze leermiddelen een felle richtingenstrijd. De eerste schoolwandplaten verschenen in Nederland al rond het midden van de negentiende eeuw. In een van de handleidingen stond dat het aan te bevelen was de platen slechts tijdens de les te gebruiken en ze op andere momenten verborgen

te houden. Alleen dan zou de nieuwsgierigheid van de leerlingen voldoende geprikkeld worden. Dus stonden de wandplaten op mijn lagere school op de gang in houten, grijs gelakte kisten. En als ze dan voor het bord kwamen, gebeurde er wat. Je ging een andere wereld in. Die van de Vikingen bij Dorestad, van Maarten Luther op de Rijksdag te Worms, van de slag bij Nieuwpoort en van de tocht over de Berezina. Ik zie ze zo nog voor me.

Henk Donkers heeft een werkelijk prachtig verzorgde atlas gemaakt van een ruime keuze uit de 119 aardrijkskundige wandplaten die bij J.B. Wolters en P. Noordhoff afzonderlijk vanaf de laatste decennia van de negentiende eeuw tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw zijn uitgegeven. Zeventig jaar wandplaten en hoewel het natuurlijk toen nooit zo was bedoeld zeventig jaar Nederlandse geschiedenis. Maar Donkers heeft het nu wel zo opgevat. Bij iedere afdruk van een wandplaat staat een recent gemaakte foto van dezelfde locatie, waar mogelijk vanuit hetzelfde perspectief als dat van de schilder. Iedere wandplaat heeft een begeleidende tekst over hoe het ter plekke was toen de plaat gemaakt werd en

hoe het er nu is de veenkolonies en de terpen in het noorden van het land, de oliewinning bij Schoonebeek, de Twentse textielindustrie, de Wieringenmeer, het Rembrandtplein en het Centraal Station van Amsterdam, Schiphol en de havens van Rotterdam. Je ziet Nederland op de wandplaten mobiliseren, industrialiseren, kortom: moderniseren. Maar wel op een ordelijke en harmonieuze manier. Sociale onrust en armoede ontbreken. De wandplaten geven uiteraard een geïdealiseerd beeld van ons land in vroeger tijden. Ze lieten weg wat de leerlingen niet hoefden te zien en niet mochten zien. Maar dat was niet alleen ideologie. Het had ook een didactisch doel: verkeerde beelden zouden de leerlingen alleen maar afleiden. En dat is nog steeds de kracht van de wandplaat: relevante kennis kan ermee zichtbaar gemaakt worden tijdens het samenspel tussen de leerling en de leraar dat we een les noemen. Interactief in de ware betekenis van het woord: de wisselwerking tussen leerstof, leerling en leraar is optimaal. Van doorklikken kan geen sprake zijn, want de leraar houdt zijn leerlingen bij de les.

Hans Pols

ZONNEKE MATTHÉE, *VOOR VOLKEN VADERLAND. VROUWEN IN DE NSB 1931-1948*.

(BALANS: AMSTERDAM, 2007), 366 BLZ., PRIJS € 19,50.

In 1982 werd ik opgebeld door een kleindochter van mw. O. de Ruiter-van Lankeren Matthes met de vraag: 'Wat deed mijn oma in oorlogstijd? Was zij goed of was zij toch fout?' Deze oma was van februari 1941 tot augustus 1943 voorzitter van de

Nationaal-Socialistische Vrouwenorganisatie, de NSVO, als opvolgster van jonkvrouwe Julia Op ten Noort, die de Groot-Germaanse gedachte aanhing. Mussert benoemde de 'vaderlandslievende' mevrouw De Ruiter om de NSVO in zijn Dietse koers te houden.

Ook voor Zonneke Matthée, wier vader halverwege de bezetting negen maanden lid was van de NSB, zal deze vraag gespeeld hebben. Haar fascinatie voor de geschiedenis van vrouwen ontstond zo'n vijfendertig jaar, tijdens de tweede feministische golf. Anno 2007 sluit

Matthée's visie over vrouwen in de NSB aan bij die van de sociologe Hilda Verwey Jonker. Vrouwen zouden zich bewust en actief bij de NSB en de NSVO hebben aangesloten, uit ideologische overwegingen. Dit is in tegenstelling met de conclusie die ik ruim 25 jaar leden trok uit mijn onderzoek. De vrouwen waren onbewust handelende slachtoffers geweest. Matthée's onderzoek werd mogelijk doordat het Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (CABR) van het Ministerie van Justitie beter toegankelijk werd. Daardoor kwamen de dossiers van tienduizenden zogenaamde politieke delinquenten, waaronder NSB-vrouwen en leden van de NSVO, vrij voor onderzoek. Deze dossiers bevatten feitelijke gegevens over burgerlijke staat, opleiding, beroep, geloof, data en lidmaatschap van nevenorganisaties. En ook persoonlijk materiaal zoals

verklaringen over het waarom van het lidmaatschap, correspondentie van de NSVO, persoonlijke brieven, soms dagboekjes. Hier zitten ook verzoeken om vrijlating bij, daaruit blijkt dat dit materiaal met grote omzichtigheid moet worden geïnterpreteerd. Alles is minutieus door Zonneke Matthée bestudeerd. Naast primaire bronnen, brochures en bladen heeft zij vier interviews afgenomen, wat bijzonder is vanwege 'het grote zwijgen' in families van ex-NSB vrouwen en hun kinderen. Het resultaat is een helder en prettig geschreven boek. Elk algemeen hoofdstuk wordt gevolgd door een hoofdstuk met een persoonsbeschrijving van een hoofdrolspeler binnen de NSVO. Samen geven deze portretten een beeld van de opkomst en de ondergang van het nationaal-socialisme en de specifieke rol van vrouwen daarin in Nederland. Heel goed is de aan-

dacht voor Musserts secretaresse juffrouw C.W. van Bilderbeek, die bereikte dat vrouwen konden toetreden tot de NSB. Zonneke concludeert dat de kameraadskes (dat is hun onderlinge aansprektitel) relatief hoog opgeleide en welvarende vrouwen zijn. Dit baseert zij op de 175 uitgeplozen CABR-dossiers. Het gaat hier wel over leidinggevende, actieve leden, waardoor de gewone leden, de 'lichte gevallen', nog onderbelicht zijn. Al met al is dit zeer toegankelijk boek, met fotokaternen, en een samenvatting per hoofdstuk voor een brede doelgroep, dus zeker voor de schoolbibliotheek, een aanrader.

Ellen Marrenga

REG GRANT, *DE TWEEDE WERELDOORLOG IN EUROPA EN DE STRIJD IN VIETNAM*; SEAN SHEEHAN, *DE TWEEDE WERELDOORLOG IN DE STILLE OCEAAN*; ALEX WOOLF, *HET ARABISCH-ISRAELISCH CONFLICT* EN STEWART ROSS, *DE EERSTE WERELDOORLOG*. ALLE DEELTJES UIT DE SERIE *ATLAS VAN CONFLICTEN*.

(BIBLION: LEIDSCHEIDAM, 2005). PER DEELTJE 64 BLZ., PRIJS € 16,50.

De belangrijkste oorlogen van de twintigste eeuw in 384 bladzijden. En dat dan ruim voorzien van kaarten, illustraties, statistieken en citaten. Boeken die eerst zijn neergezet als inleiding en naslagwerk voor het Britse onderwijs en vrij kort daarop zijn vertaald om in het Nederlandse taalgebied een markt te vinden. Aan de boeken zal het niet liggen: ze zijn in meerdere opzichten meer dan degelijk en nodigen de lezers uit om verder onderzoek te doen. Om bij het laatste te beginnen: vlak voor het register, achterin de boeken, staat iedere keer de rubriek 'meer informatie'. Hieronder staan

de kopjes 'aanbevolen boeken', 'bronnen van citaten', 'aanbevolen films/video's', 'aanbevolen websites' en meestal 'plaatsen om te bezoeken'. De publicaties waarna wordt verwezen zijn bedoeld voor tieners, de video's zijn – soms met een waarschuwing in verband met bloederigheid (Vietnam speelfilms) – becommentarieerd en de websites (Nederlands- en Engelstalig) zijn nagekeken of zij educatief zijn en geen schokkend materiaal bevatten. Toch waarschuwt de uitgever 'gezien de aard van het internet' dat tussentijds sites van inhoud kunnen wijzigen en dat zij aanraadt om toezicht te houden tijdens

het surfen op het internet. Vaak is dit type boek een 'praatje bij een plaatje'. De boeken van de serie Atlas van conflicten zijn meer dan dat. In korte, heldere hoofdstukken wordt het conflict uiteen gezet. Het eerste van de vijf tot acht hoofdstukken zet de oorzaak en aanleiding neer. In het laatste chapter wordt de afloop en het naspel neergezet. Daar worden weinig woorden aan vuil gemaakt. Het is simpel, maar helder taalgebruik en daar wordt, ondanks dat er verschillende auteurs zijn, niet vanaf geweken. Valt er dan nog wat te halen voor bijvoorbeeld bovenbouw leerlingen? Zeker wel, im-

mers nergens in de huidige methode wordt de met name militaire geschiedenis van deze conflicten zo ruim bemeten. Het zijn prima boekjes voor een eerste verkenning van de zes onderwerpen voor wie een werkstuk wil maken.

Vanzelfsprekend zijn er opmerkingen te maken bij de boeken. De kaartjes zijn vrij klein en laten vrijwel nooit het gehele overzicht zien. Doordat het vaak over militaire acties gaat, zijn het vrij traditionele 'pijlkaartjes', waarbij iedere pijl een troepenbeweging voorstelt. Prettig is wel dat in ieder kaartje een kleiner kaartje is geplaatst waarop duidelijk wordt waar in het grotere gebied het plaatje geplaatst moet worden.

Reg Grant en Stewart Ross bezondigen zich zo af en toe aan 'wat als-geschiedenis'. Zo stelt Grant

dat de Duitse legergroep Centrum in augustus 1941, tijdens operatie Barbarossa, doorgestoten had, zij Moskou misschien in had kunnen nemen. Andere opmerkingen: in het boek over de Korea oorlog heeft de eindredactie een paar fouten laten zitten; sommige personen die kort worden beschreven in de lijst met militaire en politieke leiders komen in het geheel niet in de hoofdstukken voor; Noord-Koreanen, Noord-Vietnamezen en Chinezen heten steevast 'communisten', waarom zijn hun tegenstanders dan nooit kapitalisten?; her en der kan je twisten over wat als feit wordt gepresenteerd.

Alle boeken hebben twee tot vier pagina's 'militaire en politieke leiders'. Deze korte biografietjes zijn als stoplap gebruikt: waar nodig is in lettergrootte gevarieerd, zijn wel

of geen foto's van de beschreven personen afgedrukt en zijn meer of minder personen beschreven; de boeken moesten 64 bladzijden dik worden. Ook in alle boeken een lijst met 'belangrijke data', statistieken betreffende de strijdende landen, een verklarende woordenlijst een vrij uitgebreid register en dus de rubriek 'meer informatie'. Deze laatste twaalf tot vijftien bladzijden maken de boeken beter toegankelijk voor leerlingen.

De serie *Atlas van conflicten* is een aanwinst voor de schoolmedia-theek. Het zou goed zijn als deze serie een vervolg kreeg in de beschrijving van conflicten die niet in de twintigste eeuw spelen: de Opstand lijkt mij een uitstekend onderwerp om aan te pakken.

Ger Jan Onrust

JOEL N. ROSS, *HET GEHEIM VAN STALINGRAD*.

(BRUNA: UTRECHT 2007) 272 BLZ., PRIJS € 18,95.

Met *Het geheim van Stalingrad* heeft Joel Ross een spannende historische thriller geschreven die sterk doet denken aan de verhalen van Dan Brown, maar alleen speelt dit verhaal zich af tijdens de Tweede Wereldoorlog in Zwitserland. Centraal in dit boek staan de gevechtshandelingen te Stalingrad. Ondanks dat Hitler in september 1942 bevel gaf de stad de genadeklap toe te brengen, hield het Duitse leger op 7 oktober plotseling halt. Ross tracht met deze ijzersterke thriller een antwoord te geven op de vraag waarom dit gebeurde. Was er inderdaad sprake van geheime contacten tussen de Sovjetunie en Duitsland om te polsen of er voorafgaand aan vredesonderhandelingen een wapenstilstand mogelijk zou zijn?

Het boek vertelt het relaas van een

Amerikaans piloot die in september 1942 tijdens een verkenningvlucht boven Vichy-Frankrijk wordt neergeschoten. Met moeite bereikt hij de grens met Zwitserland en kan daar een noodlanding maken. Vlak voor de landing neemt hij een oefenvlucht waar van een prototype van de V2, waarvan hij nog net enkele foto's kan maken. Zijn copiloot en navigator blijft gewond achter en nadat hij hem en het fototoestel in veiligheid heeft gebracht gaat hij op zoek naar hulp.

Vanaf dat moment komt zijn leven in een stroomversnelling terecht. Aanvankelijk mag hij in een hotel verblijven. De Amerikaanse ambassade en Zwitserse militairen willen het fijne van zijn missie weten, maar over het fototoestel zwijgt hij. Vervolgens wordt hij met een list opgenomen in een internerings-

kamp, waarvan de commandant, die overduidelijke sympathieën vertoont voor de nazi's, op weinig zachtzinnige wijze informatie over zijn missie wil krijgen.

De Russen probeerden in Zwitserland in het geheim met de Duitsers, buiten Hitler om, tot een wapenstilstand te komen. Dit om een definitieve nederlaag te voorkomen. Ook voor de Duitsers zou een wapenstilstand voordelig zijn, want daardoor zouden ze zich volledig kunnen richten op het westen. Er bleek een derde partij te zijn: een groep Zwitserse financiers die Duitsland voorzag van grote sommen Zwitserse en ander buitenlandse valuta, waarmee het zijn oorlogsproductie kon financieren. Het spreekt voor zich dat dit niet in de openbaarheid mocht komen.

Het boek is erg spannend en een leuke exercitie in 'what if-geschiedenis'. Het kent vele verrassende plotwendingen en geeft een aardig inzicht in de situatie in Zwitserland tijdens de Tweede Wereldoorlog. De schrijver laat in zijn verhaal duidelijk naar voren komen dat veel Zwitsers, ook in hooggeplaatste kringen, sympathieën hadden voor de nazi's. Hierdoor

wordt het voor de hoofdrolspeler erg moeilijk om onopvallend door Zwitserland te reizen. Het is overigens wel erg geriefelijk dat hij vlekkeloos en zonder accent Duits spreekt, anders zou er wel erg snel een einde aan zijn avontuur zijn gekomen. Nu wordt de lezer van het begin tot eind meegetrokken in een ongelooflijk en sensationeel avontuur dat zeer de moeite waard

is om te lezen. Soms zijn de dialogen wat lastig te volgen, omdat niet altijd duidelijk is wie wat precies zegt. En al lijken sommige situaties erg overtrokken en onwaarschijnlijk, toch neemt dat het realistische beeld, spanning en plezier bij het lezen van dit verhaal niet weg. Zeker een aanrader.

Martijn Strobos

BAKKER, N. (RED). *UTILE DULCI. LEER- EN LEESBOEKEN VOOR DE NEDERLANDSE EN VLAAMSE JEUGD* (VAN GORCUM, ASSEN 2007), 111 BLZ., PRIJS 20,45.

De Belgisch-Nederlandse Vereniging voor de geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs (BNVGOO) geeft jaarlijks een boek uit met steeds een nieuw historisch-pedagogisch thema. In 2006 was dat lees- en leerboeken voor de Nederlandse en Vlaamse jeugd. Het verscheen onder de titel *Utile dulci*.

Het boek bevat vijf bijdragen van Nederlandse en Vlaamse historici. Twee ervan gaan over jeugdliteratuur, drie over leerboeken. Jan van Coillie beschrijft de ontwikkeling van de Vlaamse jeugdliteratuur vanaf 1830 tot nu. Helma van Lierop-Debrauwer richt zich in haar bijdrage op het Nederlandse meisjesboek in het interbellum. Karen Ghonem-Woets beschrijft de ontwikkeling die twee Nederlandse van oorsprong katholieke educatieve uitgeverijen (Zwijsen en Malmberg) de afgelopen eeuw doormaakten. Jan van Wiele vergelijkt boeken die tussen 1870 en 1950 in het Belgische en Amerikaanse katholieke middelbaar onderwijs gebruikt werden ter verdediging met het christelijk geloof, zogenaamde apologieën. En ten slotte vergelijkt Hilda Amsing de geschiedenisboeken die tussen 1863 en 1920 in de hbs en het gymnasium gebruikt zijn.

Utile dulci betekent nuttig en aangenaam. De pedagogische revolutie die de Verlichting teweegbracht, bracht een stroom van kinder- en jeugdliteratuur op gang. Die moest nuttig en aangenaam zijn. Het waren met name de Duitse filantropen die dat ideaal propageerden. Kinderliteratuur had - en heeft nog steeds - een opvoedende taak. In de boeken van 'Top Naef' en Cissy van Marxveldt bijvoorbeeld wordt via een spel van hoofd- en tegenspeelsters meisjes getoond welke weg ze dienen te gaan. Ze tonen een wereld waarin meisjes uitgedaagd worden 'mee te leven' en... de getoonde idealen over te nemen. Ook de zogenaamde maatschappijkritische literatuur doet dat. Ook die houdt idealen voor: 'echte vriendschap, opofferingsgezindheid, zorg voor het milieu en verdraagzaamheid' (p. 11). De leerboeken tonen eveneens een wereld. Ze zeggen: 'dit is de wereld, zo kijken we er tegenaan.' Dat is overduidelijk bij de apologieën. Middelbare scholieren krijgen daarin ook beelden van andere (niet christelijke) godsdiensten aangereikt, maar vanuit het katholicisme. The catholics are the best! Het verbaast niet dat dit 'tonen van de wereld' met zijn tijd meegaat.

De geschiedenis van de lees- en leerboeken is dan ook te lezen als een geschiedenis van de tijdgeest. Net als uitgevers (vgl. Zwijsen en Malmberg) passen auteurs zich aan hun tijd aan. Lees- en leerboeken tonen wat volwassenen binnen een bepaalde tijdsperiode voor de jongere generatie van waarde achten en als ideaal willen voorhouden. Daarbij gaat het niet alleen om het wat, maar ook om het hoe. In dat opzicht is de bijdrage van Amsing heel leerzaam. Ze laat zien dat ondanks het feit dat hbs-en en gymnasia zich op verschillende groepen jongeren richtten (resp. die van de moderne middenklasse en de geleerde stand) men wat betreft geschiedenis hun hetzelfde voorzette. Maar de manier waarop men dat deed verschilde: op de hbs was dat kort en zakelijk, op het gymnasium vertellend. Een stijlverschil dus. Het boek is een aanrader voor alle kinderboeken- en methodenschrijvers. Door dit boek te lezen beseffen we dat we kinderen van onze tijd zijn. En daarmee roept het de vraag op wat wij aan kinderen en jongeren van nu willen voorzetten. Wat voor wereld willen we hun tonen?

Wouter Pols

KLEIOKRANT

CONFERENTIE 'THE FUTURE OF LIEUX DE MÉMOIRE'

Van 2 oktober t/m 4 oktober 2007 wordt een in Herinneringscentrum Kamp Westerbork een

internationale conferentie gehouden over de waarde van het behoud van plekken waar menselijke tragedies hebben plaatsgevonden, zoals voormalig concentratiekampen, de 'killing

fields', enzovoort. Soms zijn het lege vlaktes met een enkel monument, soms zijn de plekken gereconstrueerd, soms is er niets meer van het verleden te zien. Hoe moet er met deze plekken

worden omgegaan en wat is hun waarde? De kosten zijn € 200,- per persoon, studenten € 100,-

www.kampwesterbork.nl

VROUWENGESCHIEDENIS VOOR SCHOLIEREN

Het Utrechts Archief heeft speciaal voor scholieren een online bronnenpakket ontwikkeld over de geschiedenis van de Nederlandse vrouwenbeweging in Utrecht. Aan de hand van 97 originele bronnen als foto's, brieven, krantenknipsels en reclames kunnen docenten en leerlingen uit de bovenbouw van havo

en vwo informatie verzamelen voor lessen, presentaties en werkstukken voor de vakken geschiedenis of maatschappijleer. De documenten zijn afkomstig uit de archieven van diverse vrouwenverenigingen die tijdens de eerste feministische golf in Utrecht actief waren.

www.hetutrechtsarchief.nl, klik op 'onderwijs'

AAN DE SLAG MET DE-MOCRATIE

Van 5 tot en met 13 oktober 2007 is het de week van de democratie bij de publieke omroep. Onder het motto 'Wij zijn de baas!' heeft Schooltv een speciale verzamel-dvd gemaakt met eerder

uitgezonden Schooltv-programma's over democratie. Het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP), bekend van de Scholierenverkiezingen en de StemWijzer, maakt speciaal voor deze week een leerlingkrant over democratie. Alle docenten ontvangen na

de zomervakantie een mailing met twee posters en een bestelkaartje. Hiermee kunnen de dvd en leerlingkranten bij het IPP worden besteld. Voor en tijdens de themaweek vinden leerlingen op www.eigenwijzer.nl (de scholierensite van Schooltv)

infoblokken met opdrachten, Schooltv-programma's, beeldfragmenten en een quiz. Ook op Teleblik voor het voortgezet onderwijs (www.teleblik.nl/vo) is een dossier over democratie te vinden.

www.eigenwijzer.nl

REDACTEUREN GEZOCHT

Herkent u zich in dit profiel?

U heeft het vak van geschiedenisdocent lief.

U beschikt over een vaardige pen.

U wilt graag meedenken over ontwikkelingen op vakgebied.

U wilt eraan bijdragen voor vakcollega's een mooi blad te maken.

Dan is hier is uw kans!

Wegens vertrek van enkele redacteurs is Kleio weer op zoek naar nieuwe krachten.

INTERESSE?

Voor informatie:
bel of mail met
een van de
redacteurs
(zie colofon).

APS: LANDELIJKE STUDIEDAG VMBO DOCENTEN

Op woensdag 31 oktober 2007 organiseert CINOP een landelijke studiedag voor vmbo docenten onder het motto: '8-baan van het leren'.

Doel van deze dag is om docenten en teamleiders in het vmbo praktische handreikingen te bieden om gericht te werken aan onderwijs dat uitdagender, praktischer én leerlinggericht is. Naast kennisvergaring gaat de

aandacht in het huidige (broeops)onderwijs steeds meer uit naar het ontwikkelen van competenties, waaronder loopbaancompetenties. Voor veel scholen is het lastig om het leren en onderwijs hierop af te stemmen. Dit gaat, net

als bij een achtbaan, vaak gepaard met ups & downs. Kosten deelname zijn ongeveer 150 euro. Interesse? Meld u aan via: koostvogel@cinop.nl. U ontvangt dan t.z.t. een uitnodiging met alle informatie.

WEBSITES

TIJDSBEELDEN: EEN DIGITALE TIJDBALK

In 2006 introduceerde Anno op haar website De Tijd Van... een digitale tijdbalk waarin de geschiedenis van een periode wordt verteld aan de hand van het leven van 'gewone' individuen. Omdat leerlingen van het basisonderwijs tijdslijnen en tijdvakken vaak abstract vinden, start Anno in september 2007 met het project Tijdsbeelden

dat voortborduurt op De Tijd Van... Zowel de tekst als de vormgeving worden toegespitst op leerlingen van groep 7 en 8. Persoonlijke verhalen zorgen ervoor dat leerlingen zich makkelijker kunnen identificeren met mensen uit het verleden. Het project Tijdsbeelden bestaat uit een website, een game en webcam-lessen.

www.onderwijs.anno.nl/tijdsbeelden

MUSEUMNIEUWS

RIJKSMUSEUM & DE NIEUWE KERK; AMSTERDAM
HELD

Het Rijksmuseum en De Nieuwe Kerk presenteren t/m 11 november 2007 gezamenlijk de tentoonstelling HELD in De Nieuwe Kerk. Aanleiding voor HELD is het 400ste geboortjaar van Michiel de Ruyter. Voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs is er tijdens de tentoonstelling een CKV-kijktocht beschikbaar.

Door doe- en denkvragen worden zij uitgedaagd zich af te vragen wat iemand tot een held maakt en op welke manier een held in beeld wordt gebracht. Daarnaast leren ze parallellen te trekken tussen allerlei helden(vereringen) uit het heden en het verleden. De kijktocht is gemaakt voor leerlingen uit 4 en 5 havo, 4 en 5 vwo en 4 vmbo-t. Het volledige CKV-programma vindt u op: www.rijksmuseum.nl/onderwijs

EEN STUKJE BLAUW IN DE LUCHT

Dit is de eerste film van Bob Entrops driedelige filmproject 'Sinti & Roma in beeld'. De indringende film vertelt het aangrijpende relaas van twaalf mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd, daar voor het eerst over spreken en daarmee

een taboe doorbreken. In soms heftige en ook mooie beelden en verhalen wordt de toeschouwer meegesogen in een stuk geschiedenis dat tot nu toe altijd verzwegen is. De film is op dvd verkrijgbaar. Mail naar: solfilmproducties@planet.nl.

info@nmkampvught.nl

MUSEON, DEN HAAG

Recht en Vrede

Recht en vrede is een permanente tentoonstelling waar kinderen (en volwassenen) zelf ontdekken hoe recht spraak werkt en wat er in Den Haag gebeurt op het gebied van recht, vrede en veiligheid.

Ook kunnen ze een test doen om te ontdekken of ze een goede rechter zouden zijn. Bij de expositie is een speciale krant verschenen: Museon-Recht. Deze krant kan via e-mail worden opgevraagd bij Leonie de Jong (ldjong@museon.nl).

MUSEON, DEN HAAG

Komen en Gaan: 200 jaar nieuwkomers, vluchtelingen en gelukzoekers
Deze doorlopende expositie plaatst 200 jaar migratie in cultuurhistorisch perspectief. Vele groepen migranten komen aan bod, geplaatst in de politieke en maatschap-

pelijke omstandigheden van hun tijd. Belangrijke thema's zijn: reden voor vertrek uit het geboorteland, de reis, aankomst en de eerste ervaringen in het nieuwe land. Voor meer informatie:

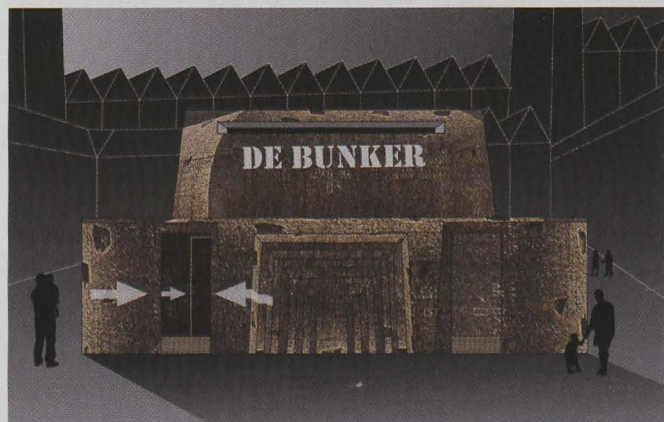
www.museon.nl

DE BUNKER: MULTIMEDIALE EXPOSITIE OVER DILEMMA'S IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Op vrijdag 14 september 2007 lanceerde Anno, het promotiebureau voor Nederlandse geschiedenis, in Arnhem de eerste reizende bunker van Nederland. *De Bunker* is een nieuwe, multimediale en gratis toegankelijke expositie over dilemma's in de Tweede Wereldoorlog. Bezoekers kunnen in *De Bunker* ervaren voor welke persoonlijke keuzes Nederlanders in

oorlogstijd werden gesteld, met als onderliggende vraag: wat had jij gedaan? De komende drie jaar zal *De Bunker* verschillende steden aandoen, waar hij zal verrijzen op pleinen in stadscentra. Staatssecretaris Jet Bussemaker van het ministerie van VWS verrichtte op vrijdag 14 september de officiële opening van de eerste editie in Arnhem. Daar staat *De Bunker* tot 14 oktober op het plein naast Musis Sacrum.

www.anno.nl

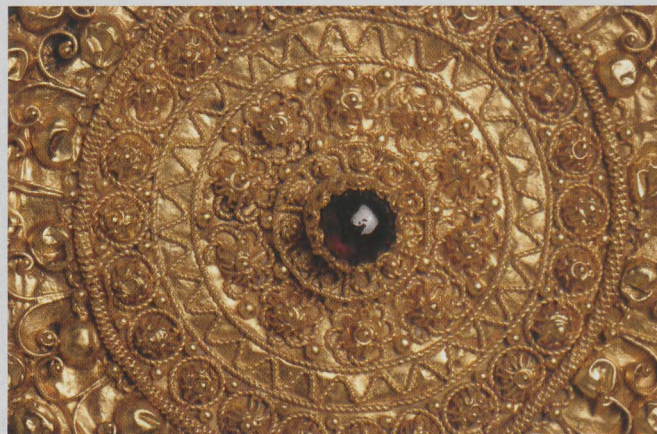

NOORDBRABANTS MUSEUM

WAUW! Nederland in de jaren '70
Voor de een waren de jaren zeventig tijdperk van idealisme en zelfontplooiing, voor de ander een periode van geitenwolven sokken en doorgeschoten tolerantie. Maar dat ons land in deze jaren ingrijpend ver-

anderde, daarover is iedereen het eens. Het Noordbrabants Museum wijdt een bruisende en inspirerende tentoonstelling aan deze turbulente periode, t/m 27 januari 2008.

www.noordbrabantsmuseum.nl

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN *Schitterend sieraad*

De hoogstaande edelsmeedkunst uit de oudheid staat centraal in deze tentoonstelling die op 14 september werd geopend in het Rijksmuseum van Oudheden. Speciaal voor deze overzichts-

tentoonstelling selecteerde het museum uit eigen collectie de mooiste en meest bijzondere juwelen, afkomstig uit het vroege Nederland, de klassieke wereld, het oude Nabije Oosten en Egypte.

www.rmo.nl

MUSEUM HET PRINSENHOF, DELFT *Willem van Oranje en Delft in de Gouden Eeuw*

Vanaf 11 oktober 2007 opent dit museum een vernieuwde presentatie over Willem van

Oranje en Delft in de Gouden Eeuw. Deze tentoonstelling is permanent en laat de canon van de Nederlandse geschiedenis zien. De Nederlandse Opstand wordt vanuit meerdere oogpunten belicht. Daarmee voorziet deze presentatie in de toenemende behoefte aan verdieping en uitwerking van het verhaal van Oranje op de plaats van delicten. Er zijn ook speciale educatieve programma's voor kinderen vanaf 9 jaar.

www.prinsenhof-delft.nl

REACTIE: KERNDOELEN EN GESCHIEDENISONDERWIJS

In Kleio 5 stelt Gerben de Vries dat de nieuwe kerndoelen basisonderwijs terugval- len op verouderde vakin- houden. De in 2005 gekozen uitgangspunten resulteerden in maar drie kerndoelen voor geschiedenis, zonder concrete inhoud, uitgezon- derd de tien tijdvakken. De inhoudelijke kenmerkende aspecten mogen zelf bedacht worden door de scholen. De Vries concludeert dat het kenniselement door de tien tijdvakken stevig neergezet wordt. Dit is niet hard te ma- ken zolang oriëntatiekennis niet specifiek in de kerndoc-

len omschreven wordt. De Vries beweert dat de mythe van de Nederlandse geschie- denis centraal staat. Heeft hij gelijk? De opstellers van de kerndoelen moesten zich be- perken tot drie kerndoelen. Vandaar de wat onlogische samenvoeging in kerndoel 51 van brongebruik en tijdsaan- duidingen. Ze moesten iets met de tien tijdvakken, kern- doel 52, maar niet met de inhoud ervan. Voor kerndoel 53 is daarom alleen gehand- haafd: belangrijke historische personen en gebeurtenis- sen... Verdwenen is de vermelding van de Europese context (prominent in de leerstofuitwerking uit 1998). De Vries stelt verder dat de

canon niet aansluit bij de kerndoelen. Maar is dat zo? Wat is dan het verschil tussen kerndoel 53 ('leerlingen leren over de belangrijke histori- sche personen en gebeurte- nissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiede- nis') en de vijftig vensters van de canon? Kerndoelen zijn streefdoelen voor wat de leerling moet kennen en kunnen. Zij bieden onder- wijsgevend houvast bij de uitwerking van hun onder- wijsprogramma. De Vries koppelt in zijn artikel die kerndoelen voortdurend aan onderwijs, maar vergeet dat daar nog een leerkracht tus-

sen zit. Het bewerkstelligen van denken en voelen – een uitstekend en zelfs noodzake- lijk uitgangspunt voor goed geschiedenisonderwijs – is niet een zaak van de kern- doelen, maar een opdracht voor elke onderwijsgevende. Daarbij is niet zoals De Vries in navolging van Barton en Levstik aangeeft de onder- zoekende didactische werk- vorm alleenzalmakend. Juist voor geschiedenis kan de synthese van denken en voelen ook heel goed door een verhalende werkvorm tot stand gebracht worden.

Cees van der Kooij (com- missie PA-BO, projectlei- der Verhaal centraal)

NASCHOLING BIJ U THUIS, DE DELEN 17 EN 18 OVER HET EXAMENONDERWERP IN 2008 EN 2009

Rond de jaarwisseling heb ik alle vaste lezers per brief ingelicht over de gang van zaken rond het docentenboek voor het examenonderwerp 19e eeuwse oorlogen. Min of meer tegelijk met deze advertentie ontvangen alle sectiehoofden ge- schiedenis en de mediothecarissen van alle scholen een email, welke inhoudelijk niet verschild van die van deze advertentie.

DE TITEL VAN HET NIEUWE BOEK LUIDT: God weende niet over de slechtheid van de mensen, over hun domheid weende Hij. Geschiedenis van de oorlogen in de lange 19e eeuw (1793-1918). Daarmee zet ik mij principieel af tegen de tekstdschrijvers die het bestonden hun script de titel 'Ten oorlog' te geven. Men weet gewoon niet wat oorlog is. 'Die Waffen nieder' was me liever en vakgerichter geweest.

Twee delen. De omvang van de stof is in de lengte en breedte gigantisch. Dat bij de commissie onzekerheid bestond over de verhouding tussen de eerste vier oorlogen (Revolutie- en Napoleontische oorlogen, de Krim - en de Frans-Duitse oorlog) enerzijds en de Grande Guerre anderzijds, is begrijpelijk. Aannemende dat beide partes gelijkwaardig onderwaagd zullen worden, heb ik het onderwerp, dat materieel één blijft, verdeeld over twee boeken. Ik ben niet commercieel, verre van daar, maar deze tweedeling was de enige oplossing voor de onzek- erheid waarin U en ik verkeren alsook voor het technische probleem dat het boek binnen normale afmetingen moet blijven. Tot nu toe heb ik ruim 900 computerbladen vol geschreven en nog is alles niet gelezen. De ervar- ing leert dat altijd de helft van het aantal pagina's weggekuist wordt. Het opschonen zal me dit jaar veel extra zorg en pijn kosten, omdat het onderwerp me zo na een hart ligt en ik jarenlang honderden jonge mensen over het oorlogsverschijnsel college heb gegeven. Het schrijven was een thuiswedstrijd.

DE PRIJS ZAL ONVERANDERD BLIJVEN: 35 euro voor een paperback en 45 Euro voor een gebonden uitgave. Mocht Uw school de prijs te hoog vinden, zo moeten we samen proberen uit dit probleem te komen.

Datum van verschijnen. Er is nog geen enkele zekerheid dat de boeken ook inderdaad zullen uitkomen. Zeker, veel werk is al gedaan, maar tegelijk is ook de levensdag veer gevorderd en neigt de zon ter kimme. Ik kan niet beloven dat de twee boeken - of een van de twee - op 1 september verzendklaar zijn (is). Weest echter ervan overtuigd dat ik mijn uiterste best zal doen. Deo volente zal ik wel - en als ik toegelaten word - met of zonder boek op de geschiedenisdagen acte de présence geven. Dat zal dan ten afscheid zijn. Met deel 18, dat tevens mijn magnum opus is, sluit de serie.

BESTELLEN: U kunt nu reeds de boeken bestellen maar wacht met betalen tot U ze in Uw bezit heeft. Het bestellen gaat op de traditionele wijze:
PER BRIEF Dr. C.V.Lafeber, Tilburgseweg 173, 5051 AE Goirre
PER EMAIL cvlafeber@hetnet.nl
PER TELEFOON 013-5.430.340
PER FAX 031-5.35.55.45

MUSEUM

BRONBEEK

Het museum over Nederlands-Indië en het KNIL

De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië

Examenvoorbereiding in Museum Bronbeek

Voor kandidaten voor het Centraal Eindexamen HAVO / VWO Geschiedenis van dit jaar biedt Museum Bronbeek een gericht modulair examenvoorbereidingsprogramma.

Meer informatie:

lees de folder bij deze Kleio of vraag hem aan:
T (026) 376 35 67
E JE.Reindersma@mindef.nl

Nascholing geschiedenis 22 en 30 november 2007

Ten oorlog!
Europese oorlogen tussen 1789-1919.
Oorlog als maatschappelijk fenomeen.

Doelgroep: docenten geschiedenis vmbo-havo-vwo
Omvang: drie dagdelen (lezingenmiddag en dagexcursie)
Data: 22 november en 30 november
Kosten: 135 euro, inclusief documentatie, catering, busreis.
Leiding: dr. Paul Holthuis (vakdidacticus geschiedenis UOCG): 0503632872

**Donderdag 22 november 2007 (Locatie: Zernikeborg, Universiteitscomplex
Paddepoel – Groningen).**

13.00 – 13.30: inloop
13.30 – 13.40: introductie door dr. Paul Holthuis
13.40 – 14.40: lezing door drs. Piet Kamphuis, directeur van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (N.I.M.H.): *Het Europese slagveld, 1789 – 1918. Staat, krijgsmacht en samenleving.*
14.40 – 14.50: mogelijkheid tot het stellen van vragen en discussie
14.50 – 15.20: pauze
15.20 – 16.20: lezing door professor dr. Herman Amersfoort (UVA): *Was de Krimoorlog een moderne ouderwetse oorlog?*
16.20 – 16.30: mogelijkheid tot het stellen van vragen en discussie.
16.30: afsluiting
Deze middag is er een bescheiden boekenmarkt.

Vrijdag 30 november 2007 (Locatie: Fort Spijkerboor)

Nascholing 'on the spot': Fort Spijkerboor en de 19^e eeuwse oorlogsvoering.
Fort Spijkerboor was het meest noordelijke fort van de Stelling Amsterdam

11.00 uur: vertrek bus vanaf het Groninger Museum.
13.00 – 13.30: ontvangst
13.30 – 13.40: introductie door dr. Paul Holthuis
13.40 – 14.40: lezing over de 19^e eeuwse oorlogsvoering en de functie van de Vesting Amsterdam daarin. Spreker nog onbekend
14.40 – 15.00: pauze
15.00 – 16.00: rondleiding
16.00 – 16.30: uitreiking van certificaten, borrel.
16.30: vertrek met de bus naar Groningen

Aanmelden

Digitaal via de website: www.rug.nl/uocg/vodocenten

Sluitingstermijn 12 november 2007.

Contact en meer informatie
Universitair Onderwijscentrum Groningen
Scholing en Professionalisering (050-363 2000)
Postbus 800, 9700 AV Groningen

De Nieuwe Leidse Nascholing over oriëntatiekennis en canon

Studie(mid)dagen / Masterclass / Good Practice Day

Geschiedenisdocenten hebben te maken met aanzienlijke veranderingen in het geschiedenisonderwijs. Beleidsmakers en politici hebben kaders gesteld. Maar hoe vertalen we dat naar de praktijk? Het ICLON heeft een nieuw, meerjarig nascholingsprogramma ontwikkeld voor onderbouw en bovenbouw havo/vwo:

Studie(mid)dagen over kenmerkende aspecten en canonvensters

In deze reeks van studie(mid)dagen komen vakspecialisten, vakdidactici en docenten samen om belangrijke onderwerpen uit de geschiedenis opnieuw te doordenken. Ons doel is samen onderwijs te ontwerpen met krachtige voorbeelden, zinvolle verbanden en met oog voor de doorwerking in het heden. We kijken daarbij met een kritisch oog naar de canon en de kenmerkende aspecten van De Rooy.

Tussen november 2007 en maart 2008 starten we met twee onderwerpen. U kunt een keuze maken tussen een dagvullend of een middagprogramma. De middagen bestaan uit een lezing en discussie met een vakspecialist en een vakdidactische workshop. Bij het dagvullend programma betrekken we bij het nadenken over didactiek ook cultureel erfgoed uit de omgeving of uit musea, bibliotheken of andere instellingen.

Zwarte slavernij - Prof. dr. Piet Emmer, Universiteit Leiden

data	tijdstip	locatie
donderdag 22 november 2007	13.00-17.00	ICLON
vrijdag 18 januari 2008	10.00-16.15	Museum voor Volkenkunde/ICLON

De revolutietijd (Patriotten en Bataven) - dr. Wyger Velema, Universiteit van Amsterdam of dr. Joost Rosendaal, Radboud Universiteit Nijmegen

data	tijdstip	locatie
donderdag 20 maart 2008	13.00-17.00	ICLON (dr. J. Rosendaal)
vrijdag 28 maart 2008	10.00-16.15	Faculty Club Leiden (dr. W. Velema)

Na lezing en debat volgt een vakdidactische workshop onder leiding van dr. Stephan Klein en drs. Elise Storck.

Masterclass vrijdag 16 mei 2008

Een middag waarin docenten hun (eerste) ervaringen met het ontwerpen en uitvoeren van onderwijs over oriëntatiekennis en/of canon kunnen delen. De bijeenkomst wordt ingeleid door Prof. dr. Maria Grever (Erasmus Universiteit Rotterdam) en begeleid door dr. Stephan Klein en drs. Elise Storck. We stimuleren elkaar en bekijken hoe vakdidactische theorie en ander wetenschappelijk onderzoek ons verder kunnen helpen. De inhoud wordt in overleg met de deelnemers bepaald. Deelname kan bijdragen tot het behalen van het ICLON-deelcertificaat Vakcoach Geschiedenis.

Good Practice Day Geschiedenis vrijdag 19 september 2008

Een ochtendprogramma met lezingen en discussie en in de middag een keur aan workshops rond 'good practices' van en door docenten.

De studie(mid)dagen zijn toegankelijk voor maximaal 50 personen. De masterclass is toegankelijk voor 25 personen. Bij deelname van meer personen van dezelfde school aan de studie(mid)dagen geldt vanaf de 2^e persoon een reductie van € 25 op het inschrijfgeld.

Inschrijving en uitgebreidere informatie via:
www.iclon.nl/nascholinggeschiedenis

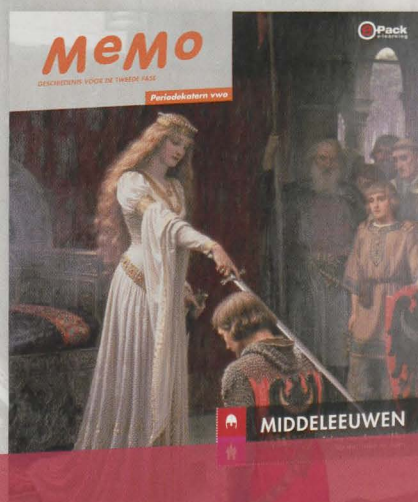
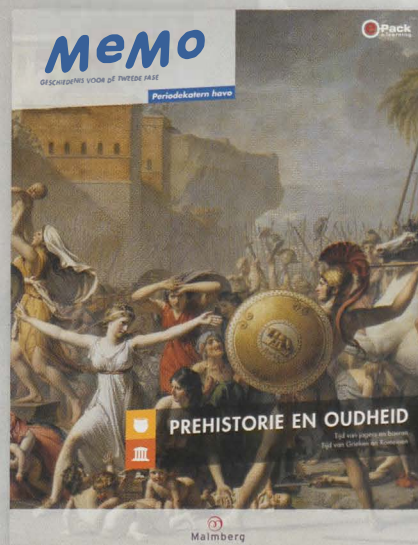
ICLON

Afdeling Hoger Onderwijs ●
Afdeling Voortgezet Onderwijs ●

Universiteit Leiden

Universiteit Leiden. Universiteit om te ontdekken.

MeMo tweede fase ver vooruit in geschiedenis

- Geschiedenis die ertoe doet.
- Gegarandeerd maximaal leerresultaat met gerichte examenhelp.
- Aparte boeken voor havo en vwo.

Kijk ook vooruit!

Vraag op www.memotweedefase.nl uw eigen beoordelingsexemplaar aan of maak een afspraak met de tweedefase-deskundige van Malmberg. Bellen kan natuurlijk ook: (073) 6287 554.